

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT BÖLÜMÜ
İSLÂM MEDENİYETİ VE SOSYAL BİLİMLER ANA BİLİM DALI
(DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI)

MESNEVİ'DE
MEVLÂNÂ'NIN EĞİTİM ANLAYIŞI

(DOKTORA TEZİ)

Mustafa USTA /

DANIŞMAN:
Doç.Dr.Bayraktar BAYRAKLI

İSTANBUL-1989

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

METAFİZİK VE EĞİTİM.....	11
a- Varlık ve Yokluk.....	11
b- Ruh ve Can.....	21
c- Cevher ve Araz.....	32
d- Allah Kâinat İlişkisi.....	37

BÖLÜM II

BİLGİ NAZARİYESİ VE EĞİTİM.....	49
a- Bilginin Kaynağı.....	49
b- Bilginin Değeri.....	62
c- Bilgi ve Eğitim İlişkisi.....	67

BÖLÜM III

DEĞERLER VE EĞİTİM.....	77
1- Değerlerin İzafiliği.....	77
2- Değerlerin Kaynağı.....	82
Değerlerin Sıralanması.....	90

BÖLÜM IV

EĞİTİMDE METOT, PROGRAM VE GAYELER.....	110
1- Yakından Uzağa Metodu.....	116
2- Özelden Genele Metodu.....	116
3- Kıssa.....	116
4- Gözlem Metodu.....	117
5- Ödüllendirme Metodu.....	120
Terbiyede Ulaşmak İsteddiği Metotlar.....	120
1- Örnek Olma.....	120
2- Öğüt Verme.....	121
3- İç Gözlem.....	122
4- Dua Metodu.....	124
5- Herkese Seviyesine Göre Muamele Etmek.....	126
6- Ceza Metodu.....	128
EĞİTİMDE PROGRAM.....	130
EĞİTİMİN GAYELERİ.....	133
1- Ahde Vefa.....	135
2- Benliğinden Sıyrılmak.....	135
3- Gönül Gözünü Açmak.....	137
4- İleriyi Görme.....	138
5- Yenilik.....	140
6-Tabiatı Aşmak.....	142
7- Kendi Kendini Terbiye.....	143
8- Kâmil İnsanı Yetiştirmek.....	145
NETİCE.....	147
Bibliyografya.....	153

ÖNSÖZ

Eğitim tarihimizle ilgili, bu güne kadar neşredilmiş kaynaklarda, özellikle Halil Fikret Kanad, Nafî Atuf Kansu gibi eğitim tarihçisi müelliflerin eserlerinde Mevlânâ'nın eğitim görüşlerine temas edilmemiştir. Halbuki Mevlânâ, mevcut eserlerde bahis konusu İslâm terbiyecileri kadar ve kanaatimizce onlardan daha çok etkili olmuş; fikirleri zamana yayılmış ve çağdaş eğitime örnek teşkil etmiştir.. Misâl olarak Mevlânâ'nın şahsiyet ve eğitimin nihaî gayesi ile ilgili fikir özetlerini bu önsözümüzde belirtmek isterim.

Şahsiyetin içe ve dışa dönük tezahür ve hususiyetlerini; algılama, etkileme ve hareket tarzının durumuna göre değişkenliğini, kendi zatındaki derin manayı ve sırrı mükemmeliyeti Mevlânâ şöyle belirtiyor:

"Görenim ve görmeyenim, uykudaki göz gibi -Varım yokum, gülsuyundaki koku gibi -Duruyorum ve koşuyorum, üzengideki ayak gibi -Susuyorum ve söylüyorum, kâğıtadaki yazı gibi."1

Bu kıt'anın bilhassa son satırındaki sembolik ifade; terbiyenin, insan şahsiyetindeki mânevî değerlerin sonsuza intikal etmesini ve kitaplardaki yazılar gibi istikbali etkilemesi gerektiğini belirtir...

Mevlânâ'nın felsefesinde, eğitimin nihaî gayesi, insanı ham ervah olmaktan kurtarmak, toplum içinde yetiştirip olgunlaştırmaktır:

"Her meyva ki, cihan bahçesinde yetişti, tamamen yetişip olgunlaştı -ey taş gibi katı koruk sen olgunlaşıp yetişmeyecek misin?"2

Mevlânâ, Jean Jacques Rousseau (1712-1778) gibi Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782-1852) gibi batı'da meşhur olmuş eğitimcilerin en muteber

1 .Sevük İsmil Habib, Mevlânâ, İstanbul, 1954, s.91-92

2 .A.g.e., s.90

görüşlerine tekaddüm etmiş, çocuğun, gencin ve yetişkinin terbiyesi ile ilgili çağdaş bulguları ve teknikleri yüzyıllar öncesinden sezmiş ve savunmuştur.

Mevlânâ'nın eğitim görüşlerinde, Modern Pedagoji'de esas olan müşahade ile birlikte, akıl, derüni düşünce, hads (sezgi-ilham) etkili olmuş, savunduğu ilkelerle çağımızdaki fikirler ve uygulamalar arasında bir mübâyenet, çelişki veya çatışma hasil olmamıştır..

Mevlânâ'nın eğitim felsefesini doğrudan mütalaa edeceğimiz, araştıracağımız ve faydalanacağımız hazır bir kaynak bulunmamaktadır. Büyük düşünürün edebiyat, din ve tasavvuf tarihimizdeki fikir ve etkilerini açıklayan çok sayıda eser bulunmasına rağmen, eğitim görüşü ile ilgili bir araştırma, kaynak bir eser, hazır bir mehzaz mevcut değildir. Bu sebeple bizim çalışmamız, yaptığımız açıklamalar ve yorumlar doğrudan doğruya Mevlânâ'nın eserlerine, özellikle Mesnevî'ye inhisar etmiş ve çalışmalarımız kolay olmamıştır. Bu zor, fakat orjinal mesainin başarıya ulaşmasında, muhterem hocam *Doç. Dr. Bayraktar Bayraklı*'nın teşvikleri, direktif ve tavsiyeleri son derece etkili olmuştur.

Netice itibariyle Mevlânâ'nın eğitim görüşlerini açıklamak için büyük emek ve zaman harcanarak hazırlanan bu eserin ihtivâ ettiği açıklamalar, yorumlar, genelleme ve sentezlerin herhangi bir eserden aktarma veya alıntı olmadığını; bütünüyle tezimizin bünyesine ve niteliğine uygun bir orjinallik taşıdığını kaydetmek isterim..

Bu çalışmamızda, Mesnevî'nin *R.A. Nicholson*'un yayınladığı Farsça metnini, yine onun İngilizce tercümesini, Abdülhakî Gölpinarlı'nın Türkçe tercümesini kullandık. Okuyucunun daha iyi bulabilmesi için alıntılarımızı Türkçe tercümesinden verdik.

Tezi hazırlarken, benden yardımını esirgemeyen sayın hocam *Doç. Dr. Bayraktar Bayraklı*'ya teşekkürlerimi arzetmeyi bir borç bilirim.

Mustafa USTA

görüşlerine tekaddüm etmiş, çocuğun, gencin ve yetişkinin terbiyesi ile ilgili çağdaş bulguları ve teknikleri yüzyıllar öncesinden sezmiş ve savunmuştur.

Mevlânâ'nın eğitim görüşlerinde, Modern Pedagoji'de esas olan müşahade ile birlikte, akıl, derûni düşünce, hads (sezgi-ilham) etkili olmuş, savunduğu ilkelerle çağımızdaki fikirler ve uygulamalar arasında bir mübânenet, çelişki veya çatışma hasil olmamıştır..

Mevlânâ'nın eğitim felsefesini doğrudan mütalaa edeceğimiz, araştıracağımız ve faydalanacağımız hazır bir kaynak bulunmamaktadır. Büyük düşünürün edebiyat, din ve tasavvuf tarihimizdeki fikir ve etkilerini açıklayan çok sayıda eser bulunmasına rağmen, eğitim görüşü ile ilgili bir araştırma, kaynak bir eser, hazır bir mehzaz mevcut değildir. Bu sebeple bizim çalışmamız, yaptığımız açıklamalar ve yorumlar doğrudan doğruya Mevlânâ'nın eserlerine, özellikle Mesnevî'ye inhisar etmiş ve çalışmalarımız kolay olmamıştır. Bu zor, fakat orjinal mesainin başarıya ulaşmasında, muhterem hocam *Doç. Dr. Bayraktar Bayraktar*'ın teşvikleri, direktif ve tavsiyeleri son derece etkili olmuştur.

Netice itibariyle Mevlânâ'nın eğitim görüşlerini açıklamak için büyük emek ve zaman harcanarak hazırlanan bu eserin ihtivâ ettiği açıklamalar, yorumlar, genelleme ve sentezlerin herhangi bir eserden aktarma veya alıntı olmadığını; bütünüyle tezimizin bünyesine ve niteliğine uygun bir orjinallik taşıdığını kaydetmek isterim..

Bu çalışmamızda, Mesnevî'nin *R.A. Nicholson*'un yayınladığı Farsça metnini, yine onun İngilizce tercümesini, Abdülbaki Gölpınarlı'nın Türkçe tercümesini kullandık. Okuyucunun daha iyi bulabilmesi için alıntılarımızı Türkçe tercümesinden verdik.

Tezi hazırlarken, benden yardımını esirgemeyen sayın hocam *Doç. Dr. Bayraktar Bayraktar*'ya teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim.

Mustafa USTA

GİRİŞ

Mevlânâ kendisinden önce İslâm düşüncesinde başlayan öğretimle eğitimi ayırma geleneğine uyarak, öğretimle terbiyeyi bazı hususlarda ayırmıştır. Öğretim için, "آموزخت (Amuht)" ve "تعليم (ta'lim)" kavramlarını kullanmıştır. Öğretimi Hak (Allah) öğretisi¹ ve insan öğretisi diye gruplandırılmıştır. Bazı yerlerde Cebrail öğretisinden bahsetmiş olsa da biz bu öğretiyi ilâhî öğretime ayırmamaktayız. Allah ile kul arasındaki öğretime dikkati çeken Mevlânâ, insanın insana öğretisi yanında, ruh ile beden arasındaki öğretiyi de zikretmiştir. Ruhun bedene öğretisini ele alınca, tamamen tasavvufî bir çizgiye gelmektedir. Bunu şu beytinden daha net olarak anlamak mümkündür :

سير جان بي چون بود در دور و دیر جسم ما از جان بیامر زید سیز

"Can'ın gezip yürümesi, neliksizdir, niteliksizdir; bedenimiz yolculuğu canımızdan öğrenmiştir."²

Peygamberlerin sahip oldukları farklı bilgilerin ilâhî öğretime geldiğini iddia eden Mevlânâ, Hz. Süleyman'ın kuş dilini konuşmasının ilâhî öğretim sayesinde olduğuna dikkati çekmiştir.³

"İsa'nın kaçışını korkuya değil de öğretime bağlayan düşünürümüz" ⁴açıkça söylememiş olsa bile öğretimin hem söz ve hem de davranışla yapılabileceğine zımnen işaret etmiştir. İşte bu noktada O, eğitimle öğretimi buluşturmuştur. Çünkü davranış ahlâk sahasına girmeyle beraber, ahlâkın da davranışla öğretilabileceğini vurgulamak istemiştir.

Diğer taraftan Mevlânâ, terbiye ya da eğitim için, "EDEB" kelimesini kullanmıştır. Edebin ne olduğunu anlatırken, insanın

1 . Mevlânâ Celâle'd-Din Rûmî, Mesnevî, C. III, b.2599, 3226; C.V, b.1058, 2106

2 .A.g.e., C.III, b.1981

3 .A.g.e., C.VI, b. 426

4 .A.g.e., C.III, b.2599

değer anlayışına göre "edeb" anlayışının da değişeceğini belirterek "edeb" in tarifine bir izafilik kazandırmaya çalışmıştır.

Beden ehli, "edeb" i görünüşe bağlarken, gönül ehli ise "içi gözetmedir" diye tarif etmektedir.⁵

Edeb' in tarifindeki zorluğu gören Mevlânâ, edebin ne olmadığını anlatmakla konuya kolaylık getirmeye çalışmaktadır. Mevlânâ, öğrencisine edebi, edepsizlerin davranışlarını gözetleyerek öğreneceğini öğütlemektedir. Bu açıdan edebi şöyle tanımlar: "A müslüman!, edeb arıyorsan, bil ki; edepsizlerin her işine dayanmaktır, sabretmektir edeb."⁶

ای مسلمان خرد ادب اندر طلب نیست الا حمل از هر بی ادب

Burada Mevlânâ, edebi yanlış davranışlara karşı tahammül etmek, toleranslı davranmak ve sabretmek şeklinde tanımlamıştır. Böylece düşünürümüz, yanlış davranışlara karşı, katı bir davranışla tepkide bulunmamanın aksine yumuşak davranmanın eğitimdeki olumlu, verimli ve toplayıcı neticelerine dikkati çekmiştir. Bu düşüncesinde Mevlânâ, Al-i İmran Suresi'nin 109. ayetinin desteğine sahiptir. O ayette Allah, yumuşak davranmanın, toplayıcılığına, katı davranmanın ise dağıtıcılığına dikkati çekmektedir. İşte bu noktada Mevlânâ, edebi sabır ve toleransla eş anlamda kullanmış, ikincisini birincisinin tarifi olarak vermiştir.

Edebin başka bir tezahürü tevbe etmek, suçunu itiraf edip özür dilemektir.⁷ Burada Mevlânâ, eğitimin başarılı olup olmadığının ölçüsünü vermektedir. Eğitilen kişiler, yaptıkları yanlış davranışların ıstırabını duyar ve yalan söylemeden suçunu itiraf edip özür dilerlerse eğitim hedefine ulaşıyor demektir.

Mevlânâ eğitimin gücü üzerinde durmaktadır. Ona göre, eğitim insan kalbinin yanlış fikir ve düşüncelere, o nisbette de yanlış alışkanlıklara kapılmadan önce, aydınlatılması ve temiz tutulmasıdır. Çünkü insan kalbi, bu fikir ve düşüncelere daima açıktır. İnsan kalbi testiye benzer, sidiği emerse, su o pislîği ondan söküp atamaz.⁸

⁵. A.g.e., C.II, b. 3226-29

⁶.A.g.e., C.IV, b.771

⁷. A.g.e., C.I, b. 1499

Burada Mevlânâ, eğitimin ön koruyuculuk özelliğine ve gücüne işaret etmektedir. -O, insan alışkanlıklarının düşüncelerinin mayasına ne ölçüde işleyeceğine dikkati çekmiş, bunun böyle olmaması için eğitimi bir çare olarak düşünmüştür.

Mevlânâ, eğitimi bir sihirli değnek olarak görmemektedir. Çünkü biliyordu ki, eğitim yaratılıştan var olanı geliştirir. Yaratılıştan olmayanı var edemez. Ona göre, kalp akça olan kâfirlerle, altın olan temiz kişiler, aynı eğitim potasına girmelerine rağmen, kâfirler kararır, temiz kişiler ise parlar.⁹

Eğitimde verâsete çok önem veren Mevlânâ, eğitimin fayda vermediği kimselerin, köldü kötü alışkanlıkları olduğunu, Allah'a şirk koşanların da önceden pislik içinde olduklarını, mayasında bozukluk olanların, eğitimin düzeltici yönüne intibak edemeyeceklerini belirtir. İlahî nurun serpintisi rastlamamış kişilerin; özsüz, gönülden mahrum ve tamamen bedenden ibaret bulduklarını ileri sürmüştür. İlahî terbiyenin nurundan nasibini alanlar, bilgi ve anlayış kuşu gibi pislik içinde olan yumurtadan çıkacaktır.¹⁰ Bu noktada eğitimin gücünü gösteren Mevlânâ, bilgi ve anlayışla, insanı bataklıklardan kurtaran faaliyetlere eğitim demektedir.

Eğitim faaliyetinin gücünü ve sınırını gösterirken şu misâli verir: "Hiç bir ayna tekrar demir olmadı, hiç bir ekmeğe varıp harmanda buğday olmadı. Hiç bir üzüm artık koruk olmadı; hiç bir olmuş meyva, yeniden turfanda hale gelmedi. Piş, ol da bozulmadan kurtul."¹¹ Eğitim insanı pişirir ve olgunlaştırırsa, bir daha geri dönüşü sağlayacak bozuşma olmayacaktır.

Mevlânâ'nın anlayışında eğitim, parça olan insanı yaratanına yaklaştırıp tat aldırان bir faaliyettir. İnsan, ilâhî ahlâkla ahlaklanma kabiliyetine sahiptir. Eğitim bunun metot ve ilkelerini koyarak gerçekleştirmelidir. Nasıl ki su ile ekmeğe bizim cinsimizden olmadığı halde içip yiyince bizim cinsimizden oluyorsa, bilgi ve alışkanlıkları

⁸.A.g.e., C.IV, b.1631-2

⁹ .A.g.e., C.IV, b.295-300

¹⁰ .A.g.e., C.IV, b. 259-300

¹¹ .A.g.e., C.II, b. 1320-22

eğitim vasıtasıyla kazanır, şahsiyetimizde özümser ve kendi cinsimizden yaparız.¹²

Bazan eğitim fitratın (yaratılışın) yolunu izlemeyebilir. O takdirde Mevlânâ, fitratı tercih etmektedir. Çünkü bazan eğitici hata yapabilir, ama ilâhî fitrat yanılmaz. Bu husustaki görüşünü şu beyitleriyle izah etmeye çalışır:

میل دریا که دل تو اندرست آن طبیعت جانت را از م در
میل خشکی مرت زین دایه است دایه را بگنار که بد رایه است

"Gönlündeki denize olan meyil yok mu.. o tabiat, sana anandan mirastır. Fakat kuruluğa olan meylin de dadından geçme. Birak dadıyı, onun reyî kötü, isabetsiz."¹³

Bu noktada Mevlânâ, ezel denizinin eğitici olarak kabul edilmesini istiyor. Çünkü içi ateş gibi olan kişinin kötü olması sebebiyle öğretmen olamayacağını söylemektedir.

Çevre bozuk olursa ve insan için o çevre bir bataklık haline gelirse, Mevlânâ öğrencisine bu bataklıktan kurtulması için çaba sarfetmesini öğütlemektedir. Bu hususta ona bir misâl vermektedir: "Bir eşek hızlı yürüyeyim derken bir balçığa sapsansa, kalkabilmek için debelenir durur. Orada yerleşmek için yerini düzeltmez. Bilir ki orası geçim yeri değildir. Bu misâlden sonra ona şöyle seslenir : "Senin uygun eşeğinkinden daha aşağıda mıdır ki gönlün balçıktan, yani bedenden bir türlü kurtulamıyor? Kötülük içinde bulunmanı iyi göstermek için bir takım te'viller yapma yerine, gönlünü ondan çekip al."¹⁴

Düşünürümüz, huyu genel olarak iki kısma ayırır: Yaratılıştan gelen huy. Sonradan kazanılan huy. Sonradan kazanılan huy; çoğunlukla alışkanlıklarla elde edilir. Bu tip huyların değişebileceği düşüncesindedir. Bu görüşüyle o, eğitimin yaratılıştan gelen huyu değiştiremeyeceği, sonradan kazanılan huyu değiştireceği ilkesine ulaşmış ve böylece eğitim faaliyetinin güç ve sınırını tesbit etmiştir.

12. A.g.e., C.I, b. 890-99

13. A.g.e., C.II, b. 3768-80

14. A.g.e., C.II, b.3356,3366-69

Ona göre, "kulağın duyusu, yani öğretim huyları değiştirir".¹⁵ Yaratılıştan olmayan huya eğreti huy ismini vermekte ve yaratılıştan gelen huyla farkını açıklamaktadır. Sonradan kötü huy elde eden kimse, kötü olduğunu ikrar eder, yani tevbe etmeğe koşar. Tıpkı Hz. Adem gibi, suçu eğreti olduğu için bir zaman sonra tevbe etmiştir. Yaratılıştan kötü huylu olanlar ise tevbeyle yanaşmazlar. Buna da İblis'i misâl olarak vermektedir. Yaratılıştan kötü huylu olanlardan çifitlikten başka bir şey beklenemez.¹⁶

Eğreti olan huyun, yani sonradan kazanılan huyun giderilebilmesi için, eğitimi şart koşan Mevlânâ, öğrencisine maneviyatı yüksek bir eğitimcinin yanında bulunmasını önermektedir. Sonra da kötü huy kazanmanın sebebi, aklın nefisle yan yana bulunmasındandır. Onun için olgun bir aklı kendine rehber edinmelisin ki, aklın kötü huydan vaz geçsin.¹⁷

Eğreti olan kötü huyu, değiştirmenin diğer bir yolu da kötülöklere tahammül etmektir. Özellikle Peygamberler, kötülöklere karşı gösterdikleri tahammülle kendi tabiatlarını değiştirmiş, huylarını yok etmişlerdir.¹⁸

Kötü huylu ile iyi huyluyu ayırmanın diğer usulü de şudur: Bir şahıs, başka birinin tabiatının pisliğinden, kötü huyluluğundan şikâyet ediyorsa bil ki, şikâyet eden kötü huyludur. Çünkü o kötü huylunun kötülüğünü söylemektedir. İyi huylu kimseler de kötü huylulara tahammül eden, onların kötülüğünü söylemeyenlerdir.¹⁹

Eğitim ile fitratın saha ve sınırlarını çizip, eğitimin gücünü ortaya koymaya çalışan düşünürümüz, diğer taraftan da eğitimin oturduğu temeli araştırmaktadır. Mevlânâ'nın eğitiminde öğretmen merkeze alınmıştır. **Böylece o, Batı'daki Essentialist eğitimi asırlarca**

15. A.g.e., C.II, b. 861

16. A.g.e., C.IV, b.3412-15

17. A.g.e., C.V, b.736-39

18. A.g.e., C.IV, b.778

19. A.g.e., C.IV, b.772-774

önce müjdelemiş, çocuğu merkeze alan Naturalist eğitim anlayışını da doğumundan önce tenkit etmiş oluyordu. Öğretmeni eğitimin merkezine koyarken, eğitimin temeline de "İHTİYAC" ı yerleştiriyordu.

Mevlânâ'nın eğitim anlayışında, "ihtiyaç" kişiyi bir arayışa sevk etmektedir. Kişinin bir eğiticiye olan ihtiyacı, eğitimi zorunlu kılmaktadır. İhtiyaç olmasaydı, eğitim faaliyetinin zorluklarına nasıl katlanırdı? Bunu gören düşünürümüz, öğrencisine daima bir arayış içinde olmasını önermekte, çok başarılı hocalara öğrencilik yapmasını istemekte, hiç bir bilim ve sanat dalının eğitimsiz öğrenilemeyeceğini öğütlemektedir. Mâneviyatı yüksek öğretmenler elinde insan, taşken inci haline dönüşebilir. Bu tip öğretmenlerin sevgisini gönlüne dikmesini isteyen Mevlânâ, çok kabiliyet ve istidat sahiplerinin bile öğretmene ihtiyacı olduğuna dikkati çekmiştir. Sır bilen, herşeyden haberi olan birinin eğitimine ihtiyacı olmadığını hissedenler, sahip oldukları kabiliyetleri de kaybederler. Mâneviyatı yüksek olan öğretmenlere öğrenci olmakla, görüş sahibi olunacağını hatırlatan düşünürümüz, öğretmensiz (kulavuzsuz) yola çıkanların, iki günlük işlerinin yüz yıllık olacağını iddia etmiştir. Eğitime yani, eğiticiye ihtiyaç duymayanların rezil olacağını söyleyecek kadar ileri giden Mevlânâ, her yönelenin, işe koyulanın bir yol gösterici (yol vurucu)'ye muhtaç olduğu düşüncesine ulaşmıştır. Öğretmenin ilâhî bağlara arklar açacağını, insanî bilginin, ilâhî bilgiyle sayda vereceğini ileri sürmüştür. İlâhî tarlalara arklar açan eğitici, insanın içine de yol bulur. Allah'ın nuruyla bakan eğitimcilere olan ihtiyacımızdan dolayı onları bulmak için bir arayış içinde olmalıyız.²⁰

Öğretmene olan ihtiyaç, eğitim faaliyetinin temelini oluşturur, görüşünde olan Mevlânâ, bu sefer de öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişkiye dikkati çekmiştir.

"Öğretimde bilgi aktarışını memeden emilen süte benzetiyor. Emen olmadıkça o süt akınmaktadır. Bunun gibi dersi dinleyen ve arayış içinde biri olunca, anlatan ölü bile olsa söyler" diyen Mevlânâ, öğrencinin dinleyici ve anlayışlı birinin olmasıyla öğretmenin canından, gönül sırlarını anlatışının belireceğini öne sürmüştür. Öğrenci kendi havasına uyup kendini öğretmenden müstağni

²⁰. A.g.e., C.I, b.727, 2061-4, 2950-60, 3230-403552-3; C.II, b.23, 1259; C.III, b.207,588-92, 1773-6, 3370-6; C.IV, b. 1296-1300; C.VI, b. 4083-89, 4130-4140

addetmemesi gerekir. Öğrenci akli başında bir öğretmenin eteğine sarılıp, onun dediğini yerine getirmelidir. Öğretmenin, öğrencinin yanlış davranışlarına göstereceği sabır gibi, öğrenci de öğretmenin öğretilerine ilgi ve sabır göstermelidir. Öğretmen, öğrencinin manevi hayatıyla da ilgilenmelidir, Öğrenci öğretmenini bir arkadaş gibi görebilir ama, onun ruhuna zenginlikler kazandırdığını, onsuz kalbine hiç bir manevi akıntı olmayacağını bilmelidir. Başka bir ifadeyle, öğrenci vefâh olmalıdır.²¹

Mevlânâ'nın öğretmende aradığı vasıflar arasında baş köşeyi alan özellik "bilgi"dir. Mevlânâ'nın buradaki bilgisi nurla karışan bilgidir. Işık saçan öğretmen, insana yolu gösterir; sözüne nuru yoldaş eder. Burada nurdan kasdı, ilâhî nurdur. Bunun elde edilmesi gayretle çabayla olur. Bilgisini ilâhî nurla karıştıran öğretmenin karşısında inatçı kişiler bile aydınlanır.²² Öğretmen kendisini daima yenilemelidir. Öğretmenin kendi kendisini yenilemesini denizin buharlaşmasına benzetir; deniz devamlı buharlaşır ama, durmadan da suyunu yeniler.²³

Öğretmen güçlükleri kaldıran, öğrencileri zorlamayan, kapasiteye göre görevleri dağıtan ve terbiye kurallarını uygulayan bir özelliğe sahip olmalıdır. Bu hususta Mevlânâ, Allah yolunun izlenmesini tavsiye eder.²⁴

Öğretmen zeki ve ihlâs sahibi olmalıdır. Ay yüzlü, deniz ve şeker huylu olmalıdır. Kin güdücü olmamalıdır. Acıyan ve affedici bir sığata sahip olmalıdır.²⁵

Mevlânâ, öğretmeni hekime benzetir. Doktor, hayvanî canın güçlenip kuvvetlenmesi için, gıda ve meyva suları verir. Öğretmen de iç, ya'ni, ruh hekimidir. O, Allah'tan ışığını aldığı için, vahyî rehber edindir. Mânevi hastalarını bu nurla tedavi eder.²⁶

21. A.g.e., C.I, b. 220-240, 2386-90; C.II, b. 1581-90; C.VI, b. 4155-56

22. A.g.e., C.V, b. 2483-88

23. A.g.e., C.III, b. 2100-10, 2937-42

24. A.g.e., C.V, b. 2970-73

25. A.g.e., C.I, b. 2977-79; C. III, b. 1933-35, 3142, 3160-62; C.IV, b.

26. A.g.e., C.III, b. 2700-10

Öğretmen tabiat kanunlarını bilecek. Örnek bir şahsiyete sahip olacak. Sözü anlaşılacak derecede hatip ve genel kültürü sağlam, yani mütebahhir olacak. Öğretim metotlarını iyi bilecek. Herkese aklının yani, kabiliyetinin ölçüsünde hitapta bulunacaktır. Kısa görüşlü olmayacak; sevgi dolu bir kalbe sahip olacaktır.²⁷

Mevlânâ, öğretmeni eğitimin merkezine yerleştirdiği için, vasıfları üzerinde sık sık durmaktadır. Diğer taraftan da öğrenciye bazı davranışları öğütlemektedir.

Öğretmenine karşı tahammülsüz olmamasını, balçık gibi hemen dökülüp saçılverecek bir şahsiyete sahip olmamasını tavsiye eden Mevlânâ, öğretmenine kendini teslim etmesini, Hz. Mûsâ gibi, Hz. Hızır'ın buyruğu altında yürümesini, iki yüzlülük etmemesini, sabırlı olmasını, lüzumsuz yere soru sormamasını öğütlemektedir.²⁸

Eğitimde fitrat kanunu dikkate alınınca, bazı kimselerin eğitime müsaait olmadıkları görülecektir. Mevlânâ, bu konuyu da ihmal etmedi. Herkesin eğitimci olamayacağı gibi, herkesin de herşeyi öğrenmesi mümkün değildir. Düşünürümüz bu konuyu izah ederken Kur'an-ı Kerim'in desteğine sahipti.

Ona göre ahmak terbiye edilemez. Ahmağın kalbi granit taşına benzer. Verilen bilgi ve değer onda hiçbir, tepki meydana getirmez, onda hiçbir tohum bitirmez. Mânevî bilgiler ona fayda vermez. "Ahmaklık, Allah'ın kahrıdır" diyen Hz. İsa, onun insanı yaralayan bir illet olduğuna dikkati çekmiştir. Hiç bir el ona çare veremez. Ahmaktan, İsa'nın kaçışı gibi kaçılmasını isteyen Mevlânâ, onunla konuşmanın belâya götüreceğine işaret etmiştir. Hava suyu nasıl çalarsa, ahmak da dini öyle çalar. Kendi terbiye olacak yani, etkileneceği yerde, kendisi seni etkiler. Çok zeki ve akıllı olmalarına rağmen, ayırdediş, yani iyi ile kötüyü, hakla batılı, doğru ile yanlış ayırdetme kabiliyeti olmayanlar da ahmaktır. Bu tip insanları, Hz. Süleyman'ın çağırdığı ve fakat duymayan kuşa benzetiyor. Hz. Süleyman'ın çağrısına bütün kuşlar icabet etmiş, onları kendine bağlamış, ama içlerinden biri bu çağrıyı duymadığı için davete gitmemiştir. Hz. Nuh da ahmak olan toplumunu eğitememiş, neticede onları ilâhî disiplin cezasından kurtaramamıştır. Mevlânâ, Peygamber

27. A.g.e., C.II, b. 1886-98, 1922-23; C. IV, b. 2160-66

28. A.g.e., C.I, b.2981-82, 2991

Efendimiz'in, "ahmakları düşman olarak" nitelendirdiğini nakletmektedir. Eğitilen kişide, öğüdü kabul edecek kulak olmayınca eğitimci yüzlerce çaba sarfetse bir fayda da vermeyecektir. Öğüt tohumunu ekersiniz ama, yer çoraksa ürün alamazsınız²⁹

Bize göre Mevlânâ, bu görüşlerini Neml Suresi'nin 80-81. ayetleri ile Bakara Suresi'nin 74. ayetine dayandırmaktadır. Gerçi bu konuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de bir çok âyet bulmak mümkündür ama, biz bunlardan üçünü ele almayı uygun gördük. Bu ayetlerin ilk ikisinde; "Hz. Peygambere ölü olanlara, arkasını dönüp kaçan sağırlara işittiremeyeceğini, körleri sapıklıklarından hidayete erdiremeyeceğini" öğütleyen Allah Teâlâ, eğitimcinin faaliyet alanını belirlemiş ve ne tür insanın eğitilemeyeceğini de göstermiştir. Bakara Suresi'nin 74. ayetinde de, kalpleri taş gibi katılaşmış insanların ruhunu aydınlatmanın imkansız olacağı vurgulanmaktadır.

İşte bu ayetleri yanına alan Mevlânâ, eğitimin herkesi eğitemeyeceği gerçeğini görmüş, hayalci olmaktan uzak kalmış, gerçekçi bir eğitim anlayışına sahip olduğunu da göstermiştir.

Mevlânâ'nın eğitim hakkında genel olarak ele aldığımız bu bölümden sonra, onun metafizik ile eğitim ilişkisi, bilgi nazariyesi, değerler anlayışı, metot, program ve gâyelerini bölümler halinde ele almayı uygun bulduk.

²⁹A.g.e., C.III, b.2564-9,2589-91; C.IV, b.850-61,1946-49; C.V,b.1530-33

I. BÖLÜM

METAFİZİK VE EĞİTİM

METAFİZİK VE EĞİTİM

Mevlânâ, Mesnevi'sinde eğitime ışık tutacak meseleleri çeşitli vesilelerle işlerken metafizik konulara sık sık değinmektedir. Şüphesiz Mevlânâ gibi bir düşünürün eğitim anlayışında metafizik boyutun ağırlık taşıması tabiidir. O'nun eğitim hususundaki fikirlerini metafizik anlayışından sayutlayarak ele alıp incelemek hem doğru değil ve hem de boşuna sarfedilen bir emekten öteye geçmeyecektir.

VARLIK VE YOKLUK

Düşünürümüzün eğitim görüşünü metafiziğin penceresinden gözleyip yakalamaya çalışırken karşılaşılabilecek ilk konu, bize göre, "varlık" ve "yokluk" meselesidir. O, bazen "varlık" kavramını "هست =hest" bazen da "هنا =beka" ile karşılamış; "yokluk" kavramını ise bazen, "نیست =nîst" bazen da "فنا =fenâ" ile ifade etmeğe çalışmıştır. "Varlık" ile "yokluk" kavramlarının her ikisini iki ayrı kelime ile ifade etmesi, O'nun metafizik anlayışına hem derinlik ve hem de genişlik kazandırmaktadır. Ayrı kavramları kullanmakla O, metafiziğin kimi zaman bir boyutunu, kimi zaman da eğitimle olan ilişkisini kucaklamağa çalışmıştır.

"Varlık" ve "yokluk" meselesinde Mevlânâ'yı diğer filozoflardan ayıran en belirgin özellik, kavramları eğitim alanına çekip farklı bir anlam ve ilişki kazandırmasında görülür. Ayrıca "varlık" ve "yokluğu" birbirine O'nun kadar yaklaştıran bir düşünüre rastlamak belki de çok zor olacaktır. "Varlıktan" "yokluğa", "yokluktan" "varlığa" bakarken aynı şeyleri görmesi ve aynı neticelere varması belki de O'na mahsus bir dehadır.

Mevlânâ, "yokluğu" "varlığın" aynası olarak görmüş; varlığın sadece yoklukta görülebileceğini iddia etmiştir. Böylece O, "yokluğu" yok olan bir şey değil de, sanki var olan birşey olarak düşünmüş ve onu varlığın temeline yerleştirmiştir. "Yokluğa" bu kadar iyimser bakması, bazen "varlığa" karşı menfi bir tavır takınmasına sebep teşkil etmiştir. Mevlânâ için "varlık" bazen haps anlamını taşır.³⁰

"Yokluğun," "varlığın" bir aynası olduğunu şu hikaye ile anlatmağa çalışır: Vaktiyle bir Türk ressamla bir Çinli ressam birbirlerine üstünlük iddiasında bulunurken, zamanın kralı onları imtihana tabi tutar. Onları birbirlerine açılan iki ayrı odaya yerleştirir ve en güzel resimlerini yapmalarını ister. Çinli ressam her çeşit boyayı istemesine rağmen, Türk ressam duvarların toz ve rengini silmek için gerekli olan âletin dışında hiçbir şey istememiştir. Bir zaman sonra kral ressamları ziyaret eder, Çinli ressamın yaptığı güzel resmi görünce hayran kalır. Türkün odasına geldiğinde aradaki perdeyi açarlar, böylece Çinli ressamın yaptığı resimler Türk'ün iyice silinmiş duvarlarına yansır ve kral hayretler içinde kalır. Mevlânâ, iyice temizlenmiş olan duvarı "varlığı" izah eden sūfi'nin kalbine benzetiyor. Türk'ün eseri de kendini, hırs, benlik, tamah ve kinden temizlemeğe çalışan sūfi'yi, temiz ayna da sayısız şekiller alan kalbi temsil ediyor.³¹

30. Mevlânâ Celaleddin Rûmî, Mesnevî, C. III, b.4514

31. A.g.e, C.I, B.3480

Varlığı hapishane olarak nitelendiren Mevlânâ, yokluğu Allah (cc)'in iş gördüğü bir tezgâh ve define olarak görüyor. Yokluk; yön, hareket, mekân ve zamana sahip değildir. "Her şeyden sıyrılan insanın varlığı "yokluğu'dur", ifadesini kullanan Mevlânâ, yokluğu varlık olarak görmeğe çalışmıştır.³²

Dikkat edilirse Mevlânâ'nın "yokluğu" iki boyutlu olarak ele aldığı görülecektir. "Varlıktan" önceki "yokluk", varlığın itilmesiyle meydana gelen yokluk. Birincisi, "varlığın" meydana gelişinden önceki durum, ikincisi ise insanın Allah (cc)'a ulaştığı ve kendi benliğinden sıyrılıp kemali bulunduğu durumdur.

İkincisi, Allah (cc) tecelli edince insanın benliğinin yok olması anlamını ifade eder. "Allah (cc)'a kavuşmakla meydana gelen bir ölümsüzlük ölümsüzlük içinde; varlık ise bir varlık içindedir." diyen Mevlânâ, "varlığın" önceden "yokluk" içinde olduğuna dikkati çekmektedir. Mevlânâ, yoklukta varlık ararken "yok'un" yok olabileceğini iddia eder. Allah (cc)'a karşı hem "varlık" ve hem de "yokluk", yok olur.³³

Aynı anda Mevlânâ, varlık-yokluk ikilemi arasında hem var ve hem de yok olan bir durum ya da, mefhum düşünür. Görünüş itibarıyla var olan, fakat gerçekte sıfatları, Allah'ın sıfatlarında yok olandan bahseder. Mum ışığı güneşe karşı yok olur, ama gene de var kabul edilir.³⁴

Düşünürümüz yokluk alanının uçsuz bucaksız "nâmütenâhî" olduğuna, oraya ancak Can'ın yolculuk yapabileceğine, hayal ve varlıkların oradan gıdalandığına, hayalin yokluğa nazaran dar olduğuna temas ederken, duygu ve renk dünyasının varlığının, hayalden ve varlıktan daha dar olduğuna işaret ediyor.³⁵

³². A.g.e., C.I, B.3480-3505

³³. A.g.e., C.III, b.4659-4663

³⁴. A.g.e., C.III, b. 3671-3673

"Varlığın yoklukta gizli olarak bulunduğunu"³⁶ söyleyen Mevlânâ, varlığın yokluktan dert yanmadığını ve fakat yokluğun varlığı kendinden uzaklaştırdığını belirtiyor:

ني كه هست از نيستي فرياد كرد بلك نيست ان هسترا واداد كرد

C.I, b.2478(bk.Tahiru'l Mevlevi, ag.e., C.4,b.2484)

"Varlık yokluk yüzünden feryad etmiştir; yokluk, varlığı kendisinden uzaklaştırmıştır."

Varlıkla yokluk arasında bu tarz bir ilişki kuran Mevlânâ, muhatabına ya da öğrencisine, bu konuda bazı tavsiyelerde bulunur. Biz bu tavsiyelerin yapısında, mahiyetinde ve düzeninde O'nun eğitim görüşlerini ve düşüncelerini gayet rahatlıkla yakalayabiliyoruz. Düşünürümüz, "varlık-yokluk" alanında ilk öğrettiği eğitim kanununu Kasas Suresi 88. ayetinin üzerinde temellendirmektedir. Ona göre, "varlık" sadece Allah'a aittir, Allah sonsuzluğu ve hayırdan dolayı kendi varlığını, yok olana verebilir. Bu görüşünü şu mısralarıyla özetler:

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِجْرَ وَجْهِهِ أَوْ بِحُكْمِ رَبِّهِ أَوْ بِحُكْمِ رَبِّكَ
هر كه اندر وجه ما باشد فنا كَلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ نَبُودَ جِزَا
ز آنك در إلاست او از لاگذشت هر كه در إلاست او فنا ني نگشت

Mesnevi, C.I, b.3052-4

"O'nun varlığı hariç, her şey yok olacaktır. Sen Onda mevcut değilsen yaşayacağını ümid etme. Kendini bizim varlığımızda kaybeden artık evrensel ölümlülük kanununa tabi değildir. O yokluktan varlığa geçmiştir. Varlık ta var olan da ölümlü değildir."³⁷

Görüldüğü gibi Mevlânâ, eğitimin değişmeyen kanununu varlık-

35. A.g.e., C.I, b.3104-3109

36. A.g.e., C.VI, b.3586

37. A.g.e., C.I, b.3052-4; Tahiru'l Mevlevi, Şerh-i Mesnevi, C.I, 5.kitap ,b.3:51-3053; Gölpinarlı Abdülhak, Mesnevi Tercümesi ve Şerhi, C.I, b.3064-66

yokluk bilgisine bağıyor. Bu fikriyle O, neyin başlangıçsız ve sonsuz olduğu bilgisinin, öğrenciye aktarılmasının zaruretine işaret ediyor. Allah'tan uzak yaşanacak bir hayata hayat denilemeyeceğini, ebedi varlığa nasıl kavuşulacağını, insanın kendi benliğinden uzaklaşmakla Allah'a nasıl varılacağını bilinmesinin önemini vurguluyor. İnsan kendi varlığını Allah'ta kaybetmekle yok olmadığını sadece bir değişikliğe uğradığını bilmelidir. Eğitimci öğrencisine varlıkta yokluk arasında nasıl bir tercih yapacağını öğretmelidir. "Her şey zıddı ile bilinir" İlkesinden hareket eden Mevlânâ, tercihte tabiat kanunundan hareket eder. Nasıl ki bal sirke ile anlaşılırsa, varlık da yokluk sayesinde anlaşılır. Bundan dolayı, öğrencisine ahmak olmaması için yokluğu seçmesini öneriyor. Yokluk varlığın aynası olduğuna göre varlığı onda gözlemek mümkündür. İnsanın kendi benliğinden sıyrılarak çıktığı yokluk âlemini o kadar önemsiyor ki, Allah'ı övmenin bile onda bir varlık hissi uyandıracığından ürküyor. Ona göre övmeye bir varlık delili vardır. Varlıksa yanlıştır. Böylece insana, benliğinin varlığını hissettirecek herşeyden kaçınması gerektiğini empoze ediyor. Benlik tutkusunun aşılması öneriliyor.

Çünkü benlik tutkusu ve sonuç itibarıyla egoizm yoklara gömülmüş bir hiçliktir. Eğitim öğrenciye benliğini aşacak yolları göstermelidir. Mevlânâ, bu yolları öğrencisine gösterirken, "**varlığın faydası**" hususundaki soruyu tartışır. Varlığın faydası hakkında soru soran öğrencisinin sorusunda bir fayda gören Mevlânâ, faydanın insandan insana değişen bir özelliğe sahip olduğunu belirtir.³⁸ Bu konuda öğrencisine karşı gayet toleranslı ve serbest bir tavır takınarak, "senin için faydalı olan, benim için faydasız olsa bile onu yapmaktan geri durma" der:

فایدهء تو گر مرا فایدهء نیست ، مر تو را چون فایدهءت از وی مه ایست

Mesnevi, C.II, b.1072

³⁸ A.g.e., C.II, b. 1070-1078

Varlık ve yokluk konusunu eğitim alanında işlerken, ikinci kanun olan "değişme" başka bir deyişle "hareket", "değişme" ve "yenilik" zincirini takip eder. Ona göre, yokluk çölünden görünen âleme karşı bir özlem vardır. Bu özlem, yokluk âleminden görüntüler âlemine bir göç hareketi başlatır. Görüntüler âleminden "gayb" âlemine de süreli bir göç vardır. Bu göç hareketi öylesine süratli, sistemli olur ki, biz onu çoğu zaman hissetmeyiz.

Bu konuda Mevlânâ, bizi hedefimize götürecektir "vasıtaya" başka bir ifadeyle "yola" kudsiyet vermememizi istiyor. Öğrencinin kafası daima ileriye yönelik olmalıdır, teklifinde bulunan Mevlânâ, gayeye, istikbale ve yeniliğe vasıttadan daha çok önem vermektedir. Eğitimcilerin ve düşünürlerin daima takip etmeleri gereken "yenilik" ve "değişme" kanununu Rahman Suresi'nin 29. ve Kaf Suresi'nin 15. ayetlerine dayandırmaktadır.

۱. کل يوم هو في شأن

۲. انعمينا بالخلق الاول بل هم في لبس من خلق جديد

1. "O, her an ,bir işte-oluştadır."
2. "İlk yaratışta acz mi gösterdik? Hayır,onlar yeni bir yaratılıştan şüphe etmektedirler"

Ona göre âlem her an yeniden yeniye yaratılıyor. İç âlemimizde ve düşüncelerimizde de bu böyledir. Her an yeni düşüncelerin ve hayallerin ortaya çıktığını, dünyanın her solukta yenilendiğini, durduğumuz halde bile yeni bir âleme, yeni bir yaratık olarak gittiğimizi anlatıyor.³⁹

Böylece Mevlânâ, "varlık" ile "yokluk" âlemlerini birbirine kapalı görmemekte, aksine her iki âlem arasında bir taşınmanın bir hareket, bu hareketin de bir değişme ve bu değişmenin de bir yenilik meydana getirdiğini derin bir vukufu görmüştür.

³⁹. A.g.e., C.I, b.1147-1150; C.VI, b.2780-2788

Mevlânâ'nın varlık-yokluk meselesi üzerindeki görüşlerinde tesbit ettiğimiz üçüncü kanun eğitimin oturduğu temeldir: Noksanlıklar insanları araştırmaya sevkeder. Tüm sanatlar yokluk ve noksanlıkların eseridir. Eğitim sanatı da insandaki hamlığın ve noksanlığın eseridir. Mevlânâ, olgunluğu ve hüneri noksanlık ve yoklukta aramaktadır. İnsan dünyaya ham gelir. Eğitim bu noksanlığı ve hamlığı gidermek için yapılan bir faaliyettir. Mevlânâ'ya göre, eğitimin insanı olgunlaştırması için, daima bir hamlık ve noksanlık fikri sürekli göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü insan, olgun olduğu hissini duyarsa, Allah'a varamaz. Düşünürümüze göre, en kötü şey insanda olgunluk zannı ve vehminin bulunmasıdır. Demek ki eğitim insana kendi noksanını göstermelidir. Kendi noksanını gören olgunluğa süratle koşar. Ona göre, hekimlik sanatının güzelliğini ortaya çıkaran zayıf hasta'dır.⁴⁰ İnsandan kendini görme gidinceye kadar, gönlünün rahatsız olacağını belirten Mevlânâ, öğrencisine şu beytle hitab eder:

از دل و از دیده ات بس خون رود تا ز تو این معجزی بیرون رود

Mesnevi, C.I, b.3215

Böylece Mevlânâ'nın eğitim anlayışında sadece, insanın yaratılıştan getirdiği ham kabiliyetleri geliştirme yoktur. Aynı zamanda var olanı yok görme, benliğini eritmek gibi bir faaliyet de mevcuttur. Demek ki, onun eğitimi durmayan daima ileriye açılan ve hiç doymayan bir süreçtir. "Proses". Eğitim faaliyetinin en zararlı mikrobu, insanın kendinde bir varlık hissetmesidir. Bu konuda Mevlânâ, öğrencisine şöyle hitabeder:

Mesnevi, C.V, b. 4137

⁴⁰. A.g.e., C.I, b.3216-3227

هين ممکن نمجمل اولگ نيست شود چون غروب آوي بر آ از شرق منور

"Kendine gel, tereddüt etme, önce yok ol, yokluğa daldıktan sonra, doğudan baş göster ve aydınlat."

Düşünürümüz burada öğrencisine, "yokluğa dalmayı" tavsiye etmesinin sebebini açıklar. Birinci açıklaması beytin sonundaki "yeniden doğma" faaliyetidir. İkincisi ise; "benliğin" açığa çıkarılmasıdır. "Benlik" düşünceyle ortaya çıkmaz, yokluktan sonra, "açılır" ve ortaya çıkar.

گي شود کشف از تنگن این انا آن انا مکشوف شد بعد از فنا

"Bu ben, düşünceyle nasıl açığa çıkar? O ben, (fenâ) yokluktan sonra açılır, meydana çıkar"

Mesnevi, C.V, b.4146

Üçüncüsü ise, "benliğinden" vazgeçmeyen kişinin yaptıklarından bir tat alamayacağıdır.⁴¹

Mevlânâ'nın varlık-yokluk hususundaki düşüncelerinin eğitime getirdiği önemli ilkelerin diğeri de insanların yolunu sapıtmalarının sebebidir. Ona göre, insanların yoldan çıkması korku psikolojisine dayanır. İnsanlar "yokluktan" korkarlar. Bu korku onları yanlış davranışa sevkeder. Halbuki "yokluk" sınımlanacak bir yerdir. Bu korkunun yanlış olduğunu şu bilgilere dayanarak göstermeğe çalışır: Eğitimin bir parçası olan öğretim de bilginin nerede aranacağı sorusuyla ispatına başlar. O, gerçek bilgiyi, yanlış bilgiden vazgeçişte, gerçek barışı, kendi maddi yapımızla olan barıştan vazgeçişte bulabileceğimize işaret ediyor. Böylece O, öğretimde daha önce öğrendiğimiz bilgileri hatalı görerek, bir an yok saymamızla gerçek bilgiye ulaşacağımızı savunan, bu sahte bilgileri yok saymaktan

⁴¹. A.g.e., C.I, b.3216-32

insanların korktuğunu ve bunun için de yanlış bilgileri takip edip yoldan çıktıklarını gören bir deha olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan insan kendi benliğine muhalefet etmekten çekinir. Bu çekinme onu gerçek barışa kavuşmaktan alıkoyacağı için, gerçek düşmanını ve hedefini tayin edemeyecek hale getirecek ve yoldan çıkacaktır.

Ayrıca O, gerçek varlığı bulmak için sahte varlıktan ayrılmaktan; hakikat elmasını bulmak için de kendini aşmaktan insanların korktuğunu ve bu korkunun onları yanlışla götürdüğünü belirtmiştir.⁴²

Neticede insanın varlığı, bilgiyi, barışı ve hakikatı nerede arayacağını bilememesi, diğer taraftan sahte varlık sahte bilgi, sahte barış ve sahte hakikatın bırakılmasından korkması onu yanlış mecralara götürecektir. İşte Mevlânâ, ilahî terbiyeyi burada devreye sokmaktadır:

هم تو تانی کرد یا نعم المعین دیدهء معلوم بینرا هست بین
این جهان منتظم محشر شود: و دو دیده مُبدل و اتور شود

Mesnevi, C.VI, b. 825,827

"Ey güzel yardımcı, yoğun gören gözü, varı görür bir hale getirmeye gücün yeter senin"

"İki gözün görüşü değişir de ışıklanırsa, bu düzenli dünyayı mahşer görür"

Yokluk insanın sürat ve intikalini artıracak gibi, basiretini ve ferasetini de derinleştirir. Mevlânâ, "yokluğu" Peygamberimizin Mi'rac vakasındaki "Burak"a benzetir. Burak denen "yokluk" insanı yücelere

⁴² A.g.e., C.IV, b.403

götürür. düşünürümüz, buradaki yücelere ağmayı "değişim" anlamında kullanmaktadır. Mi'râc hem yüceleri ve hem de o yücelerde elde edilen bilgileri ve bu bilgilerin insanda meydana getirdiği değişimi ifade eder. İşte Mevlânâ, bu değişmeye şöyle işaret eder:

نه چون معراج زميني تا قمر بلکه چون معراج کليکي تا شکر
نه چو معراج بخاري تا سما بل چو معراج جنيني تا نهي

Mesnevi, C.IV, b. 553-554

"Hem yer yüzünden Ay'a ağdıracak Mi'râc değildir bu; kamışı şekere ulaştırarak Mi'râc"

"Bu mi'râc, bugünün göğe ağması gibi bir mi'râc değildir. Ana karnındaki çocuğun bilgi ve irfan derecesine ulaşmasına benzer."

Yokluk insanı varlık durağına götürür, duygu dünyasını aşırır. Duygu dünyasını aşan insan, can gibi sevgilisine koşar. Etsiz ayaksız, önüne ön olmayan âleme yürür.⁴³

Mevlânâ'ya göre, mantıki akıl yürütmenin perdesini yırtabilmek için, öğrencinin kulağındaki gaflet perdesi açılmalıdır. O zaman ona inciler yağar. Cansız bedeni, görüş ve söyleyiş sahibi olur. Her çeşit sermayesi bir iken yüz olur.⁴⁴

Bu noktada Mevlânâ, öğrencisini ince ve derin görüşe davet ediyor. Beden, bu tarz görüş için erimelidir. Bir bakış vardır: kısa bir mesafeyi görür, ama bir bakış ta vardır ki, her iki âlemi ve ilahî nuru görür. Bu iki bakış arasında büyük fark vardır. Mevlânâ, insanı değiştiren, onun görüş mesafesini derinleştiren ve duygu âlemini geride bıraktıran "yokluk denizinde" kalması için öğrencisinin çaba

⁴³ A.g.e., C.IV, b.555 -556

⁴⁴ A.g.e., C.IV, b. 555-562

sarfetmesini ister. Çünkü ilahî nurla bakan; perdeleri delip geçer. Derinlere bakar, içleri görür. Zerrede ölümsüzlük güneşini, damlada denizi seyrederek. Neticede Mevlânâ, yokluğu bir eğitim öğretim tezgâhı olarak nitelendirir. Bundan sonrasını öğrencisine, kendisinin düşünmesini tavsiye eder.⁴⁵

RUH VE CAN

Mevlânâ'nın, bize göre metafizik alanda ele aldığı ikinci mesele, "Ruh ve Can" konusudur. Denilebilir ki, ruh meselesi O'nun eğitimle ilgili görüşlerinin derinleştiği ve o ölçüde de yoğunlaştığı yerdir. Çünkü eğitimi en çok ilgilendiren boyut, insanın ruhi cephesidir. Meselâ; "ruh" kavramına "can" kavramını ilave etmesi, çağdaş psikolojiye bir ışık tutacak niteliktedir. Düşünürümüz, "ruh" kavramı ile "can" kavramını bâzen aynı anlamda kullanmasına rağmen çoğunlukla "ruh'u", bedene girmeden önceki durumu, "can'ı" ise, ruhun bedenle ilişki kurduğu, bedene girdiği durumu ifade etmek için kullanmıştır. Diğer taraftan, Mesnevisinde ruh, ya da canla ilgili bazı motifler kullanır. Ruhla eğitim arasındaki ilişkilere ışık tutmak üzere kısa da olsa "ruh" ve "can" kavramları hakkında Mevlânâ'nın görüşleri özellenmelidir.

Düşünürümüz, ilk önce "can'ın" Arap lûgatındaki etimolojik yapısına dikkati çekerek "can'ı" "nefs" anlamında kullanır. Ona Arapların müennes dediğini, fakat onun erkeklik ve müennislike alâkası olmadığını, bu niteliklerin üstünde olduğunu, insanda bâzen şöyle, bâzen böyle olanın "can" olmadığını ve yemekle gelişen şeyin o olmadığını belirtmiştir.⁴⁶

⁴⁵. A.g.e., C.VI, b. 1466-1478

Mevlânâ, Hz. Peygamberin: "İnsanın düşmanı, iki kaburgası arasındaki nefsidir" meâlindeki hadisini izah ederken, düşmanın "can'dan" olduğunu ifade etmiş, burada "can'ı" "nefs" anlamında kullanmıştır.⁴⁷

Bazen "can" O'nun düşüncesinde "hayatı" ifade eder.⁴⁸ Bazen de o "nefs-i natika" anlamına gelmektedir.⁴⁹

Canın, bizim idrakimizden gizli olmasına rağmen sıfat ve etkileri açıktır.⁵⁰

Can, bâzen insanlar arası ilişkilerde duyguların ifade edilmesi için kullanılan bir kavramdır.⁵¹

Mevlânâ, "ruh" kavramını bâzen " روان =gidiş" anlamına gelen kelimeyle karşılamış, bâzan da onu, işlevi bakımından, " طوطي =tuti=papağan" kelimesiyle ifade etmeye çalışmıştır.⁵² "Kötü ruhlu İblis" derken yine "revan" kavramını kullanmıştır.⁵³

Sınırların, tanyerlerinin, ümitlerin, korkuların ve özlemlerin ötesindeki uçuşlar anlatılırken "ruh" kelimesi kullanılır.⁵⁴

46. A.g.e., C.I, b. 1984-1988; C.II, b.173-183

47. A.g.e., C.II, b. 1810-1911

48. A.g.e., C.II, b. 550; C.I, b.246

49. A.g.e., C.I, b. 3320

50. A.g.e., C.I, b. 1125

51. A.g.e., C.I, b. 2403-2417

52. A.g.e., C.I, b.2960

53. A.g.e., C.I, b.2960

54. A.g.e., C.I, b.1447-1449

O, ruhu; hayvanî ve insanî olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Hayvanî ruh için bâzen, "hayvanî can" deyimini de kullanmıştır.⁵⁵

Mevlânâ'nın, ruh ve can kelimelerini çeşitli muhtevalar içinde, çeşitli anlamlarda kullanışını, eğitim sahasında ele alınca şu temel prensiplerle karşılaşırız:

Ruh ve can, insanları birliğe ve bir olana götüren bir güçtür. Çoklukları, farkları ve tartışmaları eritip birleştiren, vahdet haline getiren kuvvettir.

İnsanlarda can olduğu için, birbirlerini çeker ve kaynaşırlar. Ruhsuz resimlerde bir çekicilik ve kaynaşma görülemez. Bundan dolayı ilk can Allah'ın eşiğine vardı; canın canı (peygamberî ruh) ise, Allah'a mazhar oldu. Can buluşma zevkine daldığı halde, beden daima ihtiyaç içinde kıvrılır. Ruh belalardan sıyrılıp çıkarken beden daima belalar ve yaralar içindedir.⁵⁶ Böylece Mevlânâ, ruhun yolunu izlemeyen eğitimin daima ihtiyaç ve problemler içinde olacağını, çekici ve kaynaştırıcı olamayacağını, ileriye değil de geriye yönelik çalışacağını, manaya değil de maddeye götüreceğini ifade etmiş oluyordu.

Eğitmcilerin, ruh ve canın, hangi neticelere nasıl varacağını açık ve seçik öğrencilerine öğretmesinin zaruretini duyan Mevlânâ, aklın bağlılığa ve ulaşmaya yol bulamayacağını aksine aklın yolunu izleyenlerin ayrılığa düşeceklerini; akıl ve candan da üstün olan Kur'an'ın yolunu izlemenin daha doğru olacağını savunmuş ve öğrencilerine şöyle seslenmiştir:

"Işık veren mumlar görünüşte birbirinden ayırdırlar ama, birinin ışığı diğerinden ayırdedilemez. Yüz elma ve yüz armudu saysak bile

⁵⁵ A.g.e., C.II, b. 188; C.III, b.4219

⁵⁶ A.g.e., C.I, b. 2524-2526; C.VI, b.143-147

sıkınca sayı kalmaz, birleşip giderler Manada sayı, bölünme, ayrılma ve sayma yoktur. Onun için sen mananın eteğini tut, görünüşe aldanma. İnatçı olan görünüşü, ezizyetlerle erit gitsin ve sen onun altındaki birlik definesini seyret. Birlik kendini gönüllerde gösterir. Yararılmadan önce cevherdik, su gibi düğümsüzce berraktık. O, güzelim ışık, şekle yani bedene bürününce sayılar belirir. Eğitimciler, burçlar gibi yükselen ayrıkları, manacılıkta yıkıp birliğe götüren cevher ve ruhun ışığına yönelsinler."⁵⁷

Ayrılıklar hayvanî ruhta bulunur, insanî ruhta ayrılık bulunmaz; çünkü o birdir. İnsanî ruhlar Allah'ın nuruyla aydınlanır, o nurda ayrılık bulunmaz.⁵⁸

Düşünürümüz ayrılığı iki ayrı boyutlu olarak görüyor: Biri, insanlar arasındaki ayrılık, diğeri ise insanın geldiği kaynaktan ayrılığı düşmesi.

O, insanlar arasındaki ayrılığın çaresi olarak ruh ve canın yolunu izlemeyi görürken, geldiğimiz kaynaktan ayrılmayı daha derin bulur ve onun çarelerini anlatır. O'nun "ney'i" ayrılıklardan şikâyet eden canıdır. Ruhlar âlemi denen kamışlıktan ayrılmasından dolayı gönlü yaralardan çatlamış. İşte aslından, kaynağından ayrılan insan, yine o kaynağına dönmek ister. Mevlânâ, bu ayrılığın doğurduğu derde çare arar ama, gözlerde kulaklarda insanın içini ve cevherini görecek ışık olmadığı için, derunundaki ayrılık derdini kimse anlamıyor. Beden candan, can da bedenden gizli olmadığı halde canın görülmesine izin verilmediğini belirtiyor. Ayrılık, ruhta birleşme ateşini yakmıştır. Bu da aşk ateşidir diyen Mevlânâ, bu ayrılık ateşinin bulunmadığı kişilerin yok olduğuna işaret ediyor. Ham kişiler, ruhun ayrılıktan düştüğü derdi anlayamaz.⁵⁹

⁵⁷. A.g.e., C.I, b. 683-694

⁵⁸. A.g.e., C.II, b.188-189; C.IV, b. 406-437

⁵⁹. A.g.e., C.I, b. 1-18

Mevlânâ, bu beyitlerinde hem eğitimin hedefini tayin ediyor ve hem de o hedefe ulaştıracak vasıtayı belirtiyor. İnsanlar geldikleri ruh âlemine dönüşün ıstırabını, ondan ayrılığın acısını şöyle veya böyle duyarlar ama, hamlık ve dünya meşgaleleri bu ihtiyacı onlara çeşitli şekillerde gösterir. Eğitimci, insanın duyduğu bu ayrılık ıstırabını dindirmek için, onu olgunlaştırmalıdır. İnsan ne ölçüde olgunlaşırsa bedeni ruhuyla o nisbette barışık halde yaşayacak ve geldiği âleme daha da yaklaşacaktır. İşte eğitim, bu dünyada yaşadıkları halde, geldikleri âleme uygun hayat sürdüren, bu dünyada iken o dünyayı yaşatan bir faaliyettir. Eğitimci, insanın derunundaki bu ayrılık sesini mânevi bir doktor gibi duyacak kulağa, ve oradaki ayrılığın dalgalarını görecek göze sahip olmalıdır. Eğitimci, bu ayrılık şikâyetlerinin, o âleme varmak için bir arzu, bir özlem ve de oraya karşı ateş haline dönen bir sevginin tezahürü olduğunu iyiden iyiye bilmelidir.

Realitede çokluk olamaz; gerçek olan her şey birdir. Onun için insanî ruhlar çokluklarına rağmen birdirler. Çokluk zamanın ve mekanın ürünüdür. Mevlânâ'nın, ruhun tekliği fikri, "insanın bir nefisten yaratıldığı"⁶⁰ na işaret eden ayete dayanır.

Mevlânâ'nın eğitim anlayışı, "Bir'den" gelenin "Bir'e" nasıl ve ne ile gideceğini gösterir. O'na göre, darlığın sebebi halita ve sayılardır. Duyular halitaya doğru hareket eder. Birlik âlemi duyuların ötesindedir. Bilgiyi istiyorsan o yöne süratle yürümelisin:

باز هستی جهانِ حسن و رنگ تنگتر آمد که زند انیست تنگ
علت تنگیست ترکیب و عدد جانب ترکیب جیسا می کشد
ز آن سوی حسن علم توحید دان گر یکی جواهی بآن جانب بران
امر کن نعل بود ونون و کاف دز سخن افتاد و معنی بود صاف

60. Kur'ân, En'am, 98: ما خلقتكم ولا بعثكم الا كنفس واحدة, Lokman, 28: وهو الذي انشأكم منس واح: Ayr(ca, Nisa, 1; Zümer, 6; A'raf, 189'a bak.

"Duygu ve renk âleminin, yani bu dünyanın varlığı ise.. yokluğa, hayale ve varlığa nisbetle büsbütün dardır, âdeta daracık bir zindandır. Alemdeki terkip ve sayı, darlığa sebeptir. Fakat bizi duygularımız, terkip âlemine çekip durmaktadır. O duygularla birlik âlemini bil, eğer birlik âlemini diliyorsan o tarafa yürü. "ol" buyruğu bu beyitteki, و . ن harfleri, bir iş görür, söze düşünce iki harftir ama manası birdir."(Mesnevi, C.I, b. 3097-9)

Mevlânâ, can konusu ele alınca eğitime "yenilik" ilkesini getirir. O, canın canla süreli değişilmesini ister. Allah uğruna can bağışlayan, can bağışlanacağına işaret eden Mevlânâ, öğrencisinden acı canını kılıcın önüne tutup, karşılığında tatlı bir can satın almasını ister. Anne karnında ceninin dördüncü ayda aldığı hakiki ruhun onda meydana getirdiği "yeniliğe" ve "değişmeye" dikkati çekmekle bu ilkeyi perçinlemiş oluyordu.⁶¹

Can bedende uyanınca, insan can gibi ağlayıştan ve gülüşten kesilir; uyanmadan önceki durumu gider bir başka can gelir. O canla insan, yer ve göğün sınırlarını aşar. Bu sınırları aşış bir arayışın belirtisidir. Arayış başka bir arayışa götürür. İşte bu "yeniden yeniye" geçiş tarif edilemeyen bir merhaleye ulaşır. Bu yeni anlayışların verdiği zevke ulaşmak için zahmete değer. Öyleyse sen can ormanında boğa kesil ve devamlı enerji sarfedip kendi canından harcayan dünya güneşi gibi süreli kendini yenile⁶² diyen Mevlânâ, bu konuda daha kesin bir ifadeyle öğrencisine şöyle seslenir:

⁶¹A.g.e., C.I, b.2251; C.III, b.50 Not:Bu beyitte "ruh" kelimesi geçmesine rağmen Reynold A. Nicholson'ın, The Mathnawi of Jalálu'ddîn adlı eserinin C.I, s.191, 3180'de bu izah vardır

⁶²A.g.e., C.I, b. 2217-2229

Mesnevi, C.I, b. 2221

"A, manalar dünyasının güneşi, canlar saç; eski dünyaya bir "yenilik" göster bir "yenilik" ver"

Mevlânâ, ruhun olgunlaşma sürecinde ulaştığı her safhada kazandığı "yeni hali" izah ederken inci ile buğday tanesini misâl gösterir. İnci tanesi havanda dövülürken göz ışığı, gönül ışığı kesilerek yücelik elde eder. Buğday ekilince başak verir, öğütülür, ekmek olur cana can katar. Yenir akıllı kişinin akli olur, canı olur ve onun anlayışı durumuna geçer. Can aşk tarlasına ekilince, yok olup gider ve oradan yeni bir can başağı olarak çıkınca ekincileri hayrete düşürür.⁶³ İlâhî varlığın emri olan ruh da buna benzer bir evrimden geçer. Eğitim vasıtasıyla potansiyel olarak sahip olduğu kuvveleri gelişir ve serpilir. Madde âlemine inince, orada en aşağıdaki seviyesinden giderek kemâlin en yüksek seviyesine ulaşır. Kendini Allah'a adar ve kendisinin Allah'la olan esas birliğini anlar ve onu gerçekleştirmeğe çalışır. Bedenin büyümesi, belki durur ama, hücrelerinin "yenilenmesi" devam eder. Ruh da gelişmesi, yeni yeni merhalelere intikal etmesi ve orada yeni hayat biçimleri kazanması devam eder.

Mevlânâ, "ruh" ve "can" kavramlarını kullanınca hemen yokluk âlemine yolculuktan bahsetmeğe başlar. O, "ruhun ilâhî emir olduğu" ayetinden hareket ederek, ruhu emre bindirir⁶⁴ ve ilâhî terbiyede harfsiz konuşmanın canda geliştiğini ve bu gelişme ile canın temizlendiğini, temizlenen ruhun bedenini ayaklarını akılla idare

⁶³.A.g.e., C.I, b.3175-3180; Mevlânâ burada "ekincileri hayrete düşürür" ifadesiyle Fetih Suresi'nin 29. ayetinin İYĀ†*%o—Ô«Ô bölümüne işaret edilmiştir.

⁶⁴. A.g.e., C.VI, b. 78

edeceğini ve bu olgunluğa ulaşan canın yokluk âlemine yolculuk yapabileceğini ileri sürerken, eğitim faaliyetine hedef tayin etmiş oluyordu.⁶⁵ Mevlânâ, burada eğitimcinin faaliyetinin daima ileriye yönelik olmasının zaruretine işaret ediyor. Hatta O, düşüncenin zamanın üç boyutundan sınırlanmasıyla zorlukların çözüleceğini, böylece ruhun yoklukta varlığı seyredebileceğini ileri sürüyor. Can insanı göklere götürmeğe çalışır, fakat canın bunu yapabilmesi için mizacın değişmesi gerekir. O zaman, yücelik ruhun gıdası haline gelir ve canın boğazı bedeninin düşüncesinden boşalır. Neticede Mevlânâ'nın eğitiminde en uzak hedef olan, canın aslına kavuşması gerçekleşir.⁶⁶

Suyun suyu çağırıldığı gibi ilâhî ruh da insanın ruhunu çağırır. Bu çağırışı duyan candır. İnsanlığın eğiticisi olan Veli'nin kıvılcımları öğrencinin ruhuna düşer. Bu kıvılcımın düştüğü ruh da kendisinden kalkıp yine kendine gider, kendine yönelir, kendini duyar ve ilâhî çağrıya icabet eder.⁶⁷ İnsan Külli Nefs ile irtibat kurunca ondan bir inci alır. bu inci bilgi ve hakikat incisidir. Tıpkı ,Meryem'e verdiği sınırsız İsa gibi, o hakikat incisinin de sınırı yoktur. Çünkü can, candan yokluk bilgisini deftersiz ve dilsiz alır. Onun için insan bazen ruhtan kaynaklanmayan bilgiyi ruhtan kaynaklanmış gibi zanneder. Böylece batılın tohumunu eker. Eğitimi, burada gerçek bilginin nereden geleceğini açık ve seçik göstermelidir. Bunu ancak âlemşumul eğitimciler yapabilir. Çünkü onlar, bize duvar olarak görüneni kapı, taş olarak görüneni inci olarak görürler. Bizim aynada gördüğümüzü onlar kerpiçte görürler. Onların canı bu dünyaya gelmeden ilâhî cümertlik dünyasındaydı.⁶⁸

Mevlânâ'ya göre, canlılar bu dünyaya gelmeden önce bir ahenk

⁶⁵ A.g.e., C.I, b. 3104-3105

⁶⁶ A.g.e., C.II, b. 177-178; C.I, b. 541; C.III, b.42; C.I, b.773

⁶⁷ A.g.e., C.III, b. 1275-1301; C.I, b.3234-3286

⁶⁸ A.g.e., C.II, b.1168-1169; C.V, b.1064; C.Ib.524-525; C.II. b.167-

içindeydiler. Bedene girip bu dünyaya gelince, aradaki ahenk bozuldu. İyi ile kötü birbirine karıştı ve Allah peygamber gönderdi. Ahenksizliğin ahenk için doğurduğu ihtiyaç, eğitimin temelini teşkil etmiştir.⁶⁹

Böylece düşünürüz, "eğitimde ihtiyaç nazariyesine" yer vermiş oluyordu. Her sosyal bozukluğun ya da hastalığın tedavisi için bir çare vardır. Fakat öyle bozulmalar ve çözümler vardır ki, onların giderilmesi daha yüksek kaynaktan gelen çareler ister. Mevlânâ, ruhtaki ahengin bozulması sebebiyle, sosyal yapıda meydana gelecek olan sosyal yaraların doğurduğu "ihtiyaçların" tedavilerinin Allah tarafından yapılacağına işaret etmekle eğitimin fizik ötesi boyutunu gündeme getirmiştir.

Ruh ve can konusunda tesbit ettiğimiz diğer bir husus da öğretim metodu ve öğrencinin dersle olan alakasıyla ilgilidir.

Mevlânâ sahabeden, nefsin düzenlerinin öğretilebileceğine dair bir hadis nakleder. Ve sahabenin, peygamberimizin bu öğretisini dikkatle dinlediğini söylerken "can" kelimesini kullanır.⁷⁰

Sahabe peygamberimizin izahlarını "ihlas-ı can" ile dinlerdi; yani bütün ruhlarıyla kendilerini bu izahlara verirlerdi. Böylece Mevlânâ, öğrencisine dersin pür dikkat dinlenmesini öğretiyor ve hem de bu metodu "can" kavramı üzerine temellendiriyordu.

Eğitim faaliyeti öğrencilere öyle bir merhale kazandırmalıdır ki, o merhalede bir bakış, görüş ışığı kazanabilsinler. O ışık sayesinde her şeyin canı ve içyüzü bilinir hale gelsin. İlahî terbiyede her şeyin içyüzü ve canını görebilme esası bir gaye olarak mevcuttur.⁷¹

⁶⁹ A.g.e., C.II, b. 280-284

⁷⁰ A.g.e., C.I, b. 367-371

⁷¹ A.g.e., C.I, b. 1251

Mevlânâ'ya göre, bilgi canda kök salar, orada mekan bulur. Fakat orada devamlılığını sürdürebilmesi için insan gücünün yeterli olmadığını, ilahî müdahelenin gerekli olduğunu savunur. Bu anlamda "can" bilgiyi korumak için nefis ve beden toprağına karşı yeterli güce sahip değildir. Allah'ın terbiyesindeki "koruyuculuk" faaliyetinin harekete geçmesini ister.⁷²

Bu noktada Mevlânâ, hem "bilgi" ile "can" hem de "can" ile "nefis" arasındaki ilişkiye dikkati çekerek eğitimin koruyuculuk faaliyetinin önemini vurgular.

Görüldüğü gibi Mevlânâ'nın eğitim anlayışında "can" iyi ve besleyici kuvveti, "nefis" ise kötü ve yıkıcı kuvveti temsil eder. Bu iki kuvvet arasındaki ilişkilerin düzenli yürümesi için, eğitimde "duayı" devreye sokar.

Mevlânâ, bütün dünyayı şekil, bilgiyi can olarak görmektedir.⁷³

Böylece Mevlânâ, bilgi insanın kemalini artırdığı için, artan insanın bedeni olmayıp ruhunun gelişimi olduğundan, bir nevi bilgi "can" olmaktadır. Bilmek bir şeyin özüne, canına inmek demektir; yani bilgi candan haber veren, candan gelen ve cana can katan bir güç oluyor.

Can nedir? sorusunu soran Mevlânâ, yine kendisi bu soruya şöyle cevap verir: İyi ve kötünün bilgisine sahip olan, iyiliğe sevinen kötülüğe karşı üzülen şeydir can. Canın sırrı özden haber vermektir. Daha çok haber alan daha çok canlıdır. Ruhun tepkisini anlayışla, haber alışla gösterir. Daha çok anlayış, daha çok haber alış; daha fazla ilahî özelliğe sahip oluşturmaz.⁷⁴

⁷²A.g.e., C.I, b.1891

⁷³A.g.e., C.I, b. 1035

⁷⁴A.g.e., C.VI, b. 148-150

Mevlânâ, ruhu terbiye etmenin en önemli yollarından birini "kanaat" olarak belirler. Ruh aydınlatır ama ruhu da kanaat aydınlatır. ruh kanaat vasıtasıyla bir hazineye kavuşacaktır. Kanaat hazinesi, süreli olan daima ileriye yönelik hareket eden bir değerdir. Mevlânâ, bu hazineyle beraber ileriye yürüyüp gitmek gerektiğine işaret ediyor.⁷⁵

Burada hazinenin kalıcılığına, durdukça değer kazandığına, uzun vadede fayda temin ettiğine işaretlerle, ruhun terbiyesinin daha kalıcı, süreli ve uzun vadede ürün vereceğine, ruhu hedef alan eğitimin ileriye yönelik olacağına ve kalıcı değerler bırakacağına, ruhun temelleri üzerinde oluşacak kültürün bir hazine olacağına varmak istemiştir.

Düşünürümüze göre, ilâhî terbiye ilk önce ruhta başlamıştır.⁷⁶ Böylece O, terbiyenin doğum öncesine uzanan boyutuna dikkati çekmiştir. Mevlânâ, eğitimini doğum öncesinden başlatır. "Elest" çağında, Allah insanın ruhunu programlamıştır. Onu kendisine ve metafizik hadiselerle tanık hale getirmiştir. İşte bu tanıklıktır ki, dünyaya gelince onların koku ve manasını hissetmektedir. Şuur altını programlama dediğimiz hadise, Kur'ân-ı Kerim'de insanın ruhunu programlama olarak geçer.

İşte bu noktada Mevlânâ, öğrencisinden mana ile düşüp kalkmasını ister. Manasız canı, kılıf içindeki tahta kılıca benzetir. Kılıfta değerlidir ama, çıkınca yıkılmaya mahkumdur.⁷⁷ Böylece o,

⁷⁵ A.g.e., C.I, b.2329-2332; Mevlânâ, burada Peygamberimizin, "Kanaat tükenmez maldır, bitmez defnedir" hadisine işaret ediyor. bk. Künûzü'l-Hakaik, II., s.129; Gölpınarlı, Abdülbâki, Mesnevi ve Şerhi, C.I, s.494, b. 2330, İstanbul, 1985

⁷⁶ A.g.e., C.II, b. 166-167; Kur'ân, A'raf, 171

işte yarayabilmenin, kalıcı olmanın, zenginleşmenin ve kemale ulaşmanın yolunun metafizik bir tavır takınmaktan geçeceğine işaret etmiştir.

CEVHER VE ARAZ

Mevlânâ'nın eğitim alanında ele aldığı önemli konulardan biri de metafizikteki "cevher ve 'araz" meselesidir. Burada onun cevher ve araz anlayışına kısaca değindikten sonra eğitimle olan ilişkisini ele alacağız.

Düşünürümüz, özellikle cevheri "ilahî cevher" anlamında kullanmış ve çeşitli motiflerle izah etmiştir. İlahî cevheri bazan "Gevher"⁷⁸ olarak kullanmıştır. "İnci" anlamına gelen bu kelime, "nur" kavramıyla yanyana kullanılır. "İlahî cevherin ışığı gözümüzün ışığı olsaydı, soruyu kendimiz sorar cevabı da kendimiz verirdik" diyor. Böylece O, ilahî cevherin ışığını insan gözünün ışığı haline getirebilmeyi ve meselelere o ışıkla bakıp onunla çözebilmeyi eğitimin en önemli görevleri arasında görmektedir. Mevlânâ, böyle bir eğitimin hasretini çekmekte ve meselelerin cevapsız kalmasının nedeninde bizi görmektedir. İlahî cevherden ışık almayan gözler, derinlemesine meselelere inemez. Öyle ise eğitim, ilahî cevherin nurunu insan gözünün gören nuru haline getirmektir.

Cevher kelimesi bazan "'ayn= عین " anlamıyla karşılanmıştır. Ona göre, "Allah meselelere mudahale edince aletsizliğin (kabiliyetsizlik) cevheri, 'aletin (kabiliyet) ta kendisi olur."

⁷⁷. A.g.e., C.I, b. 716-718

⁷⁸. A.g.e., C.II, b. 855; Reynold A. Nicholson'un "The Mathnawi of Jalâluddîn Rûmî" adlı eserinin C.II, s. 269 da "Gevher'e" ilahî cevher anlamını vermektedir

گفت چون شاه کرم میدان رود عین هر بی آلتی آلت شود

Mesnevi, C.I, b.2696

Böylece Mevlânâ, eğitim alanında ilahî müdahaleyi istemektedir. Onun tecellisiyle, kabiliyetsizlik cevheri kabiliyete dönecektir. Eğitim, ilahî ilkelerden uzaklaşmamalıdır. O ilkeler doğrultusunda kabiliyetler gelişecektir. Eğitim Allah'tan uzaklaşmamalıdır. Ayrıca, bu fikirle Mevlânâ, ilahî müdahalenin cevherleri değiştireceğine işaret etmiştir.

Diğer taraftan "cevher" "derya" ile karşılanmıştır. Hakiki varlığı sonsuz bir derya olarak nitelemiş, orada da varlığın geçici şekilleri dalga gibi kabarıp sonra da yok olur.⁷⁹

Bu sefer de düşünürümüz, ilahî cevheri deryaya benzetmekle, onun temizleyici, hayat verici görevine işaret etmiştir. Eğitim ve öğretimle verilen bilgi ve ahlaki kurallar ilahî cevher olan deryadan bir arkla beslenmelidir; ya da eğitim insanı o deryanın içinde yüzdürmelidir. Bilindiği gibi su iffeti temsil eder. Su tüm canlılara hayatlarını sürdürmeleri için yardım eder. Eğitici, ilahî deryanın suyu ile beslenen bilgiler daima gelişir; kalıcı olur ve insanların şahsiyetine tesir edici olur. Diğer taraftan cevher olan "su" konusunda öğrencisine şöyle sesleniyor:

چشم جس همچون کف دستت و بس نیست کف را بر همه اودست رس
چشم دریا دیگرست و کف دیگر کف پهل وز دیده دریا نگر

جُشِشِ کُنْهَا زِ دَرِیَا رُوزِ وِ شَبِ کَفِ هَمِی بَیْنِی وِ دَرِیَا نِی عَجَبِ
مَا چُو کَشْتِیْهَا بَهِمِ بَرِ مِی زِیْمِ تَبَرَه چَشْمِ وِ دَرِ آبِ رُوشْنِیْمِ
اِی تُو دَرِ کَشْتِی تَنْ رَفْتَه بَخْرَابِ آبِ رَا دِیْدِی نَگَرِ دَرِ آبِ آبِ
آبِ رَا آبِیْسْتِ کَرِ مِیْرَا نَدِشِ رُوحِ رَا رُوحِیْسْتِ کَرِ مِیْخِرَانَدِشِ

⁷⁹.A.g.e., C.I, b. 508; Reynold A. Nicholson, a.g.e., C.I, s.49

Mesnevi, C.III,b.1269-74

"Duygu gözü, elin avucuna benzer ancak: insanın avucu, filin her yanını kavrayamaz ki. Denizın gözü başka, köpük başka şeydir.. Köpüğü bırak da denizin gözüyle bak. Köpükler gece-gündüz denizde belirip oynamada.. Fakat ne şaşılacak şey ki sen, boyuna köpüğü görüyorsun da denizi görmüyorsun. Biz gemilere benziyoruz; apaydın denizdeyiz, fakat gözlerimiz kararırış.. birbirimize çarpıp duruyoruz. O beden gemisinde uykuya dalan, suyu gördün ama suyun suyuna bak. Suyun bir suyu var sürüp gidiyor.. Ruhun da bir ruhu var, onu istediği tarafa çeker çevirir."

"Denizin gözü", ifadesiyle Mevlânâ, ilahî cevherin gözüyle bakmayanların dar görüşlü olacağına, realiteyi bütünüyle kavrayamayacağına, bir şeyin iç yüzüyle değil de görüntüsüyle uğraşacağına, aralarında anlaşmadan ziyade çatışmanın olacağına ve nihayet ilahî çağrıyı duymayacağına işaret etmiştir.

Aklın gizli, görünen şeylerinse başka bir âlem olduğunu söylerken Mevlânâ, şekli denizin dalgasına benzetir. Şekillerimiz suyun üstünde yüzen kâseler gibidir. Tatlı denize dalmak için içimizi denizin suyu ile doldurmalıyız. Şeklimiz ilahî cevher olan suyla doldurmadıkça Allah'a yaklaşamayız. Ok kendisini atanı tanımadıkça, bir daha ona yaklaşamayacağı gibi yaradanını tanımayan da bu cevher kabul etmeyecektir. Biz Allah'a, yine onun suyu ile içimizi doldurmakla yaklaşabiliriz, başka vasıtalar boştur, fikriyle Mevlânâ, nasıl bir eğitim faaliyeti istediğini kesin hatlarıyla belirtmiştir. Allah'a ilahî su ile yıkanmış bir zihin, kalb ve nefisle varabileceğimizi vurgulamış ve eğitimcilerin dikkatini bu noktaya çekmiştir.⁸⁰

Mevlânâ, "Güneşi" ilahî cevher⁸¹ anlamında kullanmıştır.

⁸⁰. A.g.e., C.I, b. 1117-1118, 2587-2589

⁸¹. A.g.e., C.II, b. 1109

Mevlânâ'nın eğitim anlayışında "Güneş" bir hedef ve bir idealdir. Bir yücelik ve bir aydınlıktır. Bu cevher anlayışıyla O, insanların geçici yücelişlerinden çok şey beklememelerini, esas yücelişin Güneş kadar uzak ve fakat onun ışıkları kadar sıcak ve aydınlık olduğunu belirtir.

Güneşin en büyük delillerden biri olduğunu söyleyen Mevlânâ, öğrencisine ondan yüz çevirmemesini tavsiye eder. Mevlânâ, öğretimde "eserden müessire" giderken, çokluktan tek olana, "yakından uzağa" metodunu kullanır. Tek olan "ilahî cevhere" giderken, yine yaratılmış varlıklar arasında, tek olan, benzeri düşünülen ve fakat olmayan maddi Güneşten hareketle varmaya çalışır. "Eseri var eden güneşin benzeri, ne zihinde ve ne de dışarıda vardır" diyen Mevlânâ, öğrencisinin zihin ve kalbini metafizik alana çekmek istemektedir.⁸²

Bazan Mevlânâ, cevher ya da özü izah ederken, su ile ağaç arasındaki ilişkiyi misâl verir. Mana ile şekil bazen bir birine çok yakın bazan da çok uzaktırlar. Onlar su ile ağaca benzerler; özleri bakımından çok uzakta, fakat derinden bir ilişkileri vardır.⁸³ Bu noktada Mevlânâ, öğrencisine bir düşünme fırsatı ve sahası verir. Öğretimde öğretmenin salahiyet sınırını belirlediği gibi, öğrencinin hür olarak araştıracağı alanı da tesbit eder.⁸⁴

Düşünürümüzün, su-ağaç ilişkisi eğitime çok önemli bir prensip getirmektedir: Su ağacın özünü teşkil ediyor. Ona gıda oluyor. Ağacın büyüüp gelişmesine yardım ediyor. Ruh da bedenden ayrı yapıdadır ama, onun canlı kalmasına ve gelişmesine yardım ediyor.

Öyle ise eğitim ruha yönelik olacaktır. Çamur kulube denen beden ayakta durması madem ki ruha bağlıdır, öyle ise manen dengeli bir hayat sürmesi de ondan alacağı gıdaya bağlıdır.

⁸² A.g.e., C.I, 116-120

⁸³ A.g.e., C.I, b. 2651-2652

⁸⁴ A.g.e., C.I, b. 2650

Mevlânâ, ağaç-su ilişkisinden, ormana geçer ve "orman" kelimesini cevher anlamında kullanır. Şekil-anlam ilişkisini arslanla-orman, ya da sesle-sözün düşünce ile olan alakasıyla aynileştirir. O'nun arslanı, "kâmil insan" ormanı da "ilahî cevher'i" temsil eder.⁸⁵

Mevlânâ, bu ilişkide, bize göre çok önemli bir esasa işaret etmektedir. O, öğretmeni eğitimin merkezine alır. "Ariflerin gönüllerinden can mercamının alınmasını"⁸⁶ isterken, orman olan cevherden, onların gönüllerine gizli yolların olduğunu, o yollardan gidecek olana, Ashâb-ı Kehf'in köpeği gibi araştırmacı olmasını tavsiye eder.

Mevlânâ, kendi başına var olana "cevher", sonradan meydana gelene de "araz" demektedir. Arazların değişebilir olmasının akla ümit vereceğini savunan Mevlânâ, onların başka şekillere bürüneceğini, yeniden varolacaklarına işaret etmiştir.⁸⁷

Aklı cevher olarak kabullenen Mevlânâ, oruç ve namaz gibi ibadetlerin araz olduğunu belirtmiştir.⁸⁸ Çünkü cevher arazın varlığına sebeptir. Akıl da oruç ve namazın varlığına sebeptir. Akıl olmasaydı onlardan bahsedilemezdi. Arazın çabayla değişeceğini, değişen arazın cevheri de değiştireceğini, bu değişimle cevherin hastalık ve dertlerden arınıp iyiliğe döneceğini⁸⁹ söylemekle Mevlânâ, eğitimin gücünü belirlemiş oluyordu. Eğitimin arazlardan cevherlere inerek, buralarda yapacağı düzeltmelerle manevi hastalıklara çare bulacağına veya bu hastalıkların doğmasını önleyeceğine işaret etmiştir.

⁸⁵ A.g.e., C.I, b. 114

⁸⁶ A.g.e., C.II, b. 1428-1431

⁸⁷ A.g.e., C.II, b. 960-962; C.IV, b. 808

⁸⁸ A.g.e., C.V, b. 454

⁸⁹ A.g.e., C.II, b. 949-950

ALLAH KAINAT İLİŞKİSİ

Mevlânâ'ya göre, Allah ile yaratıklar arasında bir "ilgi" vardır. Bu ilgi, yaratıkların O'na olan ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Böylece Mevlânâ, "neliksiz ve niteliksiz" olan bir ihtiyaçtan⁹⁰ bir arayış süreci başlatmaktadır.

Mevlânâ, "ihtiyacın" doğurduğu "ilgiyi" izah ederken "âlem" kavramını gündeme getirir. İki ayrı âlemde olanlar birbirine ihtiyaç duyar ve bu ihtiyaç duyuş bir ilgi kurma yoluna gider. İlgi kurma da bir takım bilgi ve olgunlukları zaruri olarak beraberinde getirmek mecburiyetinde kalır.

Mevlânâ, âlemleri "Halk, Emr ve Sıfat, Anlam, Mekan, Mekansızlık, Gayb ve Müşahade, Gizli, Sınırlı-Sınırsız" kavramlarıyla ifade etmektedir. Düşünürümüz, âlem için kullandığı bu kavramların çoğu eş anlamıdır. Fakat âlemi; Gayb ve müşahade âlemi şeklinde ayırması tamamen Kur'anî bilgiye dayanmakta ve onun kavramlarını kullanmaktadır.⁹¹

Bu konuda Kur'an-ı Kerim'i izleyen Mevlânâ, âlemler hakkında bilgi vermekle şu esası gündeme getirmiştir. Eğitim, öğrencinin çevresindeki yakın ve uzak âlemin temel kanunlarını ona öğretmelidir.

⁹⁰ A.g.e., C.IV, b. 3695

⁹¹. Bak: En'âm/73; A'raf/54; Tevbe/94, 105; R'ad/9; Mu'minûn/92; Secde/6.

Kendisi de bu kanunları izleyerek, öğrencilerini, geniş anlamda insanları, manevi hayatta mesafeler alabilmeleri için teşvik eder ve yaşadıkları âlemle hedef almaları gereken âlemin özelliklerini onlara anlatır. Bu âlemlerle, onları yaratanın ilişkilerinin neler olduğunu göstermeye çalışır.

Allah bu âlemle "yaratma vasıtasıyla" ilgi kurmuştur. Onun için Mevlânâ, bu âleme "halk âlemi" ismini vermiştir. Bu âlemin en önemli özelliği yönlü-yanlı oluşudur. "Emr ve Sıfatlar âlemi" ise yönsüz ve yansızdır. Mevlânâ'nın, iki zıt âlemin bu temel kanunlarını vermekteki gayesi, öğrencisine inanması gereken Allah'ın yönsüz ve yansız olduğunu anlatmaktır. Bunu anlatırken "yakından uzağa" metodunu kullanmak istediğinden, önce "Halk âlemine" oradan "Emr ve Sıfatlar âlemine" ve oradan da Allah'a varmıştır.⁹²

Mevlânâ, eğitimde öğretmenin rolünü ve eğitimin gücünü anlatırken, Müşahade âlemi ile Gayb âlemini ele alır. Çok önemli bir benzetme ile, hem Gayb âlemi ile Müşahade âlemi arasındaki ilişkiyi gösterir ve hem de öğrencinin nasıl bir öğretmeni takip etmesi gerektiğini anlatır. Diğer taraftan eğitimcinin sahip olması gereken özellikleri tesbit eder ve bu konuda bir hadisi örnek aldığını söyler.

Gayb âlemi, bu âlemin sahip olduğu kanunlardan çok farklı kanunlara sahiptir. Mevlânâ, o âlemin farklı bir bulutu-yağmuru, ayrı göğü ve apayrı bir güneşi olduğuna işaret ediyor. O özellikleri ya da kanunları ancak öz kişiler anlar ve yeri yaratmadan şüphede olmazlar derken eğitimcinin nasıl bir manevi yapıya sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Gayb âleminde bir çeşitlilik ve değişiklik olduğunu belirtirken, bu dünyadaki yağmurun mevsim ve şartlara göre faydalı veya zararlı olduğuna değinmiş ve gayb âlemindeki yağmurların da bu tarz değişkenliğe ve çeşitliliğe sahip olduğunu söylemiştir.

⁹². A.g.e., C.IV, b. 3692-3693

Mevlânâ, yağmuru eğitimcinin (abdal) soluğuna benzetir. O soluk vasıtasıyla öğrencinin gönlünde yeşillikler biter. Bahar yağmurunun ağaçlara verdiği faydayı, eğitimcinin soluğu öğrenciye verir. Böylece Mevlânâ, eğitimde bir "gönül" ve bir de "soluk (دم)" kavramlarına yer vermiştir.⁹³

Manevi derinliğe sahip kişilerin soluk ve gönül adamı olduklarını ve onların sözü, öğretisi ve terbiyesi, baharın gelmesiyle tabiata yürüyen can gibi kalbleri dirilteceğini söyledikten sonra Mevlânâ, öğrencisine şöyle hitabeder:

گفتهای اولیا نرم و درُشت تن مپوشان ز آنک دینت راست بُشت
گرم گوید سرد گوید خوش بگير ز آن زگرم و سرد بجبهی وز سعبیر

"Yumuşak olsun sert olsun erenlerin sözlerine kendini ver; örtünüp bürünme, dinine destektir o sözler. Sıcak da söylese bir hoşça kabullen, soğuk da söylese tut o sözü; tut da sıcaktan da kurtul, soğuktan da, yakıp kavuran cehennemden de."

Mesnevi, C.I, b. 2055-2056(Tahiru'l Mevlevi, age, C.I, kitap,4,b.2053-4)

Müşahade âleminden Gayb âlemine giderek "yakından uzağa" medotunu kullanan Mevlânâ, bu sefer Gayb âleminden insanın kendi içine bir yol arar ve "uzaktan yakına" metodunu gündeme getirir. Böylece O, Allah'ın kâinat ve onun zübdesi olan insanla ilişkisini arar ve bulduğunu izah etmeğe çalışır.

⁹³. A.g.e., C.I, b. 2044-2050

Mevlânâ, mânâ âlemindeki varlıkları, yani cevherlerin ve arazların ve bu dünyadaki varlıkların bilinmesini eğitim için yeterli bulmamakta, insanın kendi içine yönelmesini istemektedir.⁹⁴

Sınırlı âlemden kaçıp, sınırsız âleme varmanın yolunu bu "iç gözlemlerde" gören Mevlânâ, yaratanın kainatla ilişkisini, yaratılanlarla kıyas ederek anlamadan çok delillerin üstüne çıkıp onları geride bırakarak bir ilişkiye giren insanı örnek olarak gösterir.⁹⁵

Mevlânâ, öğrencisinin sebep-sonuç ilişkisinde sebepleri aşmasını isterken, sebeplere bilgisiz ve olgunlaşmamış insanların takılıp kalacağını ona öğütlemiştir. Yaratus sebepsiz-yokluktan sular akıtır. Allah'ı sanatı olan sebeplerden dolayı değil de bızatihi kendisinden dolayı anmak gerektiğini ileri sürer. Böylece Mevlânâ, sebepler âlemini aşan insanların yetişmesini ileri sürer.⁹⁶ İnsanlar sebeplerle oyalanmaktadır; sebebin bir tarafa atılması zaruridir. Sebep sonradan değildir.. Sonradan olan ancak sonradan olanın varlığına delil olur.⁹⁷

Mevlânâ, bu âlemden bir "zıtlıklar" kanunu tesbit etmiş bunu öğretisinde etraflıca anlatarak, bu açıdan Allah ile kâinat arasında ne tür bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Bir şeyin bilinmesi, onun zıddıyla gerçekleşir. İnsan yarayı görünce, zıddı olan çareyi arar. Hz. Musa'nın asasının ejderha haline gelişini görmeyen, büyücülerin iplerinde can verir. Temiz suyu içmeyen kuş, acı suda kanat kırpar.⁹⁸

Mevlânâ, bu düşüncesiyle eğitime çok önemli bir kanun

⁹⁴ A.g.e., C.V, b. 564

⁹⁵ A.g.e, C.V, b. 568-573

⁹⁶ A.g.e, C.III, b. 3153-3160

⁹⁷ A.g.e., C.II, b. 2642-3160

⁹⁸ A.g.e., C.V, b. 595-99

getirmektedir. Allah, kâinatı bir zıtlıklar sistemi olarak yaratmıştır. Bu yapının insana bahşettiği en önemli meziyet "araştırıcı" olmasıdır. Kâinatta tek bir sistem olsaydı insanda bir çare arama, diğerini, zıddını yakalama gayreti olmayacaktı. Hastalığın varlığı yok olmayanı, ebedî olanı araştırmaya, doğanın varlığı yok olmayanı, ebedî olanı araştırmaya, doğanın varlığı doğmayanın, yani ezeli olanın varlığını anlamaya sevk ediyor.

Mevlânâ'nın bu konuda diğer bir ilke de "tevhid" kanunudur. Bu âlem ayrılıklar âlemidir. Bu dünyaya gelen varlıklar hatta bu kâinatın kendisi bile aslından ayrı düşmüştür. Böylece insan hem aslından ayrı düşmüş, hem de diğerlerinden farklı olmuştur. İşte bu ayrılık sonraki buluşmanın temelidir. Tekden gelen bu âlemin zıtlıkları, yine Tek'e ulaşmanın zeminini hazırlayacaktır.⁹⁹

"Cehennem ateşini yok edebilmek için Allah insana bir nur vermiştir."¹⁰⁰ diyen Mevlânâ, ilâhî lutufla kahrın insanla olan ilişkisine zıtlar penceresinden bakış yapmıştır. Kulun kulluktaki çabası, ateşin zıddı olan nuru yakalamaktır. Eğitici olan, Allah'ın kullarında bu nuru geliştirmek için peygamberlere eziyet çekirtmiştir. Öyleyse eğitim kâinattaki zıtlıkları öğrencilere tanıttak, zıtlar arası ilişkileri gösterecek ve bunlar arası mücadelenin iyilerden yana zaferle sonuçlanmasının yollarını gösterecektir. Böylece Mevlânâ, maddî zıtlar kanunundan manevî alana geçiş yapmaktadır.

Ona göre, "Allah kalbin içindeki kara noktadan aydınlık yaratmıştır."¹⁰¹ Bu fikriyle O, zıtlıkların insanın içinde de olduğuna işaret etmiş, "uzaktan yakına" metodunu kullanarak, dış âlemden insanın iç âlemine yönelmiştir. Bu konu üzerinde titizlikle duran Mevlânâ, öğrencisine iyice öğretmek için şöyle seslenir:

⁹⁹. A.g.e., C.VI, b. 60

¹⁰⁰. A.g.e., C.II, b. 1253

¹⁰¹. A.g.e., C.I, b. 3879

این جهان جنگست کُل چون بنگری ذره با ذره چو دین با کافر
آن یکی ذره همی پردد بچیب و آن دگر سوی بین اندر طلب
ذره بالا و آن دیگر نگون جنگ فعیشان اندر وگون
جنگ فعلی هست از جنگ نهان زین تخالف ن تخالفرا بدان
ذره کآن محو شد در آفتاب جنگ او بیرون شد از وصف و حساب

Mesnevi, C.VI, b.36-40

"Şu âleme baksan görürsün ki baştan başa savaştan ibarettir. Zerre zerreyle âdeta dinin kâfirle savaşması gibi savaşır durur. O zerre sola doğru uçtukça uçar; öbür zerre sağ yana varır aranır durur. Bir zerre yukarı doğru açar, öbürü aşağıya doğru düşer. Onların savaşını şu durgunluk âleminde gör. Onların görünen savaşları, gizli savaşlarından meydana gelmededir; bu aykırılığı gör de o aykırılığı anla. Güneşte yok alan zerrenin savaşıysa anlatılmaktan da dışındır, sayıdan da"

Kâinattaki âhenk ilahî lutfufla, zıtların bir biriyle uyuşmasından kaynaklanır.¹⁰² İnsandaki zit güçlerin kaynaşmasıyla da şahsiyette bir kemal, âhenk ve düzen oluşacaktır. Mademki ilahî müdahaleyle zıtlar birleşiyor, uzlaşıyor ve kaynaşıyor, öyleyse aynı lutfu izleyecek olan eğitimci de insanın iç yapısında bu düzeni kurmalıdır.

Mevlânâ, modern psikolojiye örnek olacak bir şekilde, kâinattaki "zıtlık" meselesinden ferdi farklar psikolojisine geçmektedir. Birbirinden farklı olan yaratıkların ruhi yapılarının da bir birinden çok farklı olduklarını ifade eden Mevlânâ, aslında onların baştan ayağa bir olmalarına rağmen, bir bakıma birbirlerine aykırı olduklarını ileri sürmüştür.¹⁰³

Bu görüşüyle Mevlânâ, herkesin aynı metodla eğitilemeyeceğini,

102. A.g.e., C.I, b. 1298-1300

103. A.g.e., C.I, b. 2926-2928

herkesin aynı anlayış kâbiliyetine sahip olmadığını, nihayet davranış ve düşüncelerinin aynı seviyede olamayacağını derin bir vukufla görmüş ve eğitimciye bu konuda tavsiyede bulunmuştur. İlahi yaratış kanunundaki "zıtlık" kanunu, canlılara ferdi farklar olarak intikal etmiştir.

Diğer taraftan insanın Allah'a benzeyen ve ondan farklı olan yönleri vardır. Bu noktada eğitim, Allah'a benzeyen tarafımızı geliştirip, O'na daha yakın olmamızı hedef almalıdır.¹⁰⁴

Mevlânâ, Allah'a varış çizgisinde insana, aslını hatırlatmaktadır. Sudan topraktan ayrılıp lokna olduğumuzu ve oradan hayat kazandığımızı¹⁰⁵ söylerken geçirdiğimiz evrime işaret etmektedir.

"Allah'ın sıfatlarından geldiğimizi ve yine onun sıfatlarıyla geliştirdiğimizi, öyleyse görevimizin yine O'nun sıfatlarına dönmek olduğunu¹⁰⁶ söyleyen Mevlânâ, mana âleminden madde âlemine

¹⁰⁴. A.g.e., C.IV, b. 1194; C.VI, b. 1622-1624

¹⁰⁵. A.g.e., C.III, b. 4181

¹⁰⁶. A.g.e., C.III, b. 4183-85; C. IV, b. 1194, beyitteki : "œ", kelimesinin ilk harfi olan "œ" "halk" olarak değil de huy, ahlak ve karakter anlamına gelen "hulk" olarak okunmuştur. Asli nushada ve karşılaştırılmada özellikle buna dikkat edilmiş ve kelimenin "halk" olarak okunmaması istenmiştir. Bu karşılaştırma, Çelebi Hüsameddin ile Sultan Veled'in huzurunda yapılmıştır. Bu takdirde beytten anlaşılan mana şudur: "Allah acıyandır, lutfedendir, bağışlayandır, ihsan edendir. İnsan da bu sıfatlara mutlak olarak sahip olabilir; hatta insanda kahır sıfatı da vardır, fakat Allah'ın rahmeti gazabından üstün olduğu gibi Kamil İnsanda da Lütuf, Kahır üstündedir.

Şârihler bu sözü "hak" olarak okumuşlar ve Ebu Hureyre'den rivayet edilen "Allah insanı kendi suretinde yarattı" hadisine göre (câmi, II, s.14) şerhetmişlerdir. Böyle olsa bile Allah'ın cismi, sureti olmadığına göre bu söz, "Allah'ın sıfatlarına mazhar olarak" tarzında anlaşılabilir; Nitekim Ankaravî de

geldiğimizi ve yine o âlmeme yücelmemizi istemektedir. Ama bu yücelmenin ancak ilahî sıfatlara bürünmekle olacağını ifade etmiştir.

İnsan Allah'a yaklaşma fırsatını elde ettikçe, çokluktan Tek'e gidebilme (kesretten vahdete) ve bu tekliği görebilme yeteneğini kazanır. Bu yaklaşımda ve çoklukta Tek'i görmede bazen insan şaşkınlaşabilir. Herledikçe bu şaşkınlığın azalacağını¹⁰⁷ savunan Mevlânâ, bütüncü bir görüşe sahip olduğunu göstermiştir.

"Allah, insanların gönlünü fethedince, orada karar kılar. Ama âşıklar ise yaprak gibi titrerler"¹⁰⁸ diyen Mevlânâ "Kamil İnsanlarda" rahat olmayacağını ve onlar meselelere kalb ile bakacaklarını vurgulamış ve eğitimde kalbin önemini göstermiştir.

"İnsan canı Hak'la buluşunca, onu anmak bunu anmak olur; bunu anmak da onu anmak olur"¹⁰⁹ diyen Mevlânâ, kendini kendiliğinden boşalttığını, yani temizlediğini, ilahî aşkla dolacağını belirtmiş; bu tip insanları, içinde olanı dışına sızdıran "testilere" benzetmiştir.

Böylece Mevlânâ, eğitime kendini temizleyip içini ilâhî aşkla dolduran ve canı Hak'la buluşan insanları yetiştirme hedefini göstermiştir.

böyle şerhetmiştir. (IV, s.125) Nicholson, asli nüshaya uymuş harfin üstüne ötre koymuştur (IV, 1929, s.348; b. 1194) Kur'an'da hadislerde bu çeşit mecazlar te'vil edilir, mecazî anlamlarıyla tefsir ve şerh olunur. (bk. Biharul-envar; C.III, Tehran, 1376 h. s. 287-308)

Gölpınarlı, Abdulâkî, Mesnevî ve Şerhi, C.IV, s. 188, b. 1194'un izahı.

107. A.g.e., C.III, b. 2045-2053

108. A.g.e., C.VI, b. 1617-1618

109. A.g.e., C.VI, b. 4052-4053

Testi benzetmesiyle de insan davranışlarının altında onun iç yapısının bulunduğunu vurgulamış, dış etkilere çok iç etkileri önemsemiştir. Davranış Psikolojisine benzeyen bir izah tarzıyla, insanın davranışları, onun iç yapısındaki durumu yansıtacağına işaret etmiştir.

Görünüşte Allah, bizim dışımızdadır, ama anlam bakımından ta içimizdedir. "Şah damarımızdan daha yakındır bize" (Kur'ân, Kâf, 16) Mevlânâ, Allah ile insanın bu ilişkisini ateşle tencerenin ilişkisine benzetir; ateş tencerenin altındadır ama, anlam bakımından ateş, tencerenin canının içindedir.¹¹⁰

Mevlânâ, bu ilişkiyi "neliksiz-niteliksiz", kıyasa sığmaz bir buluşma, birleşme ve ulaşma olarak vasıflandırmakta, bu ilişkiyi bilen, canına can olanı tanıyana insan demektedir.¹¹¹ Böylece eğitim, insana kendini tanıtan, Hak'la olan ilişkisini bildiren, içindekini tanıtan ve onun varlığını hissettiren bir faaliyet olarak Mevlânâ'nın tefekküründe yer almaktadır.

Netice olarak diyebiliriz ki, metafizik bir tavra sahip olan Mevlânâ'nın eğitim anlayışında, "varlık ve yokluk" meselesinin açık ve seçik bir şekilde öğrenciye sunulması zaruridir. Edebî varlığa nasıl ulaşılacağı, kendi benliğimizden sayrılıp ona varmanın yollarının neler olacağı gösterilmelidir. "Varlık yokluk" tartışılırken "fayda" kavramından hareket eden Mevlânâ; haraket, değişme ve yenilik esaslarını eğitime sokmuştur. Ona göre, varlık ve yokluk âlemleri birbirinden kesin hatlarla ayrılmış değildir. Birinden diğerine süreli bir akış vardır. Bu anlayışa sahip olan insanlar, daima kendilerinde bir hamlık hisseder. Kendisinde olmayanı iyi görür ve bir ihtiyaç içinde olduğunu duyar. Neticede eğitimin bir olgunlaştırma faaliyeti

¹¹⁰ A.g.e., C.VI, b. 4410-4412

¹¹¹ A.g.e., C.IV, b. 760-761

olduğunu anlar. Onun eğitim anlayışında doyma yoktur. Kendinin şuuruna varma, yok olup yeniden doğma vardır. O, gerçek bilgiyi, sahte bilgiden vazgeçişte, gerçek barışı kendi maddî yapısıyla oluşan barıştan vazgeçişte arar. Varlığı, bilgiyi, barışı, ve hakikatı bulmak için ilahî terbiyeyi gündeme getirir. O, yokluğun Mi'râc hadisesinde Burak gibi insanı yücelere götüreceği düşüncesindedir. Mantiki akıl yürütmenin perdesini yırtabilmek için, öğrencinin kulağındaki gaflet perdesi açılmalıdır. Yokluk denizine girmeden görüş derinliği kazanılamaz.

Mevlânâ, eğitimin çeşitli kanunlarını, ruh ve can kavramlarını izah ederken, onların tevhide götüren bir özelliğe sahip olduklarını, çoklukları ve farkları erittiklerini, onların yolunu izlemeyen eğitimin daha problemlerle karşılaşacağını savunmuştur.

Mevlânâ, öğrencisine başlangıçta cevher olduğumuzu, su gibi hür ve düğümsüz olduğumuzu, bedene bürününce sayıların belirdiğini, ayrılıkların ortaya çıktığını büyük bir titizlikle öğretmektedir. "Can ve ruhun" yolunu izlemeyen eğitim insanları hem birbirinden ve hem de Allah'tan ayrı düşürecektir. Ham kişiler, ruhun bu ayrılıklar yüzünden düştüğü derdi anlayamazlar. İşte eğitim, ayrılığın ıstırabını duyan insanları yetiştirecektir.

"Ruh ve canı" konu edindiğinde Mevlânâ, çağdaş bir bakışla "yeniliği" gündeme getirir ve öğrencisine şöyle seslenir: "Mânâlar âleminin güneşi, canlar saç; eski dünyaya bir yenilik göster, bir yenilik ver"

Ona göre bilgi, cana can katmaktadır, bilmek bir şeyin özüne, canına inmek demektir; yani candan haber vermek ve cana can katan bir güçtür.

"Cevher ve araz" konusuyla Mevlânâ, eğitimin "temizleyici ve hayat verici" yönüne işaret etmiş; eğitimsiz insanların dar görüşlü ve

realiteyi bütünüyle kavrayamayacağını vurgulamıştır. Eğitim öze yönelik olacaktır. Ariflerin gönüllerinden can mercanını almak için, öğrenci araştırmacılıkta arslanı temsil etmelidir. Arazın değişmesiyle, cevherde de değişmelerin olacağını savunan Mevlânâ, eğitimin gücünü ortaya koymaktadır.

Gayb ve müşahade âlemini ele almakla düşünürümüz, Allah'ın yönsüz ve yansız olduğunu öğrencilerine anlatmak istemiştir. Sınırlı âlemden sınırsız âleme varmanın yollarını göstermiştir. Her şeyin zıddıyla öğrenileceğini savunan Mevlânâ, "zıtlıklar sistemi insana araştırmacılık özelliğini getirmiştir" fikrini ileri sürmüştür. İnsanın derinliklerindeki zıtlıkların kaynaşmasıyla şahsiyetinde kemal, ahenk ve düzen oluşacaktır. Eğitim insanın Allah'a benzeyen taraflarını geliştirip, O'na daha yakın olmasını hedef almaktadır.

II.BÖLÜM

BİLGİ NAZARİYESİ VE EĞİTİM

BİLGİ NAZARİYESİ VE EĞİTİM

Eğitim faaliyetinin içinde yer alan "öğretim'in" çağrışım yaptırdığı en önemli unsur "bilgidir". Bütün din ve felsefi sistemlerin konu aldığı bu ilâhî ve insani ürünün Mevlânâ'nın düşüncesinde de yer alması gerekirdi. Mevlânâ'nın bilgi nazariyesi, Mesnevi'nin herhangi bir cilt veya bölümünde bağımsız olarak yer almamaktadır. Çeşitli konuların içinde serpilmiş olarak yakaladığımız bilgi anlayışını, birbirine ekleyip bütünleştirince karşımıza önemli bir nazariye çıkmaktadır. Bu konuyu, kaynağı, değeri ve eğitimle olan ilişkisi içinde ele alacağız.

BİLGİNİN KAYNAĞI

Mevlânâ'ya göre bilgi "deneme-yanılma" yoluyla elde edilir. Bu tip bilgi kesin inançla zan arasında yer alır. Zandan üstün, kesin inançtan (yakîn) aşağıdır.¹

Diğer taraftan düşünürümüz, bilginin elde edilmesi için duyu organlarını vasıta kabul eder. Böylece duyular bilginin hammaddesi olarak O'nun nazariyesinde yer alırlar.

Ancak O'nun bilgi nazariyesinde duyular iç ve dış olmak üzere

1.Mevlana Celalâeddin Rumi Mesnevi b.4121

iki kısma ayrılır. Beş dış duyumu n(حس ظاهر) karşılığı olarak, beş iç duyumun varlığından bahseder.²

Duyu organlarından "göz" birkaç kısma ayrılır. Bunlardan "duyu gözü" (چشم حس), geçici şekle bağlı olarak iş görmektedir. Durmakta olanı, geçip gidiyor şeklinde algılamamız o nedenle olur. "Bu ikili görüş, duyu gözünün yanılmasından doğar"³ diyen Mevlânâ, gözün duyularına, bilgiye kaynak olmaları hususunda pek güvenmemektedir. Onun için, "gönül gözü" kavramını gündeme getirmiş ve meselelerin iç yüzünü yani sırları görecek olanın bu göz olduğuna işaret etmiştir." "Duyu gözü" ile "gönül gözünü" mukayese ederek, hangisinin daha güvenilir ve bilgiye kaynak olduğunu göstermeğe çalışmıştır. Göz organı, insanın bilgi elde etmesinde eşsiz bir yardımcıdır. Öğütle arınsa bile, görme organından yoksun olanların devamlı pisliklere bulaşabileceğini savunan Mevlânâ, duyu gözünün, yüz ananın yerini tutacak şekilde yardımcı olduğunu fakat "gönül gözünün" yetmiş kat daha üstün olduğunu ileri sürmüştür. duyu gözü, gönül gözünün nimetleri ile beslenir ve geçimini sürdürür. Böylece o, insanın bulaştığı, pisliklerin kokusunu, duyu gözünden ziyade "gönül gözünün" fark edebileceğini düşünmüştür.⁴

Duyu gözüne, yani baş gözüne sahip olmayanlar, zâhiri pisliklere bulaşır ama, gönül gözüne sahip olmayanlar ise gizli (manevi) pisliklere düşerler.⁵ Böylece Mevlânâ, zâhiri görüntülerin bilgisine, "baş gözünün", iç âlemin bilgisine de "can gözünün" kaynaklık edeceğini savunmuştur.

Duyu gözünü elin avucuna benzeten Mevlânâ, onunla insanın bütüncü bir anlayış ya da bilgiye sahip olamayacağını ileri

2.A.g.e., C.VI,b.570

3.A.g.e., C.VI, b.821-822

4.A.g.e., C.IV, b.339 -347

5.A.g.e., C.III, b.2093

sürmüŖ; bunu ispat etmek için de fil olayını misâl olarak getirmiŖtir: Karanlık bir ahıra konan fili tanımak için elleriyle dokunmaya baŖlayanlardan hortumla temas eden onu oluğa benzetmiŖ, kulağına dokunan yelpazeye, ayağını kucaklayan onu direğe, sırtına çıkan onu tahta benzetmiŖtir. Herkes dokunduğu yere göre fili tanımlamıŖtır. Bundan dolay da sözleri birbirine zıt düŖmüŖtür. Herkesin elinde bir mum olsaydı, anlayıŖ ve sözlerinde ne ayrılık kalardı ne de aykırılık.⁶ Onun için Mevlânâ, "gönül gözünün" açık olmasını istiyor. Gönül gözü kıyasa sığmayan ışık arar. "BaŖ gözünün" açıklık halinde düŖtüĖü tasayı, ancak "gönül gözü" giderebilir.⁷

Derinlemesine meselelere vâkıf olmak, olayların neticelerini kavrayıp bilgisini elde etmek için, hem kalb ve hem de baŖ gözünün açık-iŖler halde olması gerekir. Bu iki gözün çalıŖmadığı insanlar, ya balık gibi arzularının peŖine takılıp, iŖin sonunu göremeden oltaya takılır, ya da Ŗeytan gibi daima menfi iŖler peŖine koŖar; iyi ile kötüyü ayırt edemezler. Sadece "Gönül gözü" daha ötelere bilgisini temin eder.⁸ Demek ki, "kafa gözü", görüntünün duyumunu temin ederken, "kalb gözü" daha derinlerin bilgisini temin etmektedir. Duygu gözü, GüneŖ ışınlarının bulunduğu yerde faaliyet gösterir, GüneŖ ışınlarının çok sönük kalacağı ilâhi nurla algılayan Rabbanî göze ihtiyaç olduğunu öğrencisine öğütleyen Mevlânâ, bu konuda Ŗöyle der:

دیدہ حسّی زبون آفتاب دیدہہ ربّانی جو ویباب
تازبون گرددہ بپیش آن نظر شعشعات آفتاب با شرر
کانظر نوری واین ناری بود نارپیش نور بس تاري بود

"Duygu gözü güneŖe zebundur; senRabbe mensup bir göz ara bul.Bul da o bakıŖın karŖısında,ŖimŖekler çakan güneŖin yalımları zebun olsun giŖsin. Çünkü o bakıŖ nur bakıŖıdır,bu bakıŖsa ateŖ

6.A.g.e., C.III, b.126o-69

7.A.g.e., C.II, b.87-90

8.A.g.e., C.IV, b.1708-10;CI, b.1468-69

bakışı; ateş,nura karşı pek sönüktür,pek karanlık."

C. IV, b. 595-98

Mevlânâ, insanın dünyasının genişliğinin, görüşü ile doğru orantılı olduğunu belirtiyor. Göz ne denli görüyorsa, dünyamız da o nisbette genişdir. İbretli bakan, doğru düşünür, doğru düşünen doğru hüküm verir, doğru hüküm veren hayatını doğru düzenler. İbretle gözlem yapan şekle bağlı kalmaz.⁹

Bilginin elde edilmesinde gözleme çok önem veren Mevlânâ, Allah hakkında her hangi bir bilgiye sahip olmak için, O'nun gül bahçesini ve ona işlemiş sıfatlarını gözlemenin zaruretine işaret ediyor.¹⁰

Mevlânâ, bilgi nazariyesinde bir iç gözlemden, bir de dış gözlemden bahsetmektedir. Görünen şeylerin sadece bir belirti olduğu, iç yüze varanın yirmi misli daha görebileceğine değinen düşünürümüz, beş duyunun bir birine bağlı olduğunu, birinin öbürüne güç kattığını, gözlemin gerçeği arttıracağını ileri sürmüştür.

Mevlânâ'nın gözlemi, tabiat yahut kâinat kitabını okumak içindir. Kafa gözü ile Kâinat kitabını okuyup anlamak zordur. O kitabın bilgisini ancak gönül gözü alabilir.

Bilginin hammaddesi olan duyuların alındığı diğer bir yol da "kulaktır". Bir "baş kulağı" (گوش سر) bir "can kulağı" (گوش جان), bir de "gönül kulağı" (گوش دل) vardır.¹¹Gönül kulağı gönül gözüyle beraber çalışır. Kâinat kitabındaki manaları gören "gönül gözü", o manaların sınırlarını duyan da "gönül kulağıdır".

9.A.g.e., C.I, b.1090-95

10.A.g.e., C.II, b.3086-87;Bu beyitleriyle Mevlana,Abese Suresinin 24-33.ayetlerine telmihte bulunur.

11.A.g.e., C.III, b.92-103

Bilgi edinmede ve öğretimde "kulağın" önemi üzerinde duran Mevlânâ, öğrencisine şöyle seslenir:

با تر قلمائست حوامم گنت مان صوفيا خوش بهن بگشا گوش جان

Mesnevi, C. VI, b. 1637

"Sana şimdi mızımlığına söyleyeceğim, a sūfi; can kulağını bir hoşça aç."

İç âlemi gözleyen gönül gözü, o âlemdeki sırları, olayları ve hayatı duyan da Allah ışığıyla ışıklanan "kulaktır". Böylece "özün bilgisini" elde etmek için her iki duyu organı beraber çalışmaktadır. Onun için, öğretmene hiçbir gönüldeki sır gizli kalmamalı, gönülden geçenlere hakim olmalıdır.¹² Tevbe Suresi'nin 61. âyetine dikkati çeken Mevlânâ, öğrencinin anlatılan derse dikkatle kulak vermesini önerir. İlâhî öğretimde Hz. Muhammed "kulak" olarak vasıflandırılmıştır. Dinleyen yenilenir, gençleşir ve daima bilgi sütünden beslenir.¹³

Diğer taraftan Mevlânâ, bilginin kaynağına "tecrübeyi" koymaktadır. O'nun "tecrübesi" "deneme" anlamını taşımakta olduğu gibi hayatta başımızdan geçen olayların tümünü de ifade etmektedir.

Mevlânâ, manevi öndersiz yaşanamıyacağına dair bilgiyi elde etmek için bir kere, hatta daha fazla tecrübe etmenin zaruretini savunmaktadır.¹⁴

Hayatta geçirilen kötü tecrübeler hakikat bilgisine ulaşmak için kaynak olurlar. Farklar bilgisi için bu tecrübeler en önemli

12. A.g.e., C.IV, b.694-696§; C.III, b.481-485

13.A.g.e., C.III, b.103

14.A.g.e., C.III, b.3801

malzemelerdir. Belâlar ve zahmetler, Mevlânâ için en güzel öğreticilerdir. Belâlar ve zahmetler ruhu tortularından temizleyerek onun gerçeği anlama kabiliyetini artırır. Hayatın kötü tecrübeleri bazan, hakikat bilgisine değil de, yanlış anlayışa götürülebilirler. Ama çoğu zaman acılar ve sızılar, âb-ı hayat gibi bilgi hazinesidirler. Bu konuda Mevlânâ, inanan insanı, sopa yedikçe semiren ve büyüyen porsuğa benzetir. Zira, insan kötü hayat tecrübeleriyle semirir ve büyür. Dünyada peygamberlerin en çok eziyet çekmiş olmalarının sebebi de budur. Belâlar, onların canlarını diğer canlardan daha üstün bir hale getirir.¹⁵

Tecrübe ile bilgi arasında bu kadar sıkı bir ilişki ve bağ kuran Mevlânâ, eğitimciye şöyle hitâb eder:

تا که چویش میزنی به می شود او ز زخمِ چوبِ فربه می شود
نفس مؤمن اشغری آمد یقین کو بزخمِ رنج زنتست و سبین
زین سبب بر انبیا رنج و شکست از همه خلق جهان افزون ترست
ما زجانها جانشان شد زنت تر که ندیدند آن بلا قومِ دگر
پوست از دارو بلا کش می شود چون ادیم طایقی خوش می شود
ورنه تلخ و تیز ما لیدی درو گنده گشتی ناخوش و ناپاک بو
دمیرا پوستِ نامذہبِ دان از رطوبتها شده زشت و گران

Mesnevi, C.IV, b.98-104

"Bir hayvan vardır ya adına porsuk derler. Dayak yedikçe şişmanlar, semirir. Ona sopayı vurdukça iyileşir. Sopa vuruldukça semirir, büyür... İşte müminin canı da hakikaten porsuktur, o da zahmet ve meşakkatlerle kuvvetlenir, semirir. Bu yüzden peygamberler eziyetlere, zahmetlere uğradılar... Onların çektikleri meşakkat, bütün cihan halkının çektiği meşakkatten daha üstündü, daha artıktı!

15.A.g.e., C.IV, b.2980-2990;C.II,b.2260-62; C.VI, b.4294,4702-3.Bu görüşüyle Mevlana,Doğu'da İmam Gazzali'ye, Batı'da ise Pragmatist filozoflara çok yakın düşmektedir.Belki de Batı'daki Pragmatist filozofların Doğudaki müjdecisidir.

Çünkü canları da, bütün canlardan daha büyük, daha üstündü.. Onun için de onların uğradıkları belâyâ başka bir taife uğramadı." Deriye acı ve keskin ilaçlar sürülmeseydi pis kalır ve kötü kokardı. Sen insanı tabakalanmamış, rutubetten nem kapmış, çirkin ve ağır kokulu bir deri gibi kabul et. Ona acı ve keskin ilaçları sür de arınsın.¹⁶

Düşünürümüz burada, çile ve acı çekmeyiip hayat tecrübesi kazanmayan insanın ham olduğunu, onu kabalık ve hamlıklarından uzaklaştıracak olan şeyin acı ve çileler olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda eğitilen insan, belalardan tat alan insandır.

Onun içindir ki Allah, liderliği, çobanlık yaptırıp, hayvanlarla uzun uzun bir tecrübe geçiren peygamberlere vermiştir. Sabır, vakar ve toleranslı davranmanın terbiyedeki önemini anlamak ve bu bilgiyi elde etmenin yolu çobanlık tecrübesinden geçmektedir.¹⁷

Burada Mevlânâ, bazı bilgilerin elde edilmesi için gerekli olan tecrübenin insanlarla değil de hayvanlarla elde edilmesinin lüzûmuna işaret etmektedir. Özellikle insanları idare etme sanatı olan siyaset bilgisinin, uzun tecrübeler sonunda elde edileceğini, Kur'an ve Hadis¹⁸ışığında farketmiş ve eğitim görüşünde yer vermiştir:

Sadece bilgi edinmede değil, aynı zamanda ahlâkî bakımdan olgunlaşmak, kalbin sesini ve öğüdünü dinlemek için "belâ" duvarına kafanın çarpması bazan gerekli olur. Çeşitli tuzakların ipine takılıp, burun kırılmadıkça, Nefs-i Levvâme'nin müdahalesini yakalamak zordur.¹⁹

16. A.g.e., C.IV, b.104-106

17. A.g.e., C.VI, b.3295-3301

18. bk. Kur'an Kasas Suresi, 26-29; Kenzu'l- Hakaik, C.II, S.156; Cami, C.II, s.79

19. A.g.e., C.V, b.2062-2063

Bu düşünceleriyle Mevlânâ, ne kadar toplumcu bir görüşe sahip olduğunu ifade etmiş, bilgi ile değerlerin sosyal tecrübeyle olan sıkı ilişkisini göstermiş ve sosyal hayatın bilgi için ne kadar zengin, derin ve doğru bir kaynak olduğunu vurgulamıştır.

Mevlânâ, bilginin kaynağına "ilham"ı ve "vahy"ı koymaktadır. Bazan ona "ilm-i ledün" adını vermektedir. İlham ve vahy konusunu izah ederken "gönül", "Allah ışığı", "ilâhî öğretim", "terbiye" ve "akıl" kavramlarını gündeme getirir.

O, duygu gözüne ve onun temin edeceği bilgiye güvenmez. Duygu gözünü, terbiye edilmesi ve kötü huylarının giderilmesi gereken ata benzettir. Duygu gözüne ilâhî nur kılavuzluk eder; aksi takdirde hiçbir şey göremez. İlâhî ışık, duygu ışığına bindiği takdirde, can Allah'ı diler. İlâhî ışık duygu ışığına yönelmeyi öğrencisine tavsiye eden Mevlânâ, duygu ışığının insanı aşağıya, yani yere çekici, ilâhî ışığın ise yücelere erdirici olduğuna dikkati çekmektedir.

İlâhî ışık, duygu ışığını bezerse, o duygu ışığı, ışık üstüne ışık olur. Biz ilâhî ışığı tanıyamayız. İnsanın sözü ve davranışlarında onu duyar ve gözleriz.²¹

İlhâmî-bilgiyi elde edebilmek için Mevlânâ, öğrencisine, gökyüzünü ayacağının altına almasını tavsiye eder. Onun ilhâmî göğün ötesinde duyulur ve onun nâmeleri dinlenebilir. Bu görüşüyle O, ilâhî bilginin dünyamızın kanunlarına göre elde edilemeyeceğine işaret etmiştir. İnsan bu âlemde kulağında bazı vesveseler pamuğu taşımaktadır. O pamuk çıkarılınca ilâhî kaynağın bilgisi kulaklara gelecektir. Çünkü cüzî akıl, hüküm çıkaracak güce sahip değildir, fen sahibinin bilgisine muhtaçtır. Akıl, belleme, anlama gücüne sahiptir ama belleyeceği ve anlayacağı şeyi ona vahiy sahibi belletir. Bütün sanatlar, vahiyden meydana gelir, sonra akıl ona bazı şeyler katar.

²¹A.g.e., C.II, b.1289-1302

Mevlânâ, ferdî tecrübeye karar kılmayıp, oradan sosyal tecrübeye sıçramaktadır. Zaten tecrübe yanı sıra diğer fertleri ve toplum hayatını getirmektedir. Çünkü, sosyal hayat içerisinde elde edilen tecrübeler daha bütündür ve neticesi daha sağlamdır. Tecrübelerin sonuçları toplumda ortaya çıkar ve orada bir değerlendirmeye tabi tutulur.²⁰

Kötünün kötülüğünü neticesine göre değerlendiririz. Kötünün bilgisini neticesinden elde ederiz. Bir bakıma kötü lisan-ı hal ile kendisinin nerede olduğunu söyler. Yeter ki o sesi duyacak kulağa, onu sosyal hayatta okuyacak göze ve onu devşirecek tecrübeye sahip olalım. Bu konuya Mevlânâ şöyle ışık tutar:

ا از جهان دو بانگ می آید بضد تا کدامینرا تو باشی مستعد
آن یکی بانگش نشود اتقیا و آن یکی بانگش فریب اشقیا
من شگوفه، خارم ای خوش گرمدار گل بر بزد من نیام شاخ خار
بانگ اشگوفه ش که اینک گل فروش بانگ خار او که سوی ما مکوش
این پذیرفتی بماندی زآن دگر که سبب از ضدّ محبوس است کر
آن یکی بانگ این که اینک حاضریم بانگ دیگر بنگراندر آخرم
حاضری ام هست چون مکر و کسین نقش آخر زآینه، اولک بین

Mesnevi, C. IV, b. 1622-28

"Dünyâdan, birbirine aykırı iki ses gelmektedir; bakalım senin hangi sese istidadın var? Bir ses, sakınan, çekinen kişileri diriltir, bir araya toplar; öbür sesse, kötü kişileri aldatır. Bir ses, ben diken çiçeğiyim a bana düşkün olan güzel; çiçek dökülür, ben de diken dalı olarak olarak kalırım der. Çiçeği ,ey çiçek sanan der; çiçek burucıkta, buraya gel. Dikenin sesiyse, bizim yanımıza gelmiye kalkışma der. Bunu kabullenirsen öbüründen kalırsın; çünkü seven, sevgilinin sesine aykırı olan sese sağırdır. Bir ses, işte buracıktayım der, yanındayım; öbür sesse, sen benim sonuma bak der. Hazırım ,buradayım demem, düzene benzer, tuzağı pusuyu andırır; sen, sonraki şekli, önceki aynada gör.

²⁰A.g.e., C.VI, b.515-26

Akıl bir çok şeyin inceliklerine inebilir ama, sanat ustasız öğrenilemez. En basit bir mezar kazmak sanatı bile ilahî ilhamla bilgi sahibi olan karga vasıtasıyla Kâbil'e öğretilmiştir.²²

Böylece Mevlânâ, akli bilgiye pek güvenmemekte, tüm sanata dayanan bilgileri izleriyle takip ederek, "Allah ona bütün isimleri öğretti" (Bakara, II, 31) ve "Sonra Allah bir karga gönderdi. Kâabil'e kardeşinin ölü cesedini nasıl gömeceğini göstermek için..." (Maide, V. 31.) âyetlerine götürmektedir. Düşünürümüz aklın bilimsel bilgide önemli bir rol oynayacağını kabul etmekle beraber, sanat bilgisinde sadece anlama görevini ona vermektedir. Sanat bilgilerinin başlangıçta vahiy veya ilhâma dayandığını ince bir görüşle öğrencisine aktarmaktadır.

Mevlânâ, bu noktada eğitimin ilahî boyutunu gündeme getirmektedir. Allah ile insan arasındaki ilişkilerin en önemlilerinden biri de O'nun insana bilgi öğretmesidir. Demek ki ilk öğretim faaliyeti insanın yaratana ile kendisi arasında gerçekleşmiştir. Rahman Suresi'nin 1-3. ; 'Alak Sûresi'nin 4-5. âyetlerinde Allah, yaratmasından sonra insana bilmediğini, iç duygularını ifade etmesini, Kur'an'ı öğrettiğini; Ahkâf Sûresi'nin 23. ayetinde de bilginin Allah katında olduğuna, beyitleriyle işaret eden Mevlânâ,²³ bilginin ne denli ilham ve vahye dayandığını göstermeğe çalışmıştır.

Allah ile insan arasındaki bu tarz bir öğretim faaliyetinin oluşundan dolayı Mevlânâ, öğrencisine insanın cüz'î bilgisinden kaynaklanan sözlerin kesin bir sonuca ulaşamayıp sürüp gideceğini, onun için kendisinin gaybden gelen ilâhî ilhamla nelerin söylendiğini anlamasını tavsiye eder.²⁴ Mevlânâ, insanın kendisinin elde ettiği ve sahip olduğu bilgilerden bir an sıyrılmamasını, onlardan şüphe etmesini

²²A.g.e., C.II, b.1940-1942; C.IV, b.1295-1308

²³A.g.e., C.V, b.2588

²⁴A.g.e., C.IV, b.1833

ve onları doğru kabul etmemesini önerirken²⁵ dilden bellenen bilgilerin çoğu zaman geçerli olmayacağını, ilahî ışık varken kitap açmanın bir şeye yaramayacağını, bu tip bilgilerin su varken teyemmüm yapmaya benzediğini ve ilahî ışıkla gören, anlayan ve bilgi elde eden öğretmene (zamanın kutbuna) kulak verilmesini istemektedir.²⁶

Mevlânâ, ilhâmî ve vahyî bilgiye, niçin bu kadar önem verdiğini anlatırken çok önemli hususlara değinmektedir.

Ona göre, ilahî bilgi önceden gören bir yapıya sahip olduğu gibi, değişikliğe de uğramaz. İnsanı bilgideki gelişme, bir öncekini değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya kadar gidebilir. İnsanı bilgi her şeyin zahirine yani görüntüsüne uygun düşerken, ilâhî bilgi o şeyin, iç yüzüne uygun düşmektedir.²⁷ İnsan, bu dünyada hapiste olduğuna göre, görüp algıladığı şeyler ancak görüntülerdir. O görüntülerin geldiği esas kaynağın iç yüzüne inmek için ilahî bilgiye ihtiyaç vardır.

Mevlânâ, ilâhî bilginin geldiği kaynağı izah etmek için Kur'an kavramı olan "Levh-i Mahfûz'u"²⁸ kullanmaktadır. Allah levh bilgisini peygamberine öğretir. Bu öğretim de "vahy metoduyla" olur. Mevlânâ, buna "kitapsız ve ustasız bilgi öğretme"²⁹ ismini vermektedir. Bu tarz bir bilgi öğretimine Allah'ın kudretinin yeterli olabileceğini izah ederken, Meryem Suresi'nin birincisi ayetindeki "Kâf= ك " harfinin bu anlama geldiğini belirtir.³⁰

²⁵A.g.e., C.IV, b.1419; Bu beyitleriyle Mevlana Descartes'i müjdelemiştir. Beyitteki "aptal" kelimesine yukardaki anlamları vermekle metindeki manaya uygun hareket ettiğimizi sanmaktayız.

²⁶A.g.e., C.IV, b.1415-18

²⁷A.g.e., C.I, b.1240-50; C.VI, b.2978

²⁸A.g.e., C.V, b.1563; C.VI, b.3111

²⁹A.g.e., C.IV, b.3519

Düşünürümüz ilham ve vahyi bilginin kaynağına koyarken, gündeme "gönül" ya da "kalb" kavramını getirir. Mevlânâ burada, insanî bilginin zihinde, ilahî bilginin kalbde yer aldığına işaret etmiştir.

Kalb Allah'ın nazar ettiği yerdir. O'nu tanıyan kalb yanılmaz. Allah'ın nazar ettiği kalb, ilahî ışıkla göreceği için, yanılmaktan ve sürçmekten uzaktır. Allah kendi katındaki bilgi kaynağı olan "levh" kelimesine "mahfuz" sıfatını ilave etmesi, hatalardan korunmuş olmasındandır. İşte o kaynaktan vahy, insanın kalbine akmaktadır. İnsanların birçoğu bunu anlayamayacağı için, sûfiler buna "gönül vahyi" demişlerdir.³¹ Bu bilgi insanın canında, gerçeği şüpheli olandan ayıran bir miheng taşı meydana getirir.³²

Bilginin kaynağına bu sefer de, bu kadar metafizik başka bir ifadeyle, İslâmî tavrıla bakan Mevlânâ, bilgiyi: ilahî bilgi, ya da ledün bilgisi ve kalpten temizlenmesi gereken bilgi diye iki kısma ayırmıştır. Bize göre bu ayrımı Mevlânâ, hem bilginin geldiği kaynağı ve hem de gördüğü vazifeyi dikkate alarak yapmıştır. "Ledun bilgisi" tabiri, Kur'an-ı Kerim'in Kehf Suresi 65. ayetinden alınmıştır.

Gerçi düşünürümüz, insanî bilginin altına da ilahî iradeyi koymaktadır ama, "ledun bilgisine" manevi tecrübe ya da Kur'anî kavramla takva ile ulaşılacağına dikkati çekmektedir. Dikkat edilirse "iyi kul olmanın" bilgiye kaynaklık edeceği fikrini tamamen Kur'an'dan almaktadır: "واتقوا الله ويعلمكم الله"

"Allah' a karşı takva sahibi olun ,çünkü sizi öğreten O'dur"(Bakara,282)

³⁰A.g.e., C.IV, b.3516-19

³¹A.g.e., C.IV, b.1850-55; C.III, b.2270-80

³²A.g.e., C.I, b.301

" يا ايها الذين آمنوا ان تتقوا الله يجعل لكم فرقانا " "Ey iman edenler eğer Allahtan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir." (Enfal,29)

İnsan durmadan kitap okursa, Allah takdir etmedikçe bir şey öğrenemez. Ama kulluk ederse farkında olmadan bilgiler elde eder.³³

Yukandaki ayetler ile Mevlânâ'nın bu beytleri bize, insanların öğretiminin zihni kapasiteye göre düzenlendiğini, ilâhî öğretimin insanın aldığı manevî mesafeye göre tertip edildiğini göstermektedir.

Onun için Mevlânâ, "insanı Allah katına götürececek bilginin, yine O'nun katından verilen bilgi olduğunu" söylemiş ve öğretmene, gönülden silinip gidecek bilgilerin öğretilmemesini öğütlemiştir.³⁴

Bu noktada Mevlânâ, ilahî öğretim, başka bir ifadeyle ledün bilgisini elde etme ile varlığını yani benliğini yok sayma arasında bir alaka kurmaktadır. Kul takvada mesafe aldıkça, benliğinden sıyrılıyor demektir; ya da kendi benliğinden sıyrıldığı ölçüde mânevi mesafesi yükselmektedir. Tehlikeler saçan bu dünya denizinde, "yok olmayı bilme" demek olan yüzme bilgisiyle karaya çıkılabilir. İnsanı huylarını öldüreni, sırlar denizi başının üstünde taşır. Onun için biz, öğrencilere, dünya lisanlarının dilbilgisini öğretmeden önce, yok olmanın dilbilgisini öğretmeliyiz. Onlar, testilerini dünya bilgisiyle doldurmadan biz onları ilahî bilgiyle doldurmamız. Burada Mevlânâ, öğretmene ağırlık vererek, ilahî bilginin kaynağını bilmeyenlere onu ancak öğretmenin bildireceğine değinmiştir. Çünkü "eğer, bu bilginin yerini bilmeyenlere onu ancak öğrettiğimiz takdirde, kendi bilgi testisini kıracaktır" diyor.³⁵

³³A.g.e., C.VI, b.1935-1936

³⁴A.g.e., C.III, b.1125-1126

³⁵A.g.e., C.I, b.2846-2864

Bu görüşünü Mevlânâ, fiziki bir kanunla ilgi kurarak izah etmektedir. Yüzme bilmeyen canlı kişi denizde batar, fakat deniz ölen kişiyi su üstünde taşır. Tıpkı bunun gibi benliğine bağlı kişiler bu dünya denizinde batar, ama benliğini yok eden, ölmüş kişi gibi sırlar denizinin üstünde yüzer.

Öğretmen öğrencilerini "İedünnî Bilgi" denizinin suyu ile doyurmazsa onları kör eder. O, öncelik, bu bilgi denizinin suyu ile tatlılaştıracak, sonra onları doyuracaktır.³⁶

Böylece Mevlânâ, öğretmen öğrenci arasında verimli, zengin ve derin bir eğitim faaliyetini yürütebilmek için "İedun bilgisine", "ilâhî ışığa" yani ilham ve vahye duyulan ihtiyacı göstermiş ve bu tarz bir eğitimde, öğretmenin bilgiyi aktarmadaki görevinin saha ve sınırını belirlemiştir. İlahî tasvipten geçmemiş insan kaynaklı ham bilgilerin, öğrenciyi bu problemler denizinde rahatlıkla su yüzünde tutamayacağını, onun için benliğini görmeyen gururunu kırıp, ilahî bakışın tecelli ettiği kalbe sahip öğrencilerin yetiştirilmesini ileri sürmüştür.

³⁶A.g.e., C.IV, b.1050-52

BİLGİNİN DEĞERİ

Bilginin kaynağını çeşitli sahalarda arayan Mevlânâ, bilginin değerini bilgisizliğin meydana getireceği neticelerle ortaya koymayı çalışmaktadır.

Bilgi, inancı ister ve ona götürür. Tam inançsa basireti artırır ve Allah'a ulaşmayı arar. İşte bu tam inanca ulaşamayanlar cehennemi göremezler. Mevlânâ, bir taraftan bilgiden basirete giden bir yoldan bahsederken diğer taraftan tam inancın da basireti doğuracağını söyler.³⁷Böylece "bilgi", "iman" ve "basiret" kavramları arasında kesilmeyen sürekli bir ilişki kurar. Unutulmamalıdır ki, bu üç kavramın bedeni "bilgi", dalları ise "iman" ile "basirettir".

Bu kanuda düşünürümüz, Kur'an'i bilgisini konuşturarak yukardaki üç kavramın arasındaki bağı tesbit etmeğe çalışır. Tekâsür Suresindeki, "Allah önce "bileceksiniz", sonra yine "bileceksiniz" ve yine sonra "kesin bir bilgi ile bilseydiniz" ifadelerini; sonra da o kızgın ateşi "göreceksiniz" ve yine "kesin bir görüşle göreceksiniz" "" beyanlarını getirmektedir.

Bu nizamı dikkatinden kaçırınayan Mevlânâ, bilgiyi ilk sıraya almıştır. Çünkü inanmak ve görmek için bilmek gerekiyor.

Her hangi bir şeyin zararlı veya zararsız olduğunu anlamak için bilgi gereklidir. Bu noktada Mevlânâ, bilginin fayda temin ettiği meselesini gündeme getiriyor.³⁸ Bilginin elde edilmesinin farz olmasını, bu "faydaya" bağlayan Mevlânâ, bilgin kişinin uykusunun,

³⁷A.g.e., C.III, b.4120-25

³⁸A.g.e., C.VI, b.1516-1533, 2605; Burada Peygamberimiz'in " اني اعوذ بك من علم لا ينفع "hadisine telmihte bulunuyor.Muslim,Zıkr,73; Ebu Dâvd,Vitr,32; Tirmizi\$,Da4vat 68; Nesei,İstiaze; İbn Mace,Mukaddime,23.

cahilin ibadetinden üstün olduğuna işaret ediyor. Fakat bu bilgi insanı uyandıran, zihnini açan türden bir bilgi olmalıdır. Bu şuna benzer: Yüzme bilen kişinin denizde kıpırdamadan duruşu, aceminin elle-ayakla çabalamasından daha iyidir. Acemi eli sallar ama batmaya mahkumdur. Yüzgeç ise sahibini oynatmadan durmasını temin eder. Bu tür bilgi, insana öteki hayatında kılavuz olan ahiret bilgisidir. Böylece Mevlânâ, bilgiyi işlevine göre ³⁹ dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Diğer taraftan bilgisiz ibadeti, aceminin denize girmesine benzetmekle, bilginin ne denli faydalı, hayat kurtarıcı ve problemlerin üstünden gelici olduğuna işaret etmiştir.

Mevlânâ burada, "deniz", "dünya", "ahiret", "dünyevî bilgi" ve "uhrevî bilgi" kavramlarını kullanmakla şunu ifade etmeğe çalışıyor: Karada yaşanan hayatın istediği davranış bilgisi ile denizdeki hayatın (yüzme) istediği davranış bilgisi ne ölçüde ayrı ise, bu dünyada yaşanan hayatın istediği bilgi ile ahiret hayatının istediği bilgi de o derece farklı olacaktır. Her âlemin hayatı kendisine has davranış bilgisini ister. Bilginin değeri de bu âlemlere intibak etmek için, insana sağladığı imkanla ölçülmektedir.

Mevlânâ, bilginin değerini daha ötelere götürerek bilgisizliği yobazlıkla nitelendirmektedir. Toplum hayatının kokuşması ve koşuna toplum hayatının yıkılması ve o toplumun yaşadığı topraklarda baykuşların ötmesini, bilgisizlikten doğan yobazlığa bağlayan Mevlânâ, bilgisiz kişileri anne karnında karanlık bir odada bulunup, kan içen çocuğa benzeterek onların karanlıklar içinde olduklarını, ve bunun için de ham kaldıklarını, sahte bilgilerine sarılıp taassuba düştüklerini ileri sürmüştür.⁴⁰

Bilgi ile toplum hayatı arasında derin bir bağ kuran Mevlânâ, toplumun neden total olduğunu, değerli şeyleri bırakıp da suflî

³⁹A.g.e., C.VI, b.3890-3898

⁴⁰A.g.e., C.III, b.395,1298

şeylerin peşinde neden koştuklarını bir sosyolojik perspektifle sorar ve bunu, gönülden bilgileri söküp atmalarına bağlar.⁴¹

Mevlânâ, taklide ve ezbere dayanan bilgiyi horlamaktadır. Onun için, manevi merhaleleri katetmemiş öğretmenleri taklide elverdikleri ve delile sarıldıklarından yermektedir. O, ermemiş öğretmenleri sosyal hayatın zenginliğine ve derinliğine sahip olmayan "köye" benzetmektedir. Öğrencisine böyle öğretmenlere gitmemelerini tavsiye etmesinin sebebini taklide bağlayan Mevlânâ, bu tip hocaların ahmak, akli ışıksız, aydınlıktan yoksun ve mezara benzediklerini söylemiştir. Bu hocaların yanında bir gece kalan öğrencinin akli, bir ay zarfında yerine gelmez diyen Mevlânâ, taklidi bilgiden ne derece kaçtığını ifade etmiştir.⁴²

Mevlânâ, bir taraftan bilgiden iman ve basirete giderken, diğer taraftan da sevgiye gitmektedir. Böylece sevginin de temelini bilgiyi koymaktadır.

Bakırları altın yapan, tortuları durultan, dertlere şifa bulan, padişahı kul yapan, ölüyü diriltten sevgi, hakiki bilginin sonucudur. Noksan bilgi aşkı doğuramaz. Noksan bilginin doğurduğu aşk cansızlara yönelik olur.⁴³Böylece Mevlânâ, bilgi ile sevginin aynı realitenin ayrılmaz ve denk olan iki cephesi olduklarına işaret ediyor.⁴⁴ Gerçek bilgiye sahip olmayan kişi sevginin tahtına oturamaz.⁴⁵ İşte iman, basiret ve sevginin ürünü olan bu bilgiye "dâniş= دانش" ismini vermektedir.

⁴¹A.g.e., C.III, b.1121-1127

⁴²A.g.e., C.II, b.2433;; C.III,b.517-522

⁴³A.g.e., C.II, b.1529-1534

⁴⁴Reynold A.Nicholson,The Mathnawi of Jalaluddin Rumi,Cambridge,1937,C.II,s.294, b.1532

⁴⁵Tahir'u-l Mevlevi,

Gerçek bilgi ile noksan bilginin arasını ayırmaya çalışan Mevlânâ; bazı can alıcı noktalar tesbit etmektedir. Noksan bilgi bir şeyi, bir şeyden ayırdedemez. Küçük bir şeyi ya da sahte olanı gerçek zanneder. Şimşeği güneş sanır. Onun için halkın gözü, altını kalpten ayırdedemez. Ayarı tam olan altın, sahtesine bir ışık salmıştırp fakat "zannına" kapılan, mehengsiz altın seçmeğe kalkışır. Bu noktada Mevlânâ, öğretmeni devreye sokar ruhunda mehengi olmayanın, yani yolu bilmeyenin "bilen" kişiye daşınmasını istemektedir.⁴⁶ Necm suresi'nin 28. ve En'am Suresinin 116. ayetlerini takip ederek "zan bilgisine" güvenmemesini öğrencisine söyler ve şu tavsiyede bulunur:

علم تیراندازیش آمد حجاب وأن مرادِ اورا بده حاضر بچیپ
ای بسا علم و ذکارات و نطن گشته ره رورا چو غل و راه زن
بیشتر اصحاب جنت اباهند تا زشر فیلسوفی می رهند

Mesnevi, C.VI, b. 2368-70

"O define arayana da okçuluğu hicap oldu. Halbuki isteği hazırды, koynundaydı. Nice bilgi, nice zekâ, nice anlayış vardır ki yolcuya bir gulyabâni, bir harâmi kesilir. Cennetliklerin çoğu ahmaktır. Bu suretle de filozofun şerrinden kurtulur onlar."

"İnsan hareketlerine bilgiye göre değer verilir. Allah'a yakınışta bulunan kişilerin de bilgiye ihtiyaçları vardır. Bilgi, insanların noksanlıklarını örten bir haslete sahiptir. Bilgisiz kişiler çıplaktır. Ağızlarında ve gönüllerinde kilit vardır."⁴⁷ diyen Mevlânâ, bilgisiz insanın diğerlerine zarar vereceğini⁴⁸ ve böylece bir kısım kötülüklerin kökeninde bilgisizliğin bulunduğunu derin bir vukuflla görmüştür.

⁴⁶A.g.e., CII, b.1533-35;; C.VI, b.4115-30

⁴⁷A.g.e., C.III, b.198-99, 2639

⁴⁸A.g.e., C.VI, b.1428

BİLGİ VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

Düşünürümüz hangi bilginin taklidi ve hangi bilginin gerçek olduğunu tesbit etme faaliyetini eğitimcilerle yüklemektedir. Kendisi de bir eğitimci olduğunu için, öğrencilerine bunu öğretmeyi bir göre vsaymaktadır.

Melvânâ, başkasından alınan bilgiye güvenmemesini öğrencisine öğütlerken, ışığı arada cam olmaksızın görmesinin önemini anlatır. Öğretilen bilgiyi yeterli bulmayan düşünür, başkasının mumuyla aydınlanmayı eğitim için doğru bulmamaktadır.⁴⁹

Başkasının bilgi ve ışığını eğitim için yeterli görmeyen Mevlânâ, insan ruhunun gıdası olarak Allah'ın ışığını önermektedir. Böylece o, bedenın gıdaki gibi, ruhun da gıdaki olacağını ileri sürmüş, bu gıdanın "ışık" anlamına gelen "ilâhî bilgi" olduğuna işaret etmiştir. Bazı insanlar manevi hastalıklarından dolayı, asıl gıdasını unutup, şerbeti (ilahi bilgiyi) bırakıp zehir içer, gıda sanıp toprak yer. İşte eğitimci, böyle davranan kişilere hakiki gıdanın ilâhî bilgi olduğunu öğütlemelidir.⁵⁰

Başkasının mumuyla aydınlananları "taklid" gibi manevi bir hastalıkla suçlayan Mevlânâ, taklitten doğan bilginin, satıştan öteye bir görev yapamayacağına, bu tip öğretmenler alıcı bulunca tatlilikla bu taklidî bilgilerini satacaklarına işaret etmiştir. Halbuki "gerçek

⁴⁹A.g.e., C.V,991-993

⁵⁰A.g.e., C.II, b.1080-85

bilginin müşterisi Allah'tır" diye Mevlânâ, öğrencisini Allah'ın müşterisi olacağı bilgiye yönlendirmektedir. Bu tip öğretmen ve öğrencileri, yani taklidi bilginin peşinden koşanları, sadece anlatılanlardan aklına yatanları alanları, "aklın" başına basmakla suçlamakta ve tanıtılmaktadır. Bunlar, gerçek öğretmene, öğrenci olacakları yerde gösterişle yaptıklarını başkalarına duyurma derdine düşenlerdir.⁵¹

Taklidi bilginin eğitimde yer almasına karşı çıkan Mevlânâ, taklidi bilginin bir taraftan "zan'dan" kaynaklanacağını, diğer taraftan da "zanna" götüreceğini vurgulamıştır. Taklidi bilgiye sahip olanların ve bir yerde delile duyulan ihtiyacı aramayanların "vehme" dayanıklı olamayacaklarını ve neticede "zanna" düşeceklerini belirtmiştir. Böylece taklidi bilginin insanı "zanna" karşı koruyucu bir özelliğe sahip olmadığına işaret etmiştir. Zann, insanın bir delili kullanarak hükme ulaşmasını önler. Onun için Mevlânâ, öğrencisine gözü aydın olan ve zamanın kutbu sayılan kişilere yaklaşmasını tavsiye eder. Çünkü, aydın kişiler olmasaydı, taklide ve zanna dayanan bilginin sahipleri olan körler ölürlerdi. Bu tip bakar körlerin ne üretecekleri, ne biçecekleri, ne meydana getirecekleri ve ne de öğrenip-öğretecekleri bilgileri vardır. Onlara, gerçek bilgiye sahip, delili ve kıyası aşan aydın bir eğiticiyi aralarına almayı tavsiye etmektedir.⁵²

Mevlânâ, öğrencisine, bu tip hayali bilgi ile gerçek, yani yakîni bilginin arasında bir mücadelenin olduğunu, gerçek inancın hayali yaratacağını ve Allah'ın anlamlara bir boğaz verdiğini, onlara rızık sunduğunu izah etmeğe çalışmaktadır.⁵³

Bu görüşüyle Mevlânâ, anlamların fizik ötesi âlemden

⁵¹A.g.e.,I, b.2578-79; C.II, b.3272-73

⁵²A.g.e., C.I, b.2133-2149; C.II, b.2024

⁵³A.g.e., C.III, b.38-40; C.I, b.550,3455

beslendiklerini, sahte bilgileri yutabilecek bir yapıya sahip olduklarını belirtmiştir. Hayalle sarhoş olmuş kişiler, gerçeği anlamadıkları gibi, kendilerine sunulan ilâhî deney (mucize)lerden dolayı sapıklıklarında daha da derinleşeceklerdir. Hz. Musa'nın mucizelerine karşı bazıları, hayal, şüphe ve zanlarını arttırmışlardır.⁵⁴

Bu düşüncesiyle Mevlânâ, ferdi farkları gündeme getirmektedir. Bir bilgiyle bazı insanlar doğruya, güzele ve iyiye yönelirken, bazıları da kötude daha da derinleşir. Bunu mızaca bağlayan Mevlânâ, canın boğazının, beden düşüncesinden boşalmasını ister, o zaman onun rızkının ululuk olacağına işaret eder. Fakat bunun gerçekleşmesinin, bir mızac değişikliğini gerektireceğini söyler. Burada Mevlânâ Kur'an-ı Kerim'in Bakara Sûresinin 26. âyetine işaret ederek bilginin bazı insanlara yol olacağı, cahilleri ise yoldan çıkaracağı, asil ve güzel huylu kimseleri temizleyeceğini belirtmiştir. Bilgi, ruhu kararmış insanların elinde kan, iyi kimselerin elinde ise Sırat-ı Müstakim (doğru yol) olur.

Mevlânâ, insanın iyi ve kötü arasında daima bir ritm içinde olduğunu anlatır, iyiye giderken bilgiye sığındığına işaret etmektedir. İnsan, bir an gelir, Şeytan'ın çağrısına uyar, etrafında cereyan eden ölüm hadiselerini görerek dine sığınır ve iyi davranışta bulunur. Bu düzeyde kalabilmek için "bilgi" ve "hikmet" silahlarını kuşanır. Yine Şeytana uyararak, "bilgi" silahını atar. Çünkü "bilgi" ahlaka götürür. Doğru yol ile kötü yolun ne olduğunu "bilgi" ile "hikmet" söyler.⁵⁵

Mevlânâ, bilgiyi görevi bakımından temizleyici olan suya benzettir. İnsanı manevi kirlilerden temizleyen bilgi, insanı neliksiz niteliksiz âleme ulaştırır. Düşünürümüz, bilginin bu işlevini izah ederken Kur'an'ın Tevbe Sûresi'nin 28. âyetine işaret etmektedir. "Müşrikler, ancak bir pisliktir.." cümlesinde yerini bulan ilâhî vahyin,

⁵⁴A.g.e., C.II, b.2036-2040; C.III, b.3029-30

⁵⁵A.g.e., C.III, b.4330-34; C.VI, b.1757-59

sebebini insanın psikolojik verasetine bağlayan Mevlânâ, onların önceden pislikler içinde olduklarından Allah onlara pis demiştir. Ona göre pislik içinde doğan kurt, temiz kokulara intibak edemez. Bu tip insanlar, ilahî bilgi denen "nurdan" mahrum, özsüz, kabuk ve gönülsüz bedenden ibarettirler. İlahî bilgi denen "nurun" serpintisi kendisine dokununca, pislik içine gömülmüş yumurtadan çıkan civciv gibi kurtulur çıkar. Yumurtadan çıkan bu civcivi bilgi ve anlayışa benzetmektedir.⁵⁶

Düşünürümüz, burada, bilgiyi temizleyici vasfıyla anlatırken, diğer taraftan da onun pislikten kurtarıcı, pislikten çıkınca da hareket ettirici özelliğine dikkati çekmektedir. Yumurtadan çıkan civciv harekete başlar, annesine koşar, bilginin nuru olan kişi de araştırmasına ve kendi yaratana koşar. Civciv, annesinden yemesini öğrenir, yemini toprak içinde nasıl eşeleyip bulacağını öğrenir. İnsan da aydınlığa çıkmış zihin ve kalbiyle ruhunun gıdasını nerede bulacağını Rabbinin terbiyesiyle öğrenir. Kötülüklerin içinde eşelenip hakikatı bulmaya çalışır.

Diğer taraftan Mevlânâ, bilgiyle yapılan kulluğu kuşa benzetiyor. İlahî nurdan yoksun olanlar, bedeni temsil eden minareyi görür, basiret sahibi olanlar, o minarenin içindeki kuşu görür. O kuş bilgiye dayanan ibadettir. Bilgi sayesinde ibadet, iraklara giden ve yükseklerden uçan kuşa dönüşür.⁵⁷

Mevlânâ, bu görüşüyle, bilginin yücelere erdirici yönüne işaret etmiş, bir taraftan da eğiticinin, ne türlü bilgiyle öğrencilerini yetiştireceğine değinmiştir. "Bilgisiz ibadetin yücelere eremiyeceğini", söylemekle, kulluğu bilgiye dayandıran bir eğitim modelini özlemektedir. "Kaderi ilahî bilgi"⁵⁸ diye tanımlayan Mevlânâ, gerçek

⁵⁶A.g.e., C.VI, b.1200-3; C.IV, b.296-300

⁵⁷A.g.e., C.VI, b.1141-1150

⁵⁸A.g.e., C.III, b.1369

bilgi sahibi insanın, ilahi kaderle iç içe yaşadığını vurgulamıştır. Çünkü "zahid (öğrenci) "bilgileri emercesine hazmedip, bilgiyle yetişip gelişmelidir.⁵⁹

Mevlânâ, "insanla" "bilgiyi" özdeşleştirmektedir. "İnsandan maksat bilgidir", bilginin gayesi de doğru yolu bulmaktır" derken Mevlânâ, bilginin temin ettiği fayda üzerinde durmak istemiştir. Bilgilerin toplandığı kitabın maksadı bilgi, anlatış, yol gösteriş ve insana faydalı olmaktır.⁶⁰Böylece Mevlânâ, "kitap" kavramını genel anlamıyla kullanmış ve "kitap okulu" şeklinde ifade edilen okul, yani eğitim sistemini benimsediğini ifade etmiştir. Gerçi, bazen o, kitap ve anlatım yoluyla elde edilen bilginin ötesine geçerek, kitapsız, hocasız ve anlatımsız bilgi safhasına varmaktadır, ama çoğu kez bilginin kitaptan alınacağını ifade etmekten de geri kalmamıştır. Mevlânâ, öğrencisine, "kitabın" okunmak, ondan istifade etmek için yazıldığını, bu sebeple başının altına koymamasını önermiştir. Bu önerisiyle O, Cuma Sûresi'nin 5. âyetine işaret etmiştir. Orada, kitapla amel edileceği, yani ondan istifade edileceği, bunu yapmayanların durumunun ciltlerle kitap taşıyan ve fakat içinde ne olduğunu bilemeyip onlardan istifade edemeyen, eşeğe benzediği vurgulanmaktadır.

Bu izahlarıyla Mevlânâ, bilginin "işe yararlılığı" meselesi üzerinde ne kadar titizlikle durduğunu ifade etmiştir. Bilgiyi insan üretir, ama ilahi kaynaktan gelen bilgi de vardır. Bu bilgi çeşitlerini mücerret bir yapıdan hayata aktaran yine insandır. Diyebiliriz ki, bilgi eyleme götürür ve yine ondan çıkar. İşte Mevlânâ'nın eğitim anlayışında, bilgi kenara itilmiş, eylemden uzak bir süs çiçeği değildir. Eğitim demek, bilgi ile ameli birleştiren faaliyet demektir. Bir bakıma bilginin eyleme dönüşmesi, öğretimi eğitime çevirmektedir.

⁵⁹A.g.e., C.V, b.2668

⁶⁰A.g.e., C.III, b.2990-93

Diğer taraftan Mevlânâ, bilginin etkisiyle insan davranışlarında meydana gelecek değişimleri göstermeğe çalışmıştır. Av bilgisini öğrenen köpeğin ormanda, helal av avlayacağını, böylece sapıklıktan kurtulacağını belirten düşünürümüz, bilginin insana kuvvet, güven, hareket ve yaratana tanıma gibi özellikleri sağlayacağına işaret etmiştir.⁶¹

Mevlânâ, beş duyu organı ile elde edilen bilgiye güvenmemektedir. Beş duyudan elde edilen bilgilere pislik karışacağını, onların ilahi nurla temizlenmesi gerektiğini söylemektedir.⁶² Bu konuda o, öğrencisine şöyle seslenir:

دیدهء حسی زبون آفتاب دیدهء ربانی جو ویاب
تا زبون گردد بپیش آن نظر شمععات آفتاب با شور
کآن نظر نوری و این ناری بود نار پیش نور بس تاری بود

Mesnevi, C. IV, b. 595-597

"Duygu gözü güneşe zebundur; sen Rabbe ait bir göz ara da bul." "Bul da o bakışın karşısında, şimşekler çakan güneşin yalınları zebun olsun gitsin" "Çünkü o bakış nur bakışıdır, bu bakışsa ateş bakışı; ateş, nura karşı pek sönüktür, pek karanlık."

Mevlânâ, Peygamberlerimizin "insanlara akıllarının miktarınca konuşunuz" hadisini dikkate alarak, her bilgisinin herkese öğretilmeyeceği esasını eğitim anlayışına bir ilke olarak almıştır. Her bilgi kendi ağırlığına öğrenciden bir olgunluk ister. Bu kuralı ile de "Yusuf olgunluk çağına ulaştınca biz ona hüküm ve bilgi verdik" (Yusuf, 22), "Musa tam olgunluğa ulaşıp dengini bulunca, biz ona hüküm ve bilgi verdik" (Kasas, 14) ayetlerine telmihte bulunmuştur.

Ona göre bilgi olgun kişinin elinde olunca hüner kesilir; olgun olmayan kişinin elinde ise bilgisizlik olur-gider. Psikolojik olgunluğa aşırı derecede önem veren Mevlânâ, "olgun kişi küfre sarılsa, küfür din olur" diyor.⁶³ Bilginin çorak araziye ekilmemesi,

⁶¹A.g.e., C.II, b.2367-70

⁶²A.g.e., C.I, b.2720-22

⁶³A.g.e., C.I, b.1620-22

kılıcın herkesin eline verilmemesi gerektiğine değinerek, kapasitelerinin üstünde olan bilgiyi öğrencilere öğretmenin gerektiğine işaret etmiştir. Çünkü denizi bir arka sığdırma imkanı yoktur, düşünceyle de, peygamberimizin "Benden sonra bilginin, istilab etmeyecek kaba konmasından korkuyorum" hadisini bize hatırlatmıştır.

Mevlânâ, öğretmenin konuları etraflıca anlatmasına taraftar olmasına rağmen, dar kafalılara, kısa görüşlülere, eski anlayışlılara zarar vereceğinden onların anlamayacağından ürkünktedir. Bu tip dar kafalıları, denizden ve karadan haberi olmayan "balık resmine", gam ve neşeden haberi olmayan "adam resmine" benzeterek ⁶⁴ bilginin öğretilmesinde ne kadar gerçekçi bir yol izlediğini göstermiştir.

Bunun için öğretmen, öğrencilerinin ayarını bilmelidir. öğrencilerin kalitesini, kavrayış durumlarını, intibak derecelerini bilmek, eğitimin en önemli ve değişmez esaslarından biridir. Bu konuda Mevlânâ, öğretmene şöyle seslenir:

گاه علم ادم ملائکرا کہ بود استاد علم و نقاد نغود

Mesnevi, C.V, b.2104

"Adem meleklerle bilgi öğretirken ne durumdaydı, bilgi hocası, onların ayarlarını bildiren er."

Fakat, bilgi konusunda öğrenci, kitap harf ve dudaktan öteye geçerek Allah'tan öğrenmeye bakmalıdır. İbret ve uyanıklık Allah'tan dua ile istenmelidir.⁶⁵ O zaman da "takva" ilahi öğretimin şartı haline gelmektedir; yani insan takvası ölçüsünde ilahi öğretime girebilmektedir. "Allah'a karşı takva sahibi olun, çünkü sizi öğreten odur" (Bakara, 282) "Ey mü'minler, Allah'ı incitmekten çekinirseniz, O, size hak ile batıl ayırd edecek bir anlayış verir" (Enfal, 29)

Bir öğretmen olarak Hz. Musa'dan, bir kişi bazı bilgileri

⁶⁴A.g.e., C.I, b.2773-2784

⁶⁵A.g.e., C.III, b.3272

öğrenmek ister. Hz. Musa, kapasitesinin o bilgileri öğrenmeğe yeterli olmadığını bildiğinden çekinir. Söz konusu kişi, Allah'a dua eder ve Allah da Hz. Musa'ya: "öğret ona, çünkü biz keremimizden asla duayı geri çevirmeyiz" buyurur. Bunun üzerine Hz. Musa, "Ya Rabbi, sonra pişman olacak, yenini yakasını yırtacak."⁶⁶ der.

Böylece Mevlânâ, eğitimde, anlayışı kıt olanlara bir açık kapı bırakmaktadır. Bu da kişinin ilahi müdahaleyi isteme kapısıdır. Bize göre, Mevlânâ, Taha Suresinin 114. "Rabbim, ilmimi artır, diye dua et" ayetine sarılarak bu kapıya varmakta ve öğrencilerine tavsiye etmektedir. Bu kapı Mevlânâ'nın eğitimi için o kadar önemlidir ki, sadece öğrenciye değil, öğretmene de tavsiye etmektedir.

Yol bilen, yani öğretim ve eğitim usullerini bilen ve anlayışı sağlam olan Pir (öğretmen), Nefs-i Küll, yani ilahi bağlara arklar açabilir; yani ilahi müdahalenin nereden, ne zaman ve nasıl geleceğini bilebilir. Ve yine o, insani bilgi ırmağının kendi kendisini artırmıyacağını, o bilginin ancak ilahi bilgi sayesinde fayda vereceğini de bilir.⁶⁷

Kısaca Mevlânâ, bilginin kaynağını duyu organlarının temin ettiği duyumlarda, tecrübede, gözlemde, ilham ve vahyde aramış, bu hususta ubütüncü bir yaklaşımla kendinden sonra gelecek olan düşünürlere ışık tutmuştur.

Bilginin iman ve basiret için büyük bir güç olduğunu, değerli olanla olmayanı ayıran bir meheng taşı görevi yaptığını, dünyevi ve uhrevi vazifeleri olduğunu, dünya hayatındaki problemlerin üstesinden gelebilecek bir potansiyele sahip olduğunu belirterek, toplumların çöküşünü, insanların hamlığını, geri görüşlülüğünü, yobazlığını ve taassuba düşmelerini hep bilgisizliğe bağlamıştır.

ğrencilere, taklidi bilgiye ve taklide sapan öğretmenlere itibar etmemeyi, açık zihinli, kalpleri sevgi dolu öğretmenleri tavsiye etmiştir.

Ruhun gıdası olarak "ilahi nuru" tesbit eden Mevlânâ zan ve vehmden çekinmeyi öğütlemiştir. Hayali bilgi ile yakini bilgi arasında

⁶⁶A.g.e., C.III, b.3273-3280

⁶⁷A.g.e., C.I, b.3233-3234

bir m¼cadelenin olduğunu, yakini bilginin diğerlerini nasıl yuttuğunu izah etmiştir.

Ferdi farkları dikkate alarak, herkese her çeşit bilginin õđretilemeyeceđini, herkese kapasitesine göre bilginin verilmesi gerektiğini çeşitli ayetlere telmihte bulunarak izah etmiş ve böylece eğitim sistemine çağların eskitemeyeceği fitri bir kanun getirmiştir.

Bilginin temizleyici, pislikten çekip çıkarıcı, y¼celere erdirici ve ibadeti zenginleştirici yn¼ne dikkati çekmiş, sonunda bilgiyle insanı õzdeřleřtirmiřtir. Bilginin hayattan kopup bir köşede s¼s olarak durmasını istememiş, aksine onun amelle y¼celeceđini grm¼ř, õđretimi eğitime dn¼řt¼ren g¼c¼n bu olacağını derin bir vukufla tesbit etmiştir.

BÖLÜM. III

DEĞERLER VE EĞİTİM

DEĞERLER VE EĞİTİM

Mevlânâ, eğitim anlayışında değerler konusuna geniş bir alan tahsis etmiş ve onu derinlemesine izah etmiştir. Konuyu bir başlık altında ele almamış ama muhtelif hikayeler, muhtevalar içinde ve icab ettiği durumlarda işlemiştir. Onun düşüncesinde değerler çok yönlü bir görünüm arzeder. Onun için onları çeşitli boyutlarıyla ele almıştır. İyi ile kötünün, mutlak, izafi ve değişken olup olmadıklarını, kaynaklarını, sınırlarını ahlak ve eğitimle ilişkilerini çağdaş düşünceye ışık tutacak şekilde en ince ve en derin izahlarla göstermeğe çalışmıştır.

1- DEĞERLERİN İZAFİLİĞİ

Mevlana, "iyinin" mutlak olduğuna, yani Allah Teâlâ tarafından konulduklarına, buna rağmen "kötünün" izafi olduğuna işaret etmiştir. Ona göre, "Cihanda mutlak kötü yoktur. Kötü de kötülük de izafidir."

Kötülüğün izafi olduğunu bazı misallerle şöyle izah eder; "Zehir ve şeker bazen birilerine yararlı olurken, diğerlerine zararlı olur. Yılanın zehiri yılanı hayattır, fakat insana zehirdir. Su yaratığına deniz bağıdır, fakat kara mahlukuna ise ölümdür."¹Böylece O, bakış açısına göre bir şeyin "kötü" diye değer kazanacağına işaret etmiş ve öğrencisine kendi gözüyle değil de başkalarının bakış açısıyla görebilmeyi tavsiye ederek bunun gerekli olduğuna işaret etmiştir.

¹.Mesnevi,C.IV, b.C.V, b.65-68,94-100

آن یکی در چشم تو باشد چو مار هم وی اندر چشم آن دیگر نگار
زانک در چشمت ایال کفر اوست و آن خیال مؤمنی در چشم دوست
کاندرین یک شخص هر دو فعل هست گاه ماهی باشد او و گاه شست

...

Mesnevi, C.II, b.603-604

"Birisı, senin gözüne yılan gibi görünür; fakat o adam, bir başkasınca güzeldir. Çünkü senin gözüne görünen, onun kafirliğinin hayalidir; dostun gözüneyse onun inancının hayalî görünmede. Bir adamda iki iş de vardır; kimi bir ay olur o, kimi de gece yarısı inanan yarısı ateşe tapan; yarısı hırslı yarısı sabırlı. Tanrı, "Sizden mü'min var" dedi; sonra gene.. "Sizden kafir", ateşe tapan kart kişi "de var" buyurdu. Hani alaca öküz gibi; sol tarafı kara, öbür tarafıysa ay gibi ak. Bu yanını gören, onu sevmez; öbür yanını görense almak ister. Yusuf kardeşlerinin gözüne canavar gibi gözüksü; Ya'kub'un gözüneyse huri gibi. Kardeşleri kötü hayal yüzünden onu çirkin gördüler; bu göz, parçabuçuğu gören göz.. Bütünü gören gözse, göze görünmez. Görünen gözü, o gözün gölgesi bil; o, ne görürse bil ki bu da onu görür. Sen mekan alemindensin, aslınsan mekansızlık aleminde.. bu dükkânı kapat da o dükkânı aç. Altı yöne kaçma; çünkü dünyada altı kapı var; altı kapıyı da aldın mı adam mat olur."

Diğer taraftan O, şartlara göre bazen kötü görünen, diğer bir durumda böyle bir yapıdan kurtulacağına da değinmektedir. "Koruktaki bu eksidir ama koruk, üzüm olunca tatlılaşır ve güzelleşir. O üzüm küpte alkoleşir haram olur, fakat sirke olunca güzel bir katkı olur"² diyen Mevlana, değerlerin "kötü" kanadının yapısının izahında tabiattan misaller getirmektedir. Böylece O, tabiat kanunları ile değerler arasında bir benzetme kurmakta ve bir yaklaşımın tesisine çaba sarfetmektedir.

Mevlana "kötünün" ne kadar izafi olduğuna çok ince bir misal getirir. Fakat bu misali yine tabiattan seçer ama bu sefer, koruk

² A.g.e., C.I, b.2612-13

üzüm ve kübün içinde şekil alan ve ona göre değer kazanan suyu değil de, yükseklik timsali olan ağacı ele alır. Armut ağacını "varlık" mefhumuna benzetir. İnsan "varlık" denen bu ağaca çıkınca "yeni" olan şeyleri eski her yeri tikenlik, her yanı zehirli akreplerle ve yılanlarla dolu görür. "Varlık" denen o ağaçtan inince de dünyayı gül yüzlü güzellerle dopdolu görmeğe başlar.³

Görüldüğü gibi düşünürümüz, insanın benliğinin aslında kötü olmayan şeyleri ona kötü gösterdiğine değinmekle, sadece "kötü" diye değerlendirilenin bulunduğu durumun da buna tesir edeceğini göstermiş oluyordu; yani "ızafilik", hem değerlendirilen ve hem de değerlendiren tarafından yaratılmaktadır.

İnsan bazen iyi olanı kötü diye değerlendireceği gibi, kötü olanı da iyi görebilir. Mevlana bunun sebebini "zamana" bağlamaktadır. Zaman kötüyü iyi göstermekte mahirdir. Yediği yemeklerin dişleri arasında bıraktığı artıklardan oluşan kurtlar, timsahın ağzına iyi rızık vardır diye kuşların üşüşmesine sebep olur. Üşüşen kuşlar timsaha yem olur.⁴ İşte timsah "zamana" temsil eder. Çünkü o, "kötüyü" "iyi" göstermekte ustalığa sahiptir. Demek ki, "kötü", fertten ferde, şarttan şarta, bakıştan bakışa, zamandan zamana değişen bir yapıya sahiptir. Biz buna ızafilik diyoruz.

Değerlerin izafi oluşu, onların değişip değişmeyeceği düşüncesini gündeme getirmektedir. İzafilik kendi içinde, değişme kavramını taşımaktadır.

Değişkenlik meselesi Mevlana'nın anlayışında hem önemli bir yer işgal etmekte ve hem de çağdaş değer anlayışına ışık tutacak ciddi bir eda taşımaktadır. Değerlerin değişebileceği konusunu izah ederken Mevlana, Bakara Sûresinin 106. ayetini delil olarak getirir:⁵

ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها ألم تعلم أن الله علي كل شيء قدير

³ A.g.e., C.IV, b.3537-43

⁴ A.g.e., C.VI, b.4094-99

⁵ A.g.e., C.I, b.3870-80

Bu âyeti kerimede Mevlana ilahi irâdenin bile, toplumların ve zamanın değişimiyle beraber bazı hükümlerini daha iyi gördüğüyle değiştirdiğini görmüştür. İşte Mevlana'nın bu konudaki fikri, yukarıda zikri geçen ayetten hareket etmektedir. Yalnız Mevlana, burada sadece değişime değil, değişimin daima daha iyiye doğru ve daha iyi uğruna yapıldığını da göz ardı etmemektedir. Ayetin yorumu için yaptığı izahlar ve getirdiği misallerden bunu açıkça ve net olarak görmekteyiz.

Diğer taraftan Mevlana, "kötü takındığı tavrı "iyi" için biraz olsun değiştirmektedir. Kötünün mutlak bir yapıya sahip olmadığını, yani değişmeyen "kötü" olamayacağını ifade etmesine rağmen, mutlak iyinin olabileceği fikrini ileri sürüyor. Mutlak fikrin de yanı sıra değişmeme ilkesini getirmektedir.

O, değişen değerlerin, maddeye ait olduğunu -onun ifadesiyle bedene- değişmeyen değerlerin ise ruha ait olduğunu beyan etmekle düşüncesine çok sağlam bir temel bulmuştu. Candan kaynaklanan "iyi"nin doğu ve batıda da aynı kalacağını başka şekillere girmeyeceğini ve hiç değişmeyeceğini⁶ söylemekle, Mevlana, zamana, mekâna ve toplumlara göre değişmeyen mutlak değerlerin olacağını savunmuştur.

Değerlerdeki değişim, kötüden iyiye doğru cereyan ederken, kendi arasında "iyi"nin değişimi ise bir devamlılık içerisinde şekil değişimi olarak vuku bulmaktadır. İnsan hayatının bu cephesi, gökteki ay ve yıldızların durumu gibi değişmemektedir. Bu alandaki değerler de değişmemektedir.

Yüz yılların akması hayatın o cephesindeki manayı değestirmemektedir. Toplumlar değişmiştir ama, adalet ve "üstün bilgi" gibi değerler hep aynı kalmıştır.⁷

Değerlerin bazılarının uzun zaman aşımı içerisinde uğrayabileceği değişimi görmemezlikten gelmeyen Mevlana, kanın süte dönüşmesinin bir zaman alacağı gibi, bahtın yeni bir değer

⁶A.g.e., C.IV,b.3787-89

⁷A.g.e., C.VI, b.3184-7

doğurmadıkça kanın süte dönüşmeyeceğini savunmuştur.⁸ Mevlana burada, çocuğu yeni bir değere benzetmekte, annenin kanının süt haline dönüşümünü doğacak çocuğa bağlamaktadır. Değişimi, doğacak olan yeni değer beraberinde getirmektedir. Yeni bir değeri doğuran toplumların diğer müesseselerinde de o paralelde değişimler olacaktır.

Başka bir benzetmeyle sürekliliğin içinde değişmeyi, değişimin içinde sürekliliği şöyle izah eder:

"Çiçekler akar su zinciri gibi parlamak, meyvalar tomurcuklanmak için hep baharı beklerler. Çiçek döküldü mü meyva baş gösterir; beden kırıldı mı can baş gösterir. Meyva manadır; çiçekse o mananın şekli. O çiçek midedir: meyvaysa nimeti. Çiçek döküldü mü meyva belirir; o yitti mi, bu, çoğaldıkça çoğalır. Ekmek koparıp yenmedikçe nasıl güç kuvvet verir insana? Salkımlar koparılıp, dövülüp yoğrulmadıkça ilaçlar nereden sağlığı arttıracak?"

Bazan da kötülükten iyiliğe doğru bir değişim gerçekleşir. Bu sadece, ilahî irade sayesinde olur. Bu konuyu Mevlana, Furkan Süresi'nin 70. âyetine işaret ederek izah etmeğe çalışır:

فَالنَّاسُ يُدَلُّونَ اللَّهُ سَبَاتِهِمْ حَسَنًا

"Çünkü bunların kötülüklerini Allah iyiliğe çevirir."

کي بدیدندي عصا و معجزات معصیت طاعت شد ای قوم عُصَات
نا امیدي را خدا گردن زدست چون گناه و معصیت طاعت شدست
چون میدگ می کند او سینا طاعتی اش می کند و غم و شات
چون ببیند کآن گنه شد طاعتی گردد اورا نامبارک ساعتی

C.I, b.3835, 3836, 3837, 3840

"Onlar da asayı ve mucizeleri nereden görecekdiler? Ey isyan eden kavim. Suç ibadet oldu. Tanrı ümitsizliğin boynunu vurmuştur. Çünkü günah ve suç ibadet olmuştur. Çünkü Tanrı, şeytanların rağmine suçları ibadete, sevaba tebdil eder. "O günahın

⁸.A.g.e., C.II, b.1-2

ibadet olduğunu gördü mü" işte o an, Şeytan'a yomsuz bir andır."

Yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi Mevlana, "tebdil=değişim" kelimesini kullanmaktadır. Onun değerlere uyguladığı değişim fikrini "Eğitime" çekince çok ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır. Onun anlayışında "değişim" kavramı "beklenti" kavramını beraberinde getirir. Bir bakıma eğitim insanın doğuştan getirdiği özellikleri ortaya çıkarıp geliştiren ve onların iyi veya kötü olduğunu tesbit eden bir faaliyettir. Mevlana'nın eğitim anlayışında beklentinin çok önemli bir yeri vardır.⁹

2- DEĞERLERİN KAYNAĞI

Mevlana, değerlerin kaynağını izah ederken, insan eylemi (amel)nin kaynağını tartışır. Bir taraftan insanın iyi ya da kötü amelinin kaynağını arar, diğer taraftan da insanın başına gelen kötülüklerin nedenini ve kaynağını araştırır.

Bu arayışı içerisinde, konu hakkında birbirine zıt olan görüşleri ele alır. Bir tarafa Şeytanı diğer tarafa da Muaviye'yi koyarak tartışır. Bu iki figür belli bir görüşün temsilcisi durumundadır. Daha sonra konu ile ilgili başka fikirleri ele alır.

Şeytan'la Muaviye'yi tartışırken, Şeytan kötü amelin, yani "kötü"nün kaynağında ilahi iradenin olduğunu savunurken, şöyle fikir yürütür: İlahi kaderde, başka bir davranışta bulunma imkanı olmadığından ve ben de başka bir davranış tarzı bilmediğimden, bir tek davranış vardı onu oynadım. Böylece kendimi belaya attım. İşte bu belada ben Allah'a yenik düştüm. Çeşitli tuzakları olan bu alemde iyi davranışta bulunmak çok zordur. Altının parçası bütününden ayrı düşünülmediği gibi, benim yaptığım da külli iradeden ayrı düşünülemez. Eğer neliksiz-niteliksiz Allah o şeyi eğri yaratırsa, altı yönden ateş altında kalan varlığı, ancak o yönleri yaratan varlık kurtarır. Küfür de, iman da hepsi O'nun eliyle dokunmuştur ve O'nundur.¹⁰

⁹ A.g.e., C.I. b.2289-91

¹⁰ A.g.e., C.II, b.2648-54

Şeytan burada "cebrilik" fikrini savunmaktadır. "Kötü amel"ın kaynağında ilahi iradenin bulunduğunu göstermek için bazı görüşler öne sürmektedir. Öncelikle Allah'ın kullarına seçme hakkını vermediğini söylemekle iddiasına başlamaktadır. O'na göre, bir tek oyun vardı orada, bende onu oynadım; yani Adem'e secde etmemek gibi kötü bir davranışın kaynağında, Allah'ın başka bir tarz hareket etme imkânı vermemesi yatmaktadır. Secde etmeme şeklinde tezahür eden amelimi, yani eğriyi Allah yaratmıştır. Böylece cüz'i iradeyi reddetmektedir.

Muaviye, Şeytanın anlattıklarını doğru bulmakla beraber, Şeytan'ın bu amellerdeki payının bulunduğunu da söylemektedir. Böylece "kötü"nün ikinci bir kaynağı olduğunu belirtmiştir.

İnsanları yoldan çıkaran Şeytan olduğunu söyleyen Muaviye, onun bir ateş olduğuna, onun elinden elbisesi yırtılmadan kurtulmanın bulunmadığına işaret etmiştir. Nuh, Ad ve Lut kavimlerinin başına gelenlerin kaynağında Şeytanın olduğunu, Nemrud'un beyninin dağılması, Filozof Firavun'un aklının kör olması, Ebu-Leheb ve Ebu-Cehil'in işe yaramamalarının onun yüzünden olduğunu savunmaktadır. Bütün düzen ve entrikaların ardında onun bulunduğunu, toplumların onun yüzünden dağılıp gittiğini,¹¹ söylemekle Muaviye, insanın Şeytanın önünde bir yaprak gibi savrulduğunu, iradeye sahip olmadığını iddia etmiş oluyordu.

Kötünün kaynağına yerleştirilmesine karşılık, Şeytan şöyle bir savunma yapar:

Ben kalpla geçer akça olanın ayırdedilmesi için bir miheng taşıyım. Allah, arslanla köpeğin ayırdedilmesi için beni tayin etmiştir. Ben iyi olanla kötü olanın değerini biçerim. Benim otlarım (tuzaklarım) insanın hangi cinsten olduğunu tesbit etmem içindir. Kurt, ceylandan bir yavru doğurursa, o yavrunun kurt ve ceylanlığında şüphe vardır. Önüne ot ve kemik atılır, hangisine yöneleceği tesbit edilir. Kemiğe yönelirse köpek, ota yönelirse ceylandır. İşte ilahi kahırla ilahî lutuf birbirine eşittir. Birinden "Şer (kötü)", diğerinden, "hayır (iyi)" âlemleri meydana gelir. Öyleyse iyiyi

¹¹A.g.e.,C.II, b.2655-2674

nasıl kötü yapabilirim? Ben Rab değilim. Devlet ederim, ama yaratamam. İyi ile kötünün aynısıyım. Suç aynanın değil, onu cilalayanındır. Meyvalı fidanları yetiştirir, kuru fidanları keserim. Bahçıvan kuru ağacı kesince, ağaç ona bunun nedenini sorar. Doğru ve suçsuz olduğunu söyler. Bahçıvan ona, eğri olsaydın da "yaş" olsaydın. Yaş olsaydın da Ab-ı hayat suyunu emseydin. Fakat senin tohumun kötüdür. Güzel ağaç olamamışsın.¹²

Burada Şeytan, kötünün kaynağına insanın yaratılışını koymaktadır. Tohumu kötü olanla tohumu iyi olanı tesbit ederken, verasete çok önem vermektedir. İyiden kötüye geçişin sorumluluğunu Allah'a yüklemektedir. Oysaki Kur'an'da kötüden iyiye geçişin ilahi iradeyle olduğu belirtilmektedir.

Muaviye, "kötünün kaynağında" yine Şeytanın olduğu düşüncesinde ısrar eder. İlahi öğretimle "isimleri öğrenen" Adem'in de ona karşı yaya kalmasını delil getirir, Şeytanın şerrinden Allah'a sızlanır ve onun yardımını diler.¹³

Bu sefer Şeytan, "nefsin şerrinden" sızlanmasını tavsiye eder. Bir bakıma kötünün kaynağına insanın "nefsini" koyar. Zararlı bir yemek yeyince hasta olursun ve sonra kabahati iblise atarsın. Halbuki düzeni kendinde görmeyen gerekirdi. İblisten değildir o, sana iyi gelen ve fakat neticesi kötü olan şeylerin peşine koşuyorsun. Bilgisizliğinden dolayı tuzakları tanımıyor, onlara koşuyorsun.

"Arzuların bilgiden uzaklaştırdı seni; gözünü ve aklını kör etti. Onun için tuzakları anlamıyorsun" diyen Şeytan, kötünün kaynağına, duyu organlarının çalışmasını önleyen nefsin arzularını koymaktadır. İnsanlara kötüyü yaptıran kara nefistir. Bana suç bulma. Bir kötülük yaptım vazgeçtim, ama adım çıktı, herkes yaptığı kötülüğün benden kaynaklandığını söylüyor. Halbuki, kötünün kaynağı ben değilim.¹⁴

Muaviye, arzu konusunda Şeytanla aynı fikirde olduğunu ve fakat insanın arzusunu harekete geçirenin yine Şeytan olduğunu

¹²A.g.e., C.II, b.2674-2702

¹³A.g.e., C.II, b.2704-2718

¹⁴A.g.e., C.II, b.2720-32

söylemekle ondan ayrılmış,¹⁵ eski fikrinde ısrar etmiştir.

Neticede, Şeytan kendisinin düşman olduğunu, kötüye kaynaklık ettiğini itiraf eder.¹⁶

Mevlana, tartışmayı bitirirken, bu konu üzerine fikir yürüten diğer kişileri devreye sokar ve birinin diğerine şöyle söylediğini anlatır: Suçu sen işledin. Bilgisizliğinden ötürü "cebre" yapıyorsun ve kaderim, payım ve rızığım budur diyorsun.

Bilgisizliğin yüzünden kendi kısmetini kendin teptin. Ehil olan kişi kısmetini tepmez, aksine artırır.¹⁷ Son tartışmayı Mevlana, Kur'an'a işaret ederek sunmaktadır. Enfal Sûresi'nin 53. ayetinde: "Allah'ın bir topluma verdiği nimeti, o toplum halkının kendi şahsiyetlerini değiştirmedikçe Allah'ta onların bu nimetini değiştirmeyeceğini" Ra'd Sûresi'nin 11. âyetinde ise: "Şüphesiz bir toplum şahsiyetini değiştirmedikçe Allah, o toplumu değiştirmez..." Rum Suresinin 41. ayetinde: "İnsanların yaptıklarından dolayı, karada ve denizde fesad bozgun ortaya çıktı..." âyetleri "iyi"nin kötüye dönüşümü" ve kötünün ortaya çıkışının kaynağında kulun kendi iradesinin bulunduğunu ifade etmektedirler. Allah kötüyü iyiyeye çevirmektedir ama, iyiyi kötüye çevirirken insanın değişimini şart koşmaktadır. Birincisinde Allah'ın kendi iradesi, ikincisinde kulu isteği ve değişimi vardır. Rum Sûresi'nin 41. âyetinde bozgunculuğun (fesadın) kulun eyleminden çıktığını buyurmakla Allah, bunu açık ve net olarak göstermiştir.

Diğer taraftan Mevlana, Hz. Musa'yı konuşturarak, fesat (bozgunculuk) tohumunu insanın tabiatına Allah'ın ekip ekmediğini araştırmaktadır.

"İnsanın yaratıldığı, toprakta eğri büğrü bir iz gördüğünü söyleyen" Hz. Musa, hata yopma ve fesat çıkarma ateşini insanın tabiatına neden yerleştirildiği? sorusunu sorarak Allah'a niyaz eder.¹⁸ Neticede Hz. Musa, bunu belli bir hikmete bağlayarak

15.A.g.e., C.II, b.274o-47; C.III, b.4030-67

16.A.g.e., C.II, b.2789

17.A.g.e., C.II, b.2826&28

18.A.g.e., C.II, b.1814-30

cevabını kendisi verir.

Mevlana bu konuda Hz. Hamza'nın muhatabına söylediklerini aktarmakla konuya ışık tutmaktadır. O, muhatabına şöyle diyordu: "İyi olsun kötü olsun, ne bitmişse senden bitmiş, yeşermiştir; hoş olsun olmasın, gönüle gelen şey senden gelmiştir." Seni bir diken yaralamışsa, o diken sen dikmişsindir; İpek olsun, atlas olsun, giydiğin elbiseyi sen eğirmişsindir, sen dikmişsindir."¹⁹ "Senin devamlı olarak birşey yapmadım demen hiç bir şey ifade etmez. Günah işledin tohumunu ektin, nasıl olur da meyve vermez?"²⁰

Mevlana, kulun başına gelen "iyi" ve "kötü"nü, yine onun amelinden geldiğini ispat etmek için bu sefer de bir padişahla bir genci konuşturur.

Çalışmamaktan zarar, çalışmaktansa kar doğar. Bu böyle olmasaydı Hz. Adem Allah'a: "Rabbimiz, biz gerçekten kendimize zulmettik." der miydi? Bunun yerine, işlediğinin takdirden olduğunu, kader böyleydi çekinmenin ne faydası var? derdi. Hz. Adem filinin kendinden kaynaklandığını söylemesine rağmen, Şeytan Allah'a: "Beni sen azdırdın" demiştir. Evet, kader haktır amma kulun çalışması da haktır. İkisi arasında tereddütte kalan ikisinin dilediğini yapacak gücü olmaması mümkün müdür? Eli-kolu bağlı olan, bunu mu, şunu mu yapsam der mi? İki iş arasında bocalamanın bir güç ifadesi olduğu açıktır. A genç, takdire on kabahat bul, suçunu başkasına yükleme. Kan dökenin suçunu başkası çekmez, başkası şarap içsin dayağı başkası yesin. Kendi suçunu gör. Hareketi kendinden bil, gölgenden değil. Çalışanın gündeliğini başkasına vermezler.²¹

Mevlana, kötünün sonradan meydana geldiğini anlatırken Ra'd Sûresi'nin 17. âyetine telmihte bulunur. Yüce Allah o âyetinde, "hakki" yüce ve iyi suyun arılığına -duruluğuna benzetir. Suyun akışından meydana gelen köpüğü ise batıla (kötüye) benzetir. Kötüyü temsil eden köpük; iyiyi, yani suyun güzelliğini gözlerden gizler. Canın değerine de güzelliğine de insanın bedeni perde

¹⁹A.g.e., C.III, b.344-45

²⁰A.g.e., C.III, b.3450-51; C.III, b.4061-69

²¹A.g.e., C.VI, b.406-418

olur.Mevlânâ bu izahını biraz daha ileri götürerek, "bize gelen, bizden gelir" atasözünü zikreder ve özetle; zikredilen köpüğe (kötüye) tapanlar,arı-duru sudan uzak kahrılar , diyor.²²

Diğer taraftan Mevlana, muhatabına "Şer (kötü) madeni" olarak hitap ederken, ibadetini tehlr ettiğini, yüzünü ardına çevirdiğini, Allah'ı incittiğini ve Şeytana taptığını söyler.²³ Bu hitaptan anlıyoruz ki, zikredilen eylemleri kulun kendisi yapmaktadır. Çünkü, Mevlana'nın anlayışında, Allah kötünün kaynağı olamaz. Kulunu ibadetten alıkoymaz. Onun geri gidişine sebep olmaz. Kendisini incitecek amele sevk etmez. Şeytana tapma filini yaratmaz.

Mevlana, bu düşüncede olduğunu açık ve net olarak ifade etmektedir.

O'na göre, şehvet bir kuyudur. O kuyuya düşenler onun dibini bulamazlar. O kuyuya düşen kendi iradesiyle düştüğü için kendi suçudur. Oraya Allah'ın zoruyla düşmemiştir. Kendini öyle bir kuyuya atmıştır ki, ben bile onu kurtaramam.²⁴

Bu hususa biraz daha aydınlık getirebilmek için Mevlana, kâfirlikle münafıklığın Allah'ın kazası olup olmadığını tartışır. Zümer Sâresi'nin 7. âyetini misal vererek muhatabını tatmin etmeğe çalışır.

ان تكفروا فاننا لله غني عنكم ولا يرضي لعباده الكفر

"Eğer inkar ederseniz, şüphesiz Allah, size muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz..."

Kafirlik Allah'ın takdiriyledir, ama rızasıyla değildir. Kaza ve kaderin eserlerindedir denirse doğrudur. Kaza ve kaderi Allah'ın bilgisi olarak bilmede yarar vardır.²⁵

Mevlana, iyinin ve kötünün kaynağını sosyolojik bir bakış

²²A.g.e., C.VI, b.3435-39

²³EA.g.e., C.V, b.1822-23

²⁴A.g.e.,C.I b.3832-33; C.VI, b.607

²⁵A.g.e., C.III, b.1368-69

açısıyla topluma götürmektedir. Mevlana, insanın bir an bile toplumdan ayrı kalmasını istemiyor. Toplumdan ayrı kalma Şeytanın düzenidir. En yüce değerlerden biri olan "iyiliğin" dost edinmekle elde edileceğini söyleyen Mevlana, öğrencisini Yusuf'a, kurdu da Şeytana benzetiyor.

Kurt çoğu zaman, sürüden ayrı düşen kuzuları yakalar. Sünnetten ve toplumdan ayrılan kişi yırtıcı canavarların yemi olur. Sünnet yoldur, topluluk da yoldaşa benzer; yolsuz yoldaşsız Allah'a varılmaz, darlığa düşülür. Görüldüğü gibi Mevlana öğrencisinin bir grup içinde yetişip gelişmesini istiyor. Mevlana, toplumdan kaçmamakta, topluma küsmemekte aksine topluma yönelmektedir. Değer hükümlerinin halkın çoğunluğuna göre itibar kazandığını, halkın çoğu ise kötüdür diyen Mevlana bu görüşüyle de toplumun kötüye kaynaklık edebileceğine işaret etmiştir.²⁶

Mevlana, iyi ile kötü konusunun eğitim ilişkisini kurarken, özellikle iyi ile kötünün ayrt edilmesi meselesi üzerinde durur.

Öğrencisine, biliyorsan "iyi yola" sarıl, bilmiyorsan "kötü"yü nasıl anlayacak ve nereden tanıyacaksın? sorusuyla, iyiyi bilmedikçe, kötüyü bilemeyeceğini, herşeyin zıddıyla anlaşılacağını ve görüleceğini öğütlemektedir.²⁷

Çünkü insanlar tabuları kırdı, insanların canlarını yaraladı ve neticede iyi ile kötü birbirine karıştı. İşte Allah, kırılan-dökülen bu kuralları ayakta tutabilmek için Peygamber ve kitap göndermiştir. Peygamber ve kitaplardan önce iyi mi kötü mü olduğunu bilmiyorduk. Değerli olanla olmayan herşey geçerliydi. Zira biz karanlıkta yaşıyorduk neyin ne olduğunu anlamıyorduk. Peygamberler gelince, neyin kalp neyin değerli olduğunu ayırdettik. Onların nuru bizim gözlerimizin görmesini temin etmiş ve böylece güzelle çirkini, değerli ile değersiz görebilmiştizdir. Birbirine karışmış hakla-batılı, iyice seçilmiş ve iyice denenmiş bir miheng taşıyla ayırıp bir töre kurmak gerekir. Onun için ilahî korkutularla ilahî vaadlerin hedefi ,birbirine karışmış iyi ile kötüyü ayrt etmektir. İyi ile kötünün

²⁶A.g.e., C.II, b.2166-67; C.VI, b.500-520; C.II , b.2148-2155; C.IV, b.2159

²⁷A.g.e., C.IV, b.1344-45

nerden geldiğini ancak sağ duyu bilebilir.²⁸

Diğer taraftan Mevlana, iyi ile kötünün, başka bir ifade ile hak ile batılın, birbirinden ayırt edilip ortaya konması meselesinde, insanın kudretini yeterli görmemektedir. Bunun için ilâhi terbiye sayesinde iyi ile kötünün belirleneceğini savunmaktadır.

O, Kur'an-ı Kerim'i inciye benzetiyor. İncinin ışığıyla, gerçekte yalanın ayırtılabileceği fikrine varıyor. Kur'an'ın Kur'an'daki bir ismi de Furkan'dır.²⁹ Furkan'ın anlamı ise, hakla batılı, iyi ile kötüyü, sahte olanla gerçek olanı yalanla doğruyu birbirinden ayırmaktır. Bir bakıma, iyi ile kötü toplumda çözülmesi zor olan bir yumak halini alır. O zaman, ilâhi müdahale devreye girerek, çözülmez durumdaki bu yumacı çözer ve onları anlaşılır hale getirir.

Fakat, Mevlânâ'ya göre eğitim, Kur'an'ın "furkan" sıfatını, insanın ruhuna işleyince bu sefer insanın kendisi "gerçeği şüpheliden"³⁰ ayırdetmeğe başlar. Tabi ki Mevlânâ'nın bu eğitiminde ilâhi lutuf yer almaktadır. Yani, ayırdedici olan miheng taşı, insanın canına Allah yerleştirmektedir.

Binlerce lokmanın arasında bir çöpü insan hemen anlar. "Bunu anlayan, insanın dünya duygusudur. Din duygusu ise manevi alanlardaki çöpleri anlar; yani iyiye karışmaya çalışan veya iyi olarak gösterilmeye çalışılan kötüyü farkeder." diyen Mevlana, öğrencisine, dünya duygusunun sağlığını hekimde aradığı gibi, din duygusunun sağlığını da Hz. muhammed'de aramasını tavsiye eder.³¹ Çünkü, din duygusunun kaynaklandığı can, iyi ile kötüden haberdardır, iyiliğe sevinir, kötülüğe ağlar. Can tepkisini "anlama"yla gösterir. Kimde daha fazla anlayış varsa o daha fazla Allah'a yaklaşmaktadır. Başka bir ifadeyle, kemale ulaşmaktadır.³²

Mevlana, iyi ile kötüyü ayırdetme gücünün Allah tarafından insana verildiğini, eğitimin hedefleri arasında bu görevin yer alması gerektiğini anlatırken, Hz. Musa'nın durumunu ele alır.

²⁸A.g.e., C.II, b.283-288, 1123,2969-73

²⁹A.g.e., C.II, b.814

³⁰A.g.e., C.I, b.301

³¹A.g.e., C.I, b.303-306

³²A.g.e., C.VI, b.148-150

Hz. Mûsa Allah'a yaratıp sonra öldürmenin hikmetini sorar. Allah Teala da bu hikmeti bir deneyle izah eder. Ona yer yüzüne bir tohum ekmesini emreder. Mâsa, emri yerine getirir, ekin biter ve olgunlaşır. Hz. Musa orağı alıp ekini biçmeye başlar. Bunu yaparken, Hz. Musa'ya gayb aleminden bir ses gelir. Allah ona, peki ektin, yetiştirdin; olgunluğa ulaştınca da biçiyorsun. Niçin? Hz. Musa: Allahım burada buğday da var saman da. Onun için biçiyorum diye cevap verdi. Zira, saman buğday anbarına, buğday da saman anbarına layık değildir. Bu ikisini karıştırmak hikmete uymaz, eleyip ayırmak gerekir. Allah ona bu harman kurma bilgisini kimden öğrendiğini sorar o da bu ayırdetme bilgisini Allah'ın öğrettiğini söyler. Allah da ona: sana bu bilgiyi veren Allah'da niçin ayırdedicilik bulunmasın? Yaratılanların içinde tertemiz canlar olduğu gibi, toza toprağa bulanmış, balçığa batmış canlar var. Buğdayları samandan ayırmak gibi iyi ile kötünün birbirinden ayrılması gerekir. Hikmet definelerinin gizli kalmaması için varlıklar yaratılmıştır.³³ Böylece Mevlana eğitimin hem "ayırdedicilik" faaliyeti olduğunu ifade etmiş ve hem de onun gayelerinden birinin, iyi ile kötünün ne olduğunu göstermeğe matuf bulunduğunu vurgulamıştır. Bu faaliyetin bilgisinin kaynağını bir taraftan Allah'a, diğer taraftan öğretime bağlamaktadır.

DEĞERLERİN SIRALANMASI

Mevlana'nın eğitim anlayışında yer alan değerler meselesi çeşitli konular arasında serpilmiş olarak yer almaktadır. Onları bir bütün haline koyunca, sıralanmalarının gerektiğine şahit olduk. Gerçi hangi değere baş sırayı verdiğini tesbit etmemiz zor olmaktadır ama, onun anlayışında bazı mutlak değerlerin olduğunu ve bu değerlerin insan için var olduklarını görünce baş değer olarak insanın kendisini almakta tereddüt göstermedik. Çünkü değerler sisteminin odağında insan vardır. İnsansız her hangi bir değerden bahsedilemez. Kendisi değerli olmayan, ne değer koyabilir ve ne de kendisi adına değer konulabilir. Değerler, değerli olanı korumak için konan insanlığın temel taşlarıdır. Bu bakımdan diyebiliriz ki değerlerin bir koruyuculuk görevleri vardır. Allah yarattığı en büyük değer olan insanı korumak

³³A.g.e., C.IV, b.3001-3029

için değerler koymuştur. Suyun olduğu yerde yeşillik, canlılık ve bereket vardır. İnsan da su gibidir. Onun olduğu yerde bir değerler sistemi oluşur. Bu değerler, suyun getirdiği yeşillik, berekete ve hayata benzer. İnsanların ruha sahip olduklarını, cansız bir varlık olmadıklarını, aşağılık hayvanlar gibi kuralsız hayat yaşamadıklarını, sahip oldukları değerlerden anırlar. Değerler toplumları ve onları meydana getiren fertleri tanıtan, anlatan ve tarif eden manevi damarlardır. Değersiz insan ölü, kansız ve ruhsuzdur.

İşte bunu derinden gören Mevlana, baş değer olarak insanı almıştır. Bu seçiminde kendi görüşünü kullanmadığını göstermek için de Kur'an-ı Kerim'e atıfta bulunmuştur. Tin Sûresi'nin 4. ayetinde: "İnsanın en güzel şekilde yaratıldığı" beyanına dikkati çekerek, en değerli incinin insandaki can olduğunu ifade etmiştir. O'na göre, insan arştan üstün ve düşünceye sığmayacak bir değere sahiptir. Hatta bu konuda o kadar ileri gidiyor ki, insanın paha biçilmeyecek değerinin anlatılamayacağına işaret etmiştir.³⁴

"İnsanın görünüşte küçük bir alem olduğu düşüncesini uyandırmasına rağmen, hakikatte büyük alem olduğunu" söyleyen Mevlana, kainatın insan adına yaratıldığına dikkati çekmiştir. Görünüşte dal meyvanın temelidir ama, aslında dal meyva için var olmuştur. Bahçıvanın ağacı dikip ona hizmet etmesi alacağı meyva içindir. Görünüşte meyva ağaçtan doğmuş sanılır ama gerçekte o ağaç meyvadadan doğmuştur.³⁵ Böylece Mevlana, kainatın insan için yaratıldığına insanın da onun bir zübdesi olduğuna dikkati çekmiştir.

Diğer taraftan İsra Sûresi'nin 70. âyetine telmihte bulunarak Allah'ın insanı diğer yaratıklardan üstün kıldığını onun bu üstünlüğünü kara ve denizlerdeki hakimiyetine, güzel rızıklara layık olmasına bağladığını vurgulamaktadır.³⁶ Böylece insanın yaptıklarıyla değer kazandığına işaret eden âyet, bu konuda Mevlânâ'nın hareket noktası olmuştur.

Mevlana, insanın değerini değişebilirliğinde görmektedir. Çünkü insan, eğitim vasıtasıyla kemale ulaşmakla merhaleler katedebilir.

³⁴A.g.e., C.VI, b.1008-9

³⁵A.g.e., C.IV, b.521-525

³⁶A.g.e., C.II, b.3784-86

Onun yapısında, süreli bir değişim yaratılabilir. Bunu gören Mevlana, bir yandan onu Hz. Mûsa'nın esasına, diğer yandan da Hz. İsa'nın nefesine benzetmiştir.³⁷

Şekil değiştirmesi, manevi yapısına ters düşüncelere karşı koyması ve kolayca eski sükunetine kavuşması bakımından Hz. Musa'nın esasına benzeyen insan, bu yönüyle eğitime müsait olduğunu gösterir. Al-i İmran 49, Maide 111., ayetlere işaretlerle çamurdan yapılan bir kuş taslağına üfürmekle Allah'ın izniyle canlanması, sedef ve körleri tedavi eden İsa'nın nefesine benzeyen insanın bu yönüyle de başkasına bilgisiyle hayat veren, onun manevi alanda yücelmesini sağlayan bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Böylece Mevlana, bu iki peygamberin mucizelerini insanın şahsiyetinde toplayarak değerini en iyi şekilde göstermeye çalışmıştır.

Bize göre Mevlana'nın değerler anlayışında ikinci sırayı "akıl" almaktadır. Aklın yapısı ve görevine dikkati çeken Mevlana, eğitimle ilişkisini kurmağa çalışır.

Ona göre, bir doğuştan getirdiğimiz akıl bir de sonradan tecrübeyle kazandığımız akıl vardır. Okulda bilgi elde edildiği gibi, akılda sonradan elde edilir. Mevlana, "sonradan kazanılan" aklın, kitap okumakla, öğretmenden bazı bilgileri bellemeyle, düşünceyle geliştireceğini öne sürmüştür "Doğuştan getirdiğimiz akıl" ise Allah vergisidir. Bu aklın kaynağı candır. Kokmayan, eskimeyen bulanıp sararmayan ve gönülden kaynaklanan bilginin suyu, bu tip aklın oturduğu gönüldür. Eğitimle elde edilen akıl ise, ırmaklara benzer. Yataklarında akıp evine ulaşır. Aktığı yol bağlanınca akmaz olur, O zaman da Mevlânâ öğrencisine, kaynağı kendi içinde aramasını tavsiye eder.³⁸

Böylece Mevlâna, melekle aklın aynı şey olduğunu öne sürüyor. Aynı şey olan bu iki şey hikmet gereği birbirinden ayrılıp iki şekle büründüler. Onlar aslında aynı mayadan gelmişlerdir. İşte aklın böyle bir yapıya sahip olması ona bir hareketlilik kazandırmaktadır. Melek kuş gibi kanatlanıp uçar ama, akıl kanatsız yüceldikçe yücelir, ışıklandıkça ışıklanır. Melekle akıl birbirine yardımcı olur ve birbirlerine arka çıkarlar. Melek de hakkı bulmuştur, akıl da. Her ikisi

³⁷A.g.e., C.III, b.4259-70

³⁸A.g.e., C.IV, b.1960-67

de Hz. Adem'e yardım ve secde etmişlerdir. Bu anlamda Mevlânâ iki türlü harekete işaret etmektedir. Akıl sayesinde yukarıya doğru olan hareket, nefis vasıtasıyla aşağıya doğru olan hareket. Akıllı insanları havuzda batmayan ağzı kapalı testilere benzetir. Sahip oldukları akılla yücelere ağarlar çünkü akıl, içinde bulunduğu şahsiyeti kemale ulaştırır.³⁹

Aklın bu yücelere doğru hareket etmesi ve ettirme özelliğidir ki daima "işlerin sonunu" görür ve gösterir. Sonu görmeyen akıl nefis kesilir. Akıllı kişi gönlüyle, işin sonunu önceden görür. Bilgisi az olan kişi ise, işi bittikten sonra sonu görebilir. Onun için Mevlânâ öğrencisine cüz'i aklına güvenmemesini, akl-ı kül'e dayanmasını tavsiye etmektedir.⁴⁰

Mevlânâ'nın eğitim anlayışında akıl, öyle bir değerdir ki, akıllı kimselerin düşmanlığı bilgisiz kimselerin dostluğundan daha iyi kabul edilir. Bu fikrinde Mevlânâ, yalnız olmadığını, "**Akıldan doğan düşmanlık bilgisizin seviyesinden daha iyidir.**" dediğini belirttiği Hz. Muhammed'i yanına almaktadır.⁴¹

Mevlânâ'ya göre, akılla duygu arasında Hz. Muhammed'le Ebu Cehil arasındaki gibi bir mücadele vardır. Onun için öğrencisine duygu gözüne toprak serpmesini, duygunun akıl ve dinin düşmanı olduğunu öğretmektedir. A'raf Sûresi'nin 198. ayetine telmihte bulunarak, "**Onları doğru yola çağırırsın dinlemezler ve görürsün ki sana bakıyorlar, baktıkları halde göremezler**" kelimesiyle ifadesini bulan ilâhî gerçeği kendine rehber edinen Mevlânâ, duygu gözünün hakikati göremeyeceğini, onun sadece köpüğü ve bulunduğu halli göreceğini, yarını ve içinde bulunduğu denizi göremeyeceğini iddia etmiştir.⁴²

Akıl hem bir değerdir, hem de değerleri iyi kötü diye ayıran bir miheng taşıdır. Diğer taraftan akıl, insanı kötü yoldan alıkoyan bir yapıya da sahiptir. Mevlânâ onu nefse vurulmuş demir bir kelepçe

³⁹A.g.e., C.III, b.3194-97,4055; C.IV, b.2699-2704

⁴⁰A.g.e.C.IIb.155-51C.III b.2198-99,3373;C.IV, b.1258-1261,3259-3310

⁴¹A.g.e., C.II, b.1877-78

⁴²A.g.e., C.II, b.1877-78, 1607-1610

olarak kabul etmektedir.⁴³

Düşünürümüz, duygu ile nefsin mücadelesini güzel bir benzetme ile öğrencisine şöyle anlatır: Duygu akla, akıl da cana tutsaktır. Can elin ellerini çözünce, çözülmez olan işler de çözülür hale gelir. Duygular, düşünceler, duru suyun yüzünü çer çöp gibi kaplar. Aklın eli o çer çöpü bir yana atar, su aklın önünde beliriverir. Bu noktada Mevlânâ, ilâhî terbiyeyi devreye sokarak aklın elini çözecek olanın Allah olduğuna işaret eder. O'na göre Allah, aklın elini çözmezse, yel estikçe suyumuzun yüzündeki çer çöp çoğalır. Her an çoğalır ve kalınlaşır. Yel de sana güler ve aklın ağlamağa başlar. Mevlânâ burada öğrencisine çer çöpleri suyun yüzüne getiren "yel" in elini bağlamak için, "takvayı" önerir. Çünkü takva, aklın elini çözmek için ilâhî müdahaleyi celbeden bir manevi seviyedir. Akıl buyruğu altına aldığı kişinin duygularını da emri altına alır. Duygularını kontrolü altına alıp tesirsiz hale getirenlere gizli âlemin sırları ve gökten kapılar açılır.⁴⁴

Mevlânâ aklı, insanı hayvandan ayıran bir değer olarak kabul etmektedir.⁴⁵

Mevlânâ "sonradan kazanılan akıl" ile kulun cömertliği arasında bir alaka kurmaktadır. O, insanın "iyilik" yapmasıyla aklının artacağına inanmaktadır. Böylece O, "iyilik" gibi mutlak bir değerle "akıl" gibi mutlak bir değer arasındaki ilgiyi Kur'an-ı Kerim'in ışığında görmüştür. Çünkü Bakara Sûresi'nin 265. âyetinde "iyiliğin" insanın aklını artıracağına dair ilâhî fermana dayanan Mevlânâ, "yardımla" gönlün hünerlerle dolacağını gönülden yücelerek gözü aydınlatacağına dikkati çekmiştir. O, göze vuran ışığın gönülden geldiğini, ölü gönlün gözünün de görmez olacağını, gönülse gözlere verdiği ışığı akıldan aldığı ileri sürmüştür⁴⁶ Böylece Mevlânâ, sosyal yardımlaşmanın psikolojik yapıda meydana getireceği değişmeyi, sosyolojik bir bakış açısıyla görmüştür. Mevlânâ, eğitimle akılların tamamlanacağını söylemekle, eğitimin bu konudaki saha ve sınırları tesbit etmeğe çalıştığını göstermektedir.⁴⁷ Doğuştan gelen

⁴³A.g.e., C.IV, b.1984-90

⁴⁴A.g.e., C.III, b.1823-35

⁴⁵A.g.e., C.IV, b.409

⁴⁶A.g.e., C.III, b.4314-17

akıl, belki arttırılmaz ama, sonradan kazanılan aklın eğitimle tamamlanacağı fikrini savunmaktadır.

Onun için düşünürümüz öğrencisine, çalışma ve gayretle "akıl" ve "din piri" olacağını öğütlemiştir.⁴⁸ Pirlığın akılla olabileceğini, aksine onun saç ve sakalın ağarmasıyla bir alakası olmadığını söyleyen Mevlânâ, İblis'ten daha ihtiyar kimsenin bulunmadığını, fakat akıllı olmadığı için hiç bir şey olmadığına işaret etmekle, gerçekçi bir çizgiye girmiş oldu.⁴⁹

Diğer taraftan Mevlânâ, akılla menfi davranışlar arasındaki bağları göstermektedir. Ona göre, akıl ahmaklık karşısında kırılıp dökülür, ama ahitlere vefa gösteren akıldır. Elest bezminde Allah'a verdiğimiz sözü hatırlayacak olan akıldır. Unutuş perdesini akıl yırtar. Akıllı kullanamayanı pervaneye benzetir. Akılsızlığı yüzünden ateşi, onun hararetini, yakışını ve sesini hatırlamaz. Oysaki, bir şeyi kavramak, anlamak, bellemek, hatırlamak aklın işidir. Onları yücelten akıldır.⁵⁰

Böylece Mevlânâ şu ifadesiyle aklın ne olduğunu, son söz olarak, belirtmiştir:

ماಿದೆ، عقلست ني نان و شوي نور عقلست اي پسر جانرا غلدي

C.IV, b.1954

"Değer (fayda) dediğim akıldır; ekmek, kebab değil. Ey oğul, can gıdası, akıl ışığıdır."

Mevlânâ'nın değerler anlayışında baş köşede yer alan aklın, huyu ve suyu hoş olduğu için, bütün bedenî davranışları edepli bir hale getirir.⁵¹ Bu görüşüyle Mevlânâ, aklın eğitici, kontrol edici ve değiştirici yönüne dikkati çekmektedir. Bedenî yanlış davranışa sevkeden, yanlış görüştür; yanlış görüşün kaynağında ise, görenin aklındaki zayıflık yatar.

⁴⁷A.g.e., C.II, b.1542

⁴⁸A.g.e., C.IV, b.2178-82

⁴⁹A.g.e., C.IV, b.2162-64

⁵⁰A.g.e., C.IV, b.2287-93

⁵¹A.g.e., C.I, b.2838

"Melekleri yücelere erdiren kanatlarıdır. İnsanları da yücelten, olgunlaştıran ve Allah'ına götüren akıl olduğuna işaret eden Mevlânâ⁵² hırs-seraba doğru koşarken, aklın ise onun su olmadığına dair insana ikazda bulunacağına⁵³ değinmiştir.

Vehim insanları yanlış sürüklerken, akıl doğruyu bulur ve doğruya yöneltir.⁵⁴

İnsanın duygusunu kuvvetlendiren akıldır. Duyguları kuvvetli olmayan kişilerin, akılı kut demektir. Akılı kut olan ise, her etkiye açıktır diyen Mevlânâ, akılları etkilerin baskısından kurtaranın akıl demiri olduğunu, onun için olanlardan bir demir dilenmesini tavsiye etmektedir.⁵⁵ O, öğrencisine daima akıl ve dini kılavuz edinmesini önermektedir.⁵⁶

Düşünürümüz, insanların yaratılıştan, akıl bakımından farklı yaratıldıklarını söylemekle, çağımızın psikolojisine ışık tutmaktadır. Mu'tezile ekolünün asıl bakımından akılların eşit olduğu görüşünü tenkit ederek, akılların yaratılıştan farklı olduğu düşüncesini benimsemektedir.⁵⁷

Tabiat kanunundan hareketle Mevlânâ, öğrencisine şu tavsiyede bulunur: "Güneşin ışınları, dünya bulutunun ağlayışı, dünyayı tatlılaştırıp güldürüyor. Öyleyse sen de akıl güneşini yak, yani çalıştır; gözlerinden bulut gibi yaşlar akıt"⁵⁸ Böylece Mevlânâ, aklın ısıtıcı, aydınlatıcı, buharlaştırıp yücelere ağdırıcı ve düşündürüp rahmet saçıcı yönüne işaret etmiştir.

Akıllı insanın en önemli özelliklerinden biri, sevmesi ve sevilmesidir. Onun için, Mevlânâ değerleri arasında en önemli yeri

⁵²A.g.e., C.I, b.3665

⁵³A.g.e., C.V, b.2058

⁵⁴A.g.e., C.III, b.3571

⁵⁵A.g.e., C.III, b.4311-13

⁵⁶A.g.e., C.IV, b.465

⁵⁷A.g.e., C.III, b.1540-46

⁵⁸A.g.e., C.V, b.141-142

sevgiye ayırmıştır. O sevgiyi çeşitli görevleri içinde ele almış ve bu görevlerin de nasıl tezahür ettiğine dikkati çekmiştir.

Mevlânâ'nın düşüncesinde ilâhî aşk "ateş" sembolü ile ele alınmıştır. Ney ve neydeki kabarışın aşktan meydana geldiğini ifade etmiştir. Ney İnsan-ı kamil, ses ise âşıkın çıkardığı inilti olarak takdim edilmiştir. Allah'tan ayrılp bu dünyaya gelen insanın en büyük dostu onu yine Allah'a getirecek olan âşktır. Aşkın tesiri ile topraktan yaratılan insanın cesedi, Allah'a yükselecektir. İnsan bu ayrılıktan kaynaklanan ateşlere, arkadaş olmuştur. İşte Mevlânâ'nın "ney'i bu ayrılıştan meydana gelen kanlı yolun, Mecnun âşıklarının hikayesini anlatır.⁵⁹

Aşkın yönü bir bakıma varlık ve yokluk âleminde Allah'a doğrudur. Onun için Mevlânâ varlık ve yokluğun Allah'a âşık olduğunu söylemiştir. Önce Allah'ın insanları sevmesi sonra da insanların O'nu sevmesine dikkati çekmiş, bu konuda Mâide Sûres'inin 54. ve Bakara Sûresi'nin 165. ayetlerine telmihte bulunmuştur. Yani bir ölçüde insanî sevgi, ilâhî sevginin bir yansımasıdır. "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler." (Maide 54) âyetinin anlamını yücelme isteğinin ve yücelme aşkının can'da olduğu şeklinde vermiştir. **İlâhî sevginin yansıması olarak kulda tezahür eden sevgi, menfaatten uzak olan sevgidir.**⁶⁰

İlâhî aşk çekicidir. Onun tezahürü çekiciliğindedir. Onun için öğrencisine görünüşü, yani bedeni, aşkın eziyetleriyle eritip Allah'a varabileceğini söylemektedir. Aşkla eriyen benliğin altından gerçek benliğin, yani insanı Allah'a götürecek olan bu ilâhî aşkın çok zor olduğunu, dile düşmeyen ve söze gelmeyen bu aşkın, aydınlatici olduğunu ama bir çok şeyi yazarken koşan kalem, aşkı anlatırken durduğunu, aklın ise onu anlatırken çamura saplandığını, belirten Mevlânâ, aşkı ancak yine aşkın anlatacağını söylemekle, ona verdiği değeri ortaya koymuştur. İşte bu anlamda Mevlânâ öğrencisine sevginin hayvani mi, yoksa ilâhî mi olduğunu onun meylinden ortaya çıkarabileceğini söylemiştir. Çünkü gerçek aşkın meylî Allah'tır.⁶¹

Mevlânâ, bir taraftan sevgiyi bilginin neticesinde meydana gelen

⁵⁹A.g.e., C.I, b.9-25

⁶⁰A.g.e., C.I, b.2454-55;C.III, b.4440-1,4592

⁶¹A.g.e., C.I, b.68-78,111,892-93;C.III, b.2135

bir ürün olarak görürken, diğer taraftan da onu yaratılıştan gelen bir ihsan olarak alır.⁶²

Düşünürümüzün mistik anlamdaki sevgisi, hem gam ve hem de neşeden üstündür. O sevginin ne baharı vardır ne de güzü. O her zaman ter ü tazedir. Bu anlamda sevmek ölmektir. Çünkü gönül vermedikçe, gönül bulunamaz.⁶³

Mevlânâ, "aşk kanununa" göre, her şeyi aşka kurban ediyor. Aşkı Allah'ın sıfatı olarak gören düşünürümüz, korkuyu kulun sıfatı olarak takdim etmektedir. "O, onları sever onlar da O'nu sever" (Maide 54) ayetinde her iki tarafın sevgisi yer almasına rağmen⁶⁴ Allah onlardan korkar" diye bir ifade Kur'an'da yer almadığı için korkunun Allah'ın sıfatı olmadığına işaret etmektedir.

İlâhî sıfat olan sevgiye karşı "kul", ile "aşkın" tutumunu mukayese ederek bir ölçüde öğrencisine öğüt verir.

Aşık olmayan kul, azad olmayı isterken, aşık daima kul olarak kalmayı ister. Kul, boyu ölçüsünde elbise ararken, aşkın elbisesi ise maşukuyla buluşmasıdır."

"Sevgi sözle anlatılamaz, dinlemekle anlaşılmaz" diyen Mevlânâ, sevgiyi ,dibi olmayan yedi denizden sadece küçük bir göl mesabesinde olan, bir denize benzetir. Sevgi denizi kaynatır; dağı ezip kuma çevirir" derken⁶⁵ öğrencisine sevginin ne kadar güçlü olduğunu ifade etmeğe çalışmıştır.

Öğrencisine bu kısa öğüdünden sonra aşkın ne olduğunu anlatır. Aşk nedir? Yokluk denizi. Aklın ayağının kırık olduğu bir deniz. Kulluk ve sultanlıktan gizli olan bir haldir sevgi. Eğer varlığın dili olsaydı, var olanların perdelerini kaldırabilirdi, ama bu böyle olmuyor. Varlık hakkında söylenen her söz, onun üzerine

⁶²A.g.e., C.II, b.1532;C.I, b.30-1,1705-8 Bu beyitlerde geçen "kuş"un sevgi anlamına geldiğini Reynold A.Nicholson adı geçen beyitlerin izahında söylemektedir.

⁶³A.g.e., C.I, b.1800-3,1749

⁶⁴A.g.e., C.V, b.2183-89

⁶⁵A.g.e., C.V, b.2183-9,2710-2740

anlaşılabilmesi için bir perde örtmektedir. Bu perdeleri yırtıp çıkacak olan aşktır. Aşk olmasaydı varlık nereden meydana gelecekti? Ekmeğin sen olması, kendini sana vermesi, aşktandır. Yoksa ekmeğin can şekline döner miydi? Ekmeğin can yapan aşktır. Göklerin yaratılması da o temiz aşkın uğruna olmuştur.⁶⁶ Aşk çile, akıl ise faydadır. Fayda gelmeyen yolun peşine gitmez akıl. Fayda gelmeyecek gibi belalara düşer ama, dert yanmaz. Pek yüzlüdür, ardına bakmaz, gönlündeki fayda arama isteğini öldürmüştür. Kâr aramaz, Allah'tan aldığı yine ona verir" diyen Mevlânâ, aklın diğer bir akulla birleşmesinin sevgiyi arttıracaklarını, nefisle nefsin birleşmesinin ise, sevgiyi azaltacaklarını, çünkü nefis, manevi hastalığın etrafında ağ örüp, bilgi ve tanışıklığı bozacaklarını, onun için bir akıllı kişiyle dost olmasını öğrencisine öğütler.⁶⁷

Eğitimde ödüllendirmenin arkasında sevgi gizlidir. Gerek başarısı ve gerekse ahlaki bakımından ödüllendirilen, aslında sevilenlerdir. Onun için Mevlânâ, "insanlar arasında görünen ihسانların, görünmeyen sevgilere tanıklık ettiğini"⁶⁸ söylemiştir.

Mevlânâ'ya göre, sevginin kaynağı kalptir. Onun için öğrencisine şu öğüdü verir: Yere basan ayaklara bakarak değerlendirme, seven kişi gönüle basıp yürür. Gönül ise ne yol bilir ne mesafe. O gönül, okşayana karşı sarhoştur. Mesafeler bedene ait özelliklerdir, canların gidişi ise bir başkadır.⁶⁹

Bu görüşüyle Mevlânâ, hem Allah ile kul, hem de öğrenci ile öğretmeni ve diğer insanlar arasındaki sevgi bağının mesafeleri nasıl ortadan kaldıracaklarını, onları birbirine bağlayıp tevhidi nasıl tesis edeceğini belirtmeğe çalışmıştır.

Gerçek sevgi insanı aldanmaktan korur. Onun için Mevlânâ, öğrencisine aşkını gönlüne vermesini ve gerçek aşka sarılmasını tavsiye etmiştir.⁷⁰

Mevlânâ, "sevgi insanı kör eder" cümlesini kullanmasına

⁶⁶A.g.e., C.III, b.4724-28;C.V, b.2012-4

⁶⁷A.g.e., C.VI, b.1970-74;C.III, b.2690-91

⁶⁸A.g.e., C.I, b.2638-9

⁶⁹A.g.e., C.III, b.1977-9,1982

⁷⁰A.g.e., C.VI, b.1730-1

rağmen, sevginin gönlü aydınlatacağını, zahiri olayları izlemekten bizleri kurtaracağını⁷¹ söylemekten de geri kalmamıştır.

Sevgi, duyulan acıları tatlılaştırır. İnsanı doğru harekete sevkeder. İncelik ve lutfu az olan insanlarda yaratılıştan hayvanlık fazla olduğu için, sevgi de azdır. Sevgi ve acımak insan huyudur; öfke ve arzu hayvanlık huyudur. Eğriyi doğru gösteren sevgidir.⁷²

Bu düşüncesiyle Mevlânâ, bir taraftan kadınlara kaba davranmanın, bilgisizlikten, kabalıktan ve sevgisizlikten kaynaklandığını vurgularken, diğer taraftan da öğretmenin öğrencisini sevmesinin, onun hatalarını doğru görmesine, onları düzeltmesine ve onların çilelerine katlanmasına götüreceğine işaret etmiştir.

Sevginin vesveseyi gidereceğini, onun kapısını kapatacak tek gücün sevgi olduğunu⁷³ iddia eden Mevlânâ, kıskançlığı sevginin şartları arasında saymaktadır.⁷⁴ Yani, normal bir kıskançlık sevginin tezahürüdür. Seven kiskanır, yahut kiskanan seviyor demektir.

Mevlânâ'nın düşüncesinde menfi netice veren iki tür sevgi vardır. Duyguyla karışan ahmağın sevgisi, bir de makam sevgisi⁷⁵

Mevlânâ son olarak, aşıkla maşuku arasındaki ilişkiyi ele alır. Bu ilişki, ilk önce Allah'la kul arasında sonra karı koca, daha sonra da öğretmen öğrenci arasında düşünülebilir.

Düşünürümüzün felsefesinde sevgi, karşılıklıdır. Seven sevilir. Sevgililerin aşkları yüzleri kızartır, yani utandırır. Ama gerçek âşıkların aşkı gönüllerini yakar.⁷⁶

Bir âşık âşığına; beni mi yoksa kendini mi daha çok seviyorsun? diye sorar. Aşığı ona ben sende öylesine yok oldum ki, tamamen

⁷¹A.g.e., C.I, b.2657,2648-9

⁷²A.g.e., C.I, b.2441-5,2591-2598

⁷³A.g.e., C.V, b.3231

⁷⁴A.g.e., C.II, b.2650

⁷⁵A.g.e., C.II, b.702-716,2140;C.IV,b.873-5

⁷⁶A.g.e., C.III, b.4442-7

seninle doluyum. Varlığımın bir ismin kaldı. Sen varsın bende. Senin bal denizinde sirke gibi yok olup gitmişim. Güneşin ışınları karşısında lâl kesilen taş gibiyim. Bende taşlık kalmadı, hem senin güneşinle doluyum. Böyle bir sevgi ile dolu olan kişi, artık kendisini sevmek istese bile sevemez. O maşukunu (güneşi) sever. Güneşi sevince de kendisini sevmiş olur, Mevlânâ'nın bu sevgisinde benlikten uzaklaşma vardır. Benlikten ne ölçüde uzaklaşırsa, o nisbette başkaları sevebilir. Gerçek âşıkın ben demesi, gerçekte o demektir. Bu hulul yoluyla değil, ışık yoluyla. Onun için öğrencisine benliğinden uzaklaşıp aydınlanmasını öğütlemektedir.⁷⁷

Sevgi meselesinde Mevlânâ, eğitime çok önemli bir ilke getirmiştir. Bu ilke öğretmenle öğrenci arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin doğurduğu birliği ve âhengi göstermektedir. Kainatın parçalarının ve insanların birbirini sevmesi ilâhî kaderden gelmektedir. Yani, yaratılıştan Allah âleme böyle bir düzen vermiştir. Gök yer yüzüne, yeryüzü göğe âşıktır. Bir birine ters düşmüş gibi görünürler ama, birbirlerine âşıktırlar. Gök yere ne atarsa yer de onu besleyip büyütür. Isı isteyince gönderir, su isteyince yağdırır. Gök, kadını olan yeryüzünü beslemek için her çareye başvurur ve onun etrafında dolaşır durur. Yeryüzü de çocuk doğurur ve onları emzirip büyütür. İşte bu iki güzel, yani gök ve yer birbirini emmeseydi ve emişmeseydi, birbirini seven karı koca gibi birbirlerinin dileğine nasıl uyarlardı. Yer yüzü olmasaydı gül ve erguvan nerede biterlerdi. Gök yüzünün suyu olmasaydı yer yüzü doğurabilirmiydi? Kainatın her parçası diğerine düşkündür. Her parçanın birleşmesiyle bir şey doğar.⁷⁸

İşte tabiatta cereyan eden bu düzen, öğretim ve eğitimin iki parçası olan öğrenci ile öğretmenin arasında da söz konusudur. Öğretmen gökyüzünü andırır, öğrencisine güneş gibi ışık verir. Bilgisinin nuruyla aydınlatır. Onu ısıtır. Davranış ve anlayış kanallarıyla da onun gönlüne ve zihnine rahmet akıtır. Bir taraftan ısı, bir taraftan da su ile suladığı öğrencisinin zihin ve kalbinde bereketli mahsül ve kokulu çiçekler açar. Bu anlamda öğrenci doğurgan olan yeryüzüne benzer. Öğrenci olmasaydı kültür mirasını çağlar ötesine kim taşıyacaktı. Öğretmen rahmet ve ışık saçmasaydı öğrenci nasıl doğurgan olacaktı? İşte insanlığın bu zamana kadar

⁷⁷A.g.e., C.V, b.2020-39

⁷⁸A.g.e., C.III, b.4401-20

getirdiği ve daha ilertye götüreceği bu büyük kültür mirası, öğretmenle öğrencisinin arasındaki sevginin eseridir. Onlar ışık saçan iki ayrı kandil gibidirler. Aynı vücuda sahip olmalarına rağmen, ışıklarıyla kucaklaşmaktadırlar. Saçtıkları ışıkla aynileşmektedirler. Öğrencinin gönül ve zihniyle, öğretmenin bilgisi birleşince insanı yücelten, Allah'a götüren ve onu zenginleştiren bir şeyler doğar. Ve böylece Mevlânâ'nın eğitimi hedefine ulaşır.

Mevlânâ'nın değerler sisteminde en önemli köşe taşlarından biri de "hürriyet" meselesidir. O, çağımızda tartışılan insan iradesinin hürriyeti konusunu asırlar önce çağımızın tartışmalarına ışık tutacak düzeyde ve derinlikte ele almıştır. Mevlânâ hürriyet konusunda ilk önce "cebr" konusunu ele alır. Mevlânâ, öğrencisine "cebrî olmamasını" söylüyor. Kendine gelip; Rabbim ağacına çıkmasının bir sonu gelmelidir. "Bu rengimi ve bu boyamı sen verdin, suçumun temelini sen attın, felâketlere sen uğrattın beni", deyip suçu Allah'a yükleme. Şeytan gibi Allah ile savaşıma.⁷⁹ Bu görüşleriyle Mevlânâ kötünün kaynağında ilâhî iradenin olmadığını, kötünün temelinde insanın cüz'î iradesinin bulunduğunu ifade etmeğe çalışmıştır.

Öğrencisine kendini suçlu görmesini, böyle davranmasından çekinmemesini, aksi takdirde Şeytana aldanacağını, bunun için gururlanmadan bilgisiz olduğunu hatırlayıp, öğrenmek için çaba sarfetmesini, Hz. Adem gibi "Rabbimiz kendimize yakışmayan harekette bulunduk" ifadesini kullanmamasını ve yaptığı hataları kendisinin işlediğini kabullenmesini önermektedir.⁸⁰ Böylece Mevlânâ tamamen Kur'an'î bilgisinden hareket ederek, Hz. Adem'in "suçu üzerine alıp" Allah'a yüklememesini, insanın davranışlarında ne denli hür olduğunu göstermiş ve bu konuda kendi çizgisini de belirlemiştir.

Diğer taraftan, ilâhî iradeyi yok sayıp, yaptığı bütün işlerin kendi iradesinden kaynaklandığını iddia edenlerin görüşünü de tenkit etmektedir. Bir bakıma Mevlânâ, Allah'ın fiziki âlemle olan ilişkisini, insanlar âlemiyle olan ilişkisinden ayırmaktadır.

Allah'tan gafil olmayı reddeden Mevlânâ, gafil olmayı insanı aldatan dünya olarak görmüştür.⁸¹ Kâinatın ve insanın ne denli

⁷⁹A.g.e., C.IV,b.1392-1400;C.I,b.1469-80;C.V,b.575-82

⁸⁰A.g.e., C.IV, b.1387-90

ilâhî iradeye bağı olduğunu görmemezlikten gelmek, en büyük gaflettir. Onun için Mevlânâ, kulun iradesini mutlak kabul edenler ile hiç kabul etmeyenlerin arasını uzlaştırıp orta bir yol bulmaya çalışır.

O, tevekkül ile sebebe yapışmaya insan hürriyeti için eşit bir rol vermektedir. "Tevekkül ile beraber devenin ipini bağla" hadisine dayanan Mevlânâ, tevekkül uğruna sebebe sarılmanın ihmal edilmemesi taraftandır.⁸²

"Allah bizim gönlümüzü kilitledi. Verdiği öğüt bize fayda vermez. Allah bizi böyle yarattı, öğütle bu değişmez. Allah göğe dönmeyi, suya arılığı, toprağa bir şeyi bitirme özelliğini vermiştir. Onların her birine kendi görevini vermiştir. Çabayla bu görevler değiştirilemez." İlâhî kalem yazdı, kalemin mürekkebi kurudu bile.⁸³

Mevlânâ, bu tarz bir düşünceyi kabul etmemektedir. O, kalemin yazışının insanın tercihine göre şekil alacağını belirtmektedir. "Doğru hareket eden için, kalemin doğru yazacağını, eğri giden için de eğri yazacağını" söylemekle kulun serbest iradesinin varlığına işaret etmiştir. Bir bakıma ilâhî takdirin, insanın seçişinden sonra gerçekleşmekte olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü O, Allah'ın bir an yazıp bir kenara çekilmediğini, aksine kulun istek ve seçişine göre sürekli takdir ettiğine inanmaktadır.⁸⁴

Onun kader anlayışında insan, doğru yol uğruna vereceği çabanın gücüne sahiptir. Kaderle pençeleşmek Allah'a karşı bir savaş değil, aksine onunla pençeleşmek kaderin bir ölçüde ta kendisidir.⁸⁵

Mevlânâ insan hürriyetine çok önem vermektedir. "İnsanlığın öğretmenleri olan peygamberlerin görevi, insanlara hürlik yolunu göstermeleri, onlara hürriyetlerini vermeleri ve onları O'na kavuşturmalardır. Onun için ey insanlar selvi ve zambak kadar hür olun. Ama, her solukta size verilen nimetlere de şükredin,⁸⁶ diyecek

⁸¹A.g.e., C.I, b.988

⁸²A.g.e., C.I, b.917-19,943,953

⁸³A.g.e., C.III, b.2901-10;C.V, b.3132

⁸⁴A.g.e., C.V,b.3133-3140

⁸⁵A.g.e., C.I, b.980-81

⁸⁶A.g.e., C.VI, b.4533,4553-4;C.IV,b.3380-86

kadar realist bir çizgiye girmektedir.

İnsanın da bir seçme hürriyeti olduğunu şöyle ispatlıyor: Bize bir işin yapılmasının emredilmesi, bizden vefa, yani kulluk beklenmesi, bizim ne denli seçme hürriyetine sahip olduğumuzu ortaya koyar. Zira kimse taşa buraya gel demez, kerpiç parçasından kulluk beklemez.⁸⁷

Bunun içindir ki Mevlânâ, şu tabirleri kullanarak, insanın yapacağını yaparken hür olduğunu göstermektedir.

"O yürüyüşte Bilal'i geçmişti" "kötü huyunu daha çok tepelemişti" "senin gibi arda giden değildi" "sense her an biraz daha geriye gidiyorsun" "inciği bırakıp bir taşa gidiyorsun" "akılsız kişi her an tevbesini bozar da suç işler" "kararının zayıflığından tevbesini bozan iblise maskara olur", "ters huyundan dolayı tevbesini bozan, gizlilik âleminden daima sopa yer"⁸⁸

Mevlânâ'nın anlayışında hür kişi, boğaz ve seks isteğinin tutsağı olmaktan kurtulan kişidir. Oysa bu iki duygunun esiri olanlara, insanlar padişah demişlerdir. Halbuki Padişah bu iki duygunun esaretinden kurtulan temiz hür kişilerdir. Mal ve mülkün esiri olanlara baş köşenin verilemeyeceğini, aksine onların yerinin ayakkabılık olduğunu söylüyor.⁸⁹

Böylece Mevlânâ, hürriyeti, insanın hırs ve iç bağlarından, kendini kötüye sevkeden dürtülerinden uzaklaşma eylemi olarak ele almaktadır. Kendi iç duygularına tutsak olan insanın dış dünyada hür olmasının bir anlamı olmayacağını ifade etmektedir.

O, hürriyeti ferdin dışından gelen bir güç değil de içinden dışa yansıyan bir olgu olarak kabul etmektedir.

Mevlânâ'nın değer anlayışında en büyük öneme haz olup, daha önce açıklanan değerlerin bir ölçüde düzenleyicisi durumunda bulunan "adalet"i burada ele almayı uygun gördük.

⁸⁷A.g.e., C.V, b.2968-81

⁸⁸A.g.e., C.VI,b.1116-7;C.IV, b.3380-6

⁸⁹A.g.e., C.IV, b.3122-28;C.I,b.3829-35,3253-60

İnsan ilişkilerinde çok önemli bir yer tutan adaleti, insan bedeninde ve tabiatta aramaktadır.

Sihhat insan bedenindeki salgı bezlerinin ve organların bir denge üzerinde çalışmasından doğar. Hastalık ise, bedendeki organların dengeli görev yapamamasının neticesinde ortaya çıkar,⁹⁰ Bu noktadan hareket eden Mevlânâ, önce adaletin ne olduğunu izah etmeğe çalışır. Onu göre adalet her şeyi yerli yerine koymaktır. Bunun aksini yapmak ta zulümdür⁹¹ Onun için herkese amelinin takdim edileceği ve hakkının zerre kadar kaybolmayacağı güne "adalet" günü denmiştir.⁹²

Adaletin hukuk alanındaki önemine işaret eden Mevlânâ, nefsinin kontrol altına alamayan kişilerin, halkına adil davranamayacağını⁹³ Sâd Sûresinin 26. âyetine işaret ederek belirtmiştir. Bir bakıma hukuk alanında da olsa, adalet ve zulmün temeline insan şahsiyetini yerleştirmiş, onların psikolojik yönüne dikkati çekmiştir. Yöneticinin yönetilene adil davranışı, onun kendi içindeki dengenin teşekkülüne bağlıdır.

Konuşma, yeme ve uyku konusunda öğretmenin öğrencisine tavsiyesini anlatırken Mevlânâ, "işlerin hayırlısı orta olanıdır."⁹⁴ hadisine dikkati çekmektedir.⁹⁵

"Orta yolu tutmak" dediğimiz adaletin içinde hikmet gizlidir. "Orta yol" "insanlara göre izafi bir yapıya sahiptir" diyen Mevlânâ, ırmağın suyu deveye göre az fareye göre derindir ⁹⁶ misâlini vermektedir.

Mevlânâ, "adalet" değerinden çok önemli bir eğitim prensibi ve metodu çıkarmaktadır. Bunu tabiattan bir misalle bize sunmaktadır. Su ve ilkbaharın, müsait olan her şeye adaletle hayat verdiği gibi ⁹⁷

⁹⁰A.g.e., C.II, b.3523

⁹¹A.g.e., C.I. b.186;C.IV,b.1562,1892,2603;C.V,b.1090-1

⁹²A.g.e., C.VI, b.1892

⁹³A.g.e., C.III, b.2436-7

⁹⁴Kunuz, C.II, s.53

⁹⁵A.g.e., C.II, b.3520-23

⁹⁶A.g.e., C.II, b.3541-42

Mevlânâ, bilginin aydınlatıcı yönünü izah ederken¹⁰⁴ tabiattan misaller getirir. Meyva oldumu, derisi kabuğu incelenir, çatlar. Ceviz, fındık, fıstık ve bademin içi dolunca kabuğu incelik, Bilginin özü çoğalınca, derisi, kabuğu azalır. Bu anlamda bilgi sevgiye benzer. Sevgi âşığı yakıp-yandırdığı gibi, vahy denen ilâhî bilgi de peygamberi yakar. Sonsuz olan Allah, insanın içinde tecelli edince, onun kabuğu olan sıfatlarını yakar-yandırır. Onun için Kur'an'ı bilgiye sahip olanlara: sahabe, ululandı derlerdi.¹⁰⁵

Mevlânâ, öğrenilmiş, taklit yoluyla elde edilen bilgiye hem güvenmemekte ve hem de değer vermemektedir. Öğrencisine: gözünü başkasının mumuyla aydınlatmamasını, bilmeden ağlamanın hiçbir yararı olmayacağını, taklit ve zanla olan ağlamanın güvenilir bir ağlama olmayacağını, bilerek ağlayanın ağlayışı ile onun taklit edenin ağlayışı arasında büyük bir farkın olduğunu öğütlemektedir.¹⁰⁶ Böylece Mevlânâ, taklit hastalığının en önemli ilacı olarak, bilgiyi görmektedir. Bir bakıma bilgiyi en önemli eğiticiler arasında saymaktadır.

Mevlânâ, zan, şüphe, tam inanç ve yakini bilgi arasında bilgiye bir yer aramaktadır. Öğrencisine bu konuyu şöyle anlatır. Zan tam inanç bahçesine uçacak güce sahip değildir. Zan tam inanca susamıştır. Bilgiye ulaştığın zaman tam inancı koklamaya başlarsın. Deneme yanılma yoluyla elde edilen bilgi, değer bakımından tam inançtan aşağıdadır. Demek ki bilgi, tam inancı, tam inançsa yakini bilgiyi istemektedir. Şüphe ve zan tek kanatlıdır.

Bilgi ise çift kanatlıdır. Çift kanatlı bilgiye sahip olan doğru yolda yürür, ne yüz üstü düşer ve ne de yalpalar.¹⁰⁷ "Bilgi, ham ve değersiz maden düzeyindeki davranışları, altına dönüştürür."¹⁰⁸ sözüyle Mevlânâ, bilginin etkileyici gücünü ortaya koymak istemiştir.

Buraya kadar, Mevlânâ'nın temel değerlerini ortaya koymaya çalıştık. Bu değerlerin dışında da önemli değerlerine rastlıyoruz.

¹⁰⁴ A.g.e., C.II, b.41-42

¹⁰⁵ A.g.e., C.III, b.1387-93

¹⁰⁶ A.g.e., C.V, b.992-1303

¹⁰⁷ A.g.e., C.III, b.1310-15,4118-21

¹⁰⁸ A.g.e., C.II, b.3263

Mesela: Hikmet, hakikat, iman, düşünce, ümit, şükür, sabır ve ar duygusu.

Değerler ile eğitimin ilişkisine gelince, şöyle bir neticeye ulaşıyoruz. Bazı değerler geçici, bazıları sahte, diğerleri de mutlak. Makam ve servet gibi değerler, sahte değerlerdir. İnsana, uzun vadeli hedefine ulaşmak için yeterli değildir. Öğrenci uzun vadeli gayelerin sırlarını anlaması için, derin ve keskin bir görüş açısı kazanmalıdır. Bunu da ancak eğitimle elde edebilir.

Bu tarz bir görüş açısını elde eden öğrenci, dünyevi değerlerin bazılarının geçici olduğunu anlayacak, ilâhî kaynaktan gelen mutlak değerlere sarılarak, kuyudan ipe tutunarak çıkan Hz. Yusuf gibi yükselere erecektir. Eğitimle madenlerin kıymeti olmadığını görecektir, mânevi kimyager olacak olan Allah âriflerini yetiştirmelidir. Mevlânâ'ya göre her yaşın bir değer anlayışı vardır. Bir an çok değerli saydıklarımız, yaş ilerledikçe gözümüzde değerlerini kaybederler.¹⁰⁹ Eğitim, hangi yaş kesiminin hangi tür değerlere bağlanacağını, onlara göre hareket edeceğini göstermeli ve yaşaması için rehberlik etmelidir.

¹⁰⁹A.g.e., C.IV, b.672-77,891

BÖLÜM IV

EĞİTİMDE METOT,

PROGRAM VE GAYELER

EĞİTİMDE METOT, PROGRAM VE GAYELER

Mevlânâ, terbiye metotları ile öğretim metotlarını birbirinden ayırmaktadır. Ancak, bu metodları onun **Mesnevi'sinde** dağınık halde buluyoruz. Biz onları belli bir sistem haline koyarak takdim etmeğe çalışacağız.

Düşünürümüz, metotlarını insan fıtratı (doğası) üzerine temellendirmektedir. Bir bakıma hayali metotları uydurmamaktadır. Mevlânâ için en önemli ölçü ve yol gösterici esas, insan fıtratıdır. Meseleye daha derinden bakınca, bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de Allah Tealâ'nın belirttiği yolu takip ettiği görülecektir. O, biliyordu ki, Allah'ın koyduğu terbiye kanun ve kuralları da insanı doğasına göre gönderilmiş ve uygulanması istenmiştir. İnsanın fıtratına uymayan hiç bir metot ve uygulama eğitim ve öğretimde yer alamaz ve almamaktadır.

İşte Mevlânâ, bu kadar belirgin realist bir yaklaşımla metotlarını koymuştur. Mevlânâ'nın esas aldığı fıtrat kanunu neydi? O, insan fıtratında doğuştan gelen "ihtiyacı" ve bunun yanındaki "ferdi farkları" tesbit etmiş ve onları yanılmaz ölçü olarak kullanmıştır. Ona göre, Allah insanı bütün kabiliyetleri gelişmiş, kemale ulaşmış bir düzeyde yaratsaydı, eğitmeye ihtiyacı olmazdı. Demek ki insanın "ham kabiliyetlerle" yaratılmış olması onda bir ihtiyaç içinde olma özelliğini meydana getirmektedir. İhtiyaç konusunu kâinattan misâller getirerek izah etmektedir.

Ona göre, Allah varlıklara kabiliyetlerini verirken onların ihtiyaçlarını dikkate almıştır. Yer yüzünün yaratılışının sebebi dünyanın ona olan ihtiyacıdır. Dağların yaratılışı, yeryüzünün onlara olan ihtiyacıdır. Göklerin yaratılışı da onlara olan ihtiyacıdır.

Tüm gezegenler de aynı ihtiyaçtan dolayı yaratılmıştır. Böylece

Mevlânâ ihtiyacı, varlıkların kemendi olarak görmüş, insanı da bundan istisna etmemiştir. İnsanın, değil psikolojik kabiliyetleri, biyolojik uzuvları da, ihtiyaca göre Allah tarafından verilmiştir. İnsan kendini ne ölçüde ihtiyaç içinde hissederse, o nisbette eğitime ihtiyacı var demektir. İhtiyaç bir yokluğun ifadesidir. Mevlânâ da, insan ne kadar kendisini yokluk içinde hissederse, Allah'ın cömertlik denizinin o ölçüde coşacağını ileri sürmektedir. İnsanın azgınlaşması, ihtiyacı kalmadığını hissettiği anda başlar. İhtiyacı olan, bir eğiticiyi takip etmelidir. Eğiticiye ihtiyaç göstermeyen insan, başsız oynayan kuyruk halini alır. Bu tip insanların hareketi akrebin kıvıldağına benzer. Davranış bozuklukları gösterir, karanlık içinde olduğunu görmez, çirkindir ve daima temiz kişileri sokmaya çalışır. Onun için Mevlânâ, ihtiyaç duymama duygusunun (egosunun) başının ezilmesini istiyor. Aksi takdirde bu duygunun elinden yüzlerce zarar göreceğimizi öğütüyor.¹

Eğitimin metot, program ve gayelerini dayandırdığı ikinci fitrat kanunu, yukarıda belirttiğimiz gibi "ferdî farklardır." Hem "ihtiyaç" hem de ferdî farklar konusu, Mevlânâ'nın yaratılışa ne ölçüde ağırlık verdiğini bize göstermektedir. Naklettiği bir hadiste, Peygamberimiz şöyle demiştir: "Allah dünya varlıklarını üç grup halinde yaratmıştır. Bir grubuna akıl, bilgi ve cömertlik verdi. Mayalarında hırs olmadığı için, arzularına uymazlar. Baştan başa ışık oldukları için, Allah aşkıyla canlıdır. Secdeden başka bir şey bilmezler. Bunlar meleklerdir. İkinci grup, ışıktan bomboştur, hayvanlar gibi otlar semirirler. Ottan, ahırdan ve aşağılıktan başka bir şey bilmezler. Yücelikten hiç haberleri yoktur. Üçüncü grupta insanlar vardır. Yarısı melek seviyesinde, yarısı da hayvan seviyesindedir. Hayvana yakın olanlar aşağılıklara meylederken, meleğe yakın olanları ise akla göre hareket ederler."²

Mevlânâ, yeryüzündeki canlıların birbirinden farklı yaratıldığı gibi insanlarda da ferdî farklar bulunduğunu söylemekle eğitim anlayışına bazı temel prensipleri getirmiş oluyordu.

Bunlardan en önemlisi, benzemezliklerimiz yani farklı yönlerimiz sayesinde sosyal hayattaki iş bölümünde yerimizi

¹ Mevlana Celaleddin Rumi, Mesnevi, C.II, b.1951-5,3280-91; C.IV, b.1420-35,3626

² A.g.e., C.IV, b.1500-1520

almamızdır. Ona göre, insanların doğuştan farklı kabiliyetlerle yaratılmış olması, eğitim ve öğretimde farklı bilgi alanlarına yatkın olmamızı temin eder. Bu farklı bilgi alanları da insanı farklı iş sahalarna yönlendirir. Mevlânâ bunu savunurken rehber olarak ³ ayet ve hadislerin desteğine sahipti. Leyl Sûresi'nin 4. ayeti olan **إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى** "sizin işleriniz farklı farklıdır" ve "işe koyulun; herkes ne için yaratılmışsa o iş, ona kolaylaştırılmıştır"⁴ hadisi, Onun bu konudaki görüşüne temel teşkil etmiştir.

Mevlânâ, insanların farklı kabiliyette yaratıldıkları fikrinden şu düşünceye varmaktadır. Herkese aynı eğitimi uygularsınız, aynı metotları kullanırsınız ama, aynı neticeyi elde edemeyebilirsiniz. Çünkü bazı insanların gerçek sözlere karşı kulakları sağırdır. Tıpkı farklı yapıdaki hayvanların ahırının aynı olması gibi. Bazıları da bazı sözlerden kaçır, tıpkı her cins atın ayrı tavlasi olduğu gibi. Bazıları ise bazı terbiye esaslarına karşı canı sıkılır: Her kuşun ayrı bir kafesi olduğu gibi. İnsanların bu durumunu meleklerde de görebiliriz. Onlar da birbirlerine benzemezler. Bundan dolayı saf-saf olmuşlardır. Mevlânâ, bu izahından sonra şu öğretim kanununu koymaktadır: **Çocuklar aynı mektebe giderler ama, derste biri diğerinden daha ileridedir.**⁵

Burada Mevlânâ, anlayış kapasitesinin farklı olarak yaratıldığını ve kapasitesine göre kaderin kendisine bir iş verdiğini söylemekle öğretim ve eğitimde herkese aynı metodlarla herşeyin öğretilmeyeceği ilkesini getirmiştir. Çünkü O, **كَلِمَاتٍ عَلَيَّ قَدَرٍ عَمَلِهِمْ** (İsra, 84) "Herkes kendi karakterine göre davranır" ayetini dikkate almış ve şu misallerle prensibini kuvvetlendirmeğe çalışmıştır:

"Eşeklerin sırtında yük, çeşit-çeşittir; kendine gel de bu eşekleri aynı sopayla sürme"⁶

"Güvercine doğandan korunmasını ve sakınıp çekinmesini öğret."

³A.g.e., C.II, b.1754-5; C.III, b.1619;C.IV, b.46,2013-8; C.80-3;C.VI, b.14-15

⁴Cami,I, s.39; C.III, b.1619

⁵A.g.e., C.I, b.270-8; C.IV, b.2013-18

⁶EA.g.e., C.VI, b.3248

"Çaresiz kalmış yarasayı ışığa eş et; ışıkla bilişlik ihсан et ona."

"Savaşan keklige savaş öğret; horozlara, sabah çağının belirtilerini göster."⁷

Mevlânâ, hayvanlar âleminde seçtiği bu misâlleri insanlar âleminde de görmüş ve eğitimcilerle şu ilkeye dikkat etmelerini öğütlemiştir:

Bazı bilgiler ve öğütler bazı insanlara olumlu yönde etki yaparken, bazılarını da yoldan çıkarır. Bazı kimselere, tatlı şerbetle dolu kadehler sunarsın ama, onlar için o kadehler donar, taş kesilir. Gül verirsin, diken olur, şerbetin zehire döner. Verdiğiniz öğütler, onların kötülükteki ısrarını daha da pekiştirir.⁸

Burada Mevlânâ, öğrencilere verdiğimiz her bilginin aynı neticeyi vermiyeceğini, onun için eğitici ve öğreticiler ümitsizliğe kapılmamalıdır. Çünkü öğretilen bilgidен her öğrenci kendi kabiliyet, karakter ve ihtiyacına göre istifade edecektir.

Mevlânâ, "ferdî farklar" şeklinde ifade edilen bu büyük prensipten çıkardığı bu metot konusunda da yalnız değildi, zira o, Kur'an-ı Kerim'in desteğine sahipti. Allah Tealâ, Bakara Suresi'nin 26. ayetinde, gerçeği açıklamak için verdiği misaller karşısında inananlarla inanmayanların farklı tavır takındıklarını ve yine farklı istifadede bulduklarını izah etmektedir.

İşte bu temel metodları uygulayabilmek için, öğretmen, öğrencilerin seviyelerini ve kapasitelerini iyi tesbit etmelidir. Bir ölçüde öğretim, öğrencilerdeki farkı ortaya çıkaracak şekilde yapılmalıdır. Bir taraftan, ferdî farkları ortaya çıkaracak nitelikte olmalıdır.

Onun için Mevlânâ, Hz. Adem'in meleklerle bilgi öğretmelerini, onların ayarını tesbit etmesiyle izah etmeğe çalışmıştır.⁹

Her bilgi, herkese öğretilmemelidir. Bazı bilgiler, ehline, onu

⁷A.g.e., C.IV, b.835-37

⁸A.g.e., C.III, b.1110-6,2755

⁹A.g.e., C.V, b.2104

anlayacak kapasitede olanlara verilmelidir. Bundan dolayı Mevlânâ, Allah'tan "haklı müstehak olanlara ulaştırmasını ister" ¹⁰ Bu esası dikkate alarak öğrencisine, "olgunlaşmadığı ve hâlâ ham olduğundan dolayı bazı bilgileri öğretemeyeceğini" söylemektedir.¹¹

Bu noktada, Mevlânâ, gelişim kanunlarına göre bilgi öğretiminin yapılmasını istiyor. Gelişim bakımından, insanların çok farklı gruplara ayrıldığını, bunların hepsinin derinlik ve incelikleri anlamayacağı esasını dikkate alan Mevlânâ, ilâhî ışığın yedi yüz perdesi bulunduğunu, bu perdelerin hitab edeceği grupların olduğunu ¹² söyleyecek kadar derin bir insan psikolojisi bilgisine sahip olduğunu göstermiştir.

Bu konuda Mevlânâ, öğretmenle öğrenci arasındaki ilişkiyi tesbit ederken bir hikâye anlatır. Ehil olmayan ve kime hangi bilginin verileceğini bilmeyen öğretmen, gelişmeye müsait olan öğrenciyi köreltir. Kabiliyetlerini ve gönlündeki sevgiyi söndürür:

Bir ak doğanı bir kocakarıya verirler. Annesi tırnaklarını kesmedi diye, doğanın tırnaklarını ve gagasını keser. Oysaki doğan onlarla iş görmektedir. Ama, kocakarı bunu iyilik olsun diye yapmıştır.

Doğana tutmaç verir. Doğan yemediği için kocakarı kızar. Bari tutmaç suyunu iç der. Halbuki, tutmaç suyu doğanın yaratılışına uymaz. İçmeyince de kocakarıyı çileden çıkarır. Öskeyle çorbayı doğanın başına döker. Doğanın başı kel olur. Doğanın gönlü yanar, gözyaşları döker. Gönüller aydınlatan eski sahibinin lutuflarını hatırlar . Yüzlerce olgunluklar edindiği nazlı gözlerinden yaşlar dökülür.¹³

Mevlânâ'nın hikâyesinde, kocakarı öğretmeni, ak doğan öğrenciyi, verilen yemek bilgiyi, yapılan faaliyet de öğretimi ifade etmektedir. Çorbayı kafasına döküp, onu kel yapması öğretmenin öğrencisinin anlayamacağı veya ihtiyacı olmayan, ya da alâka

¹⁰A.g.e., C.VI, b.3563

¹¹A.g.e., C.III, b.1293

¹²A.g.e., C.II, b.821-31

¹³A.g.e., C.IV, b.2628-40

duymadığı bilgileri ona vermesini, kel olması da zihni kabiliyetlerinin sönmesini temsil etmektedir. Çünkü öğretmen, ne öğrencisinin psikolojik yapısını tanımakta ve ne de öğretim metotlarını bilmektedir.

Öğretim ve eğitimde, bazan bilgi ve metodumuz bazı öğrencilere uygun gelmesine rağmen bazılarında da ters düşebilir. Bu konuda Mevlânâ, yapılan eğitimle, insana sunulan bilgi ve değerleri ilâca benzetmektedir. Bu hususta da Kur'ân-i Kerim'in desteğine sahip olduğunu açıkça söylemektedir.

Öğretmen veya öğüt veren kişi ,mesleğinin gereği olarak işine sınıksız olarak eğitim faaliyetini yürütmeğe çalışabilir. Bazı durumlarda, yaptığı faaliyetler neticesiz kalabilir. İnsanın mânevi hastalıklarına sunduğu ilaç tesir göstermeyebilir. O takdirde, öğretmene Abese Sûresi'ndeki, "Sen sözü isteyene söyle" kanununu hatırlatmaktadır. O surede, âmâ (kör) gerçeği öğrenmek istemektedir, o sırada, Peygamberimiz de ulu kişileri öğretmek istemektedir. Alâka duymayana, gerçeğin öğretilmeyeceğini vurgulayan Allah Teâla, bu hususta Peygamberimizin metodunu düzeltmektedir. "Eğitilmesi mümkün olmayanlardan vazgeç"¹⁴ ifadesini Kur'ân'dan alan Mevlânâ, **öğretmenin herşeyi yapamayacağını ve herkesin eğitilemeyeceğini derin bir vukufu görmüştür**. Bu bakımdan, Mevlânâ öğretmeni yamanması gereken yere göre yama yapana benzetir; yani, herkese nabzına göre şerbet veren kişi olarak takdim etmektedir.¹⁵

Modern eğitimde yer alan: "Alaka" kavramı sekiz asır önce Mevlânâ'nın eğitim anlayışında çok önemli bir yer işgal etmiştir. Güzel ders anlatmanın anlatandan değil de, dinleyenin dinlemesinden kaynaklanacağını söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Öğretmenin, ateşli ateşli ders vermesi, işine canla başla sarılması öğrencinin derse alaka göstermesindedir. **Alaka göstermeye bilgi vermek, çorak yere tohum ekmektir.**¹⁶

Mevlânâ'nın öğretimde kullandığı metotları şöyle sıralayabiliriz:

¹⁴A.g.e., C.II, b.2064-9; Nisa, 63; Maide, 42; En'am, 60, 106; Araf, 199; Hicr, 94; Secde, 30; Necm, 29

¹⁵A.g.e., C.III, b.4385

¹⁶A.g.e., C.VI, b.1661; C.III, b.3080; C.IV, b.2264-5

1- YAKINDAN UZAĞA

Biz buna müşahhasan (somut) mücerrede (soyut) giden yol da diyebiliriz.¹⁷ Mevlânâ genellikle bu metodu Allah'ın varlığını anlamak konusunda kullanmaktadır. Bir bakıma "Allah'ın zâtını değil yaratıklarını düşününüz." hadisini örnek almaktadır.

2- ÖZELDEN GENELE

Öğrencisine parça buçuktan, (özelden) tümün (genel) kokusunu almasını tavsiye eder. Önce özel tanımasını ve onun geçici olduğunu anlamasını, oradan genele geçmesini önerir.¹⁸

3- KISSA

Mevlânâ bu metodu sadece önermemekte, kendisi de Mesnevi'sinde kullanmaktadır. Vereceği bilgi ve öğüdü, bir kıssanın içine koyarak takdim etmektedir. İlk iki metotta olduğu gibi bunda da Kur'an'da Allah'ın kullandığı metotları takip etmektedir. Yalnız Mevlânâ'nın kıssalarının bazılarında geçmiş milletlerin "tecrübeleri" de yer almaktadır. Kur'an'da geçen kıssaların okunmasını isterken, o kıssalarda geçen geçmiş milletlerin tecrübelerinden ders alınmasını ister. Böylece, mevlânâ Nuh, Hud, Ad'a, Firavun, Kârûn, Ebâbil kuşları, Fil Ashâbı, Nemrûd, Lut Kavmi gibi Kur'an-ı Kerim'de yer alan geçmiş milletlerin kıssalarındaki eğitici yöne dikkati çekmiştir.¹⁹ Çünkü o kıssalarda insanın disiplin duygusunu harekete geçiren bir özellik vardır. İnsan ruhundaki korku ile sevinç arasındaki ritmi yaratan en önemli motiflerden biri de kıssalardır. Kıssalarda insan davranışlarındaki menfi ile müsbet aynı anda verilir. İşte o anda insan menfi davranışların zararlı neticeleri ile doğru yolda olanların zaferini bir arada duyar ve duygusal olarak yaşar. Bu duygu ağrı çoğu zaman insanı kötü davranıştan alıkoyar. Bir bakıma, bu ağrıyı durduran ilacın görevini, insanın manevî hastalıklarında gerçekleştirir. Onun için Mevlânâ "eski aklın insana yeni bahtlar açacağını"²⁰ söylemiştir.

¹⁷A.g.e., C.IV, b.3570-74

¹⁸A.g.e., C.III, b.986-93; C.I, b.3410&19; C.IV, b.151-5; C.VI, b.3584-5; C.II, b.3010-16

¹⁹A.g.e., C.II, b.3060-5; C.IV, b.781-8; C.I, b.3309-14

4- GÖZLEM METODU

Mevlânâ'nın zihin ve kalb eğitiminde gözlem metodunun önemli bir yeri vardır. O, yalnız kafa gözü ile değil, kalb gözü ile de gözlem yapılmasını istemektedir. Çünkü, kesin bilgiyi elde edebilmek için kalb gözünün gözlemine ihtiyaç duyulacağı görüşündedir.

O'na göre, kainâtı gönül gözüyle izlemek, orada her an bir değişimin ve bir yenilenmenin olduğu görülecektir. İnsanın şahsiyetinde her an gerçekleşen gelişim ve değişimi ancak bu gözle gözlem yapmakla anlaşılacaktır.²¹

Kalb gözüyle insan bir taraftan kendi içinde kainattaki yenilik ve değişimi görürken, diğer taraftan da neticelerin sebeplerini görme özelliğini kazanır. Öğrencinin hamlığını giderecek olan şeyin bu tür gözlem olduğunu gören Mevlânâ, öğrencisine olayların nedenlerine inebilmesi için şu tavsiyede bulunur: Ey benim ham öğrencim, değirmen taşının döndüğünü görüyorsun ama, onu çeviren derenin suyunu seyretmelisin. Havada dolaşan tozu görüyorsun ama, onu hareket ettiren şeyi görmelisin.

Kafadaki düşünce tencerelerinin kaynadığını görüyorsun, fakat bir de onu kaynatan ateşi gözlemlemelisin. Yüzeydeki köpüklere değil, denizin kendisine göz at. Çünkü şaşkınlık duygusu ancak bu tür gözlemlerle kabarıp. İnsanı olgunlaştıran, zahiri gören gözler değildir, batını gören kalb gözü ile yapılan gözlemdir. Bunun için Mevlânâ, köpükleri gören niyetler kurar ama, denizi görenin gönlü deniz haline gelir, derken²² kalb gözlemının insanı nasıl olgunlaştırdığını ifade etmeye çalışmıştır.

Kalb gözüyle bakan bütünü görür, kafa gözüyle bakan parçaları görür. Kafa gözüyle göreni bir buğday üzerinde titreyen ve fakat buğday yığını görmeyen karıncaya benzeten Mevlânâ, kalb gözüyle büyük faydaların fark edileceği fikrini ileri sürmüştür. Onun için Mevlânâ, insanı bir görüş olarak nitelemiş ve ona bedeni değil, canı

²⁰A.g.e.,III, b.147

²¹A.g.e., C.V, b.789-90

²²A.g.e., C.V, b.2900-12; C.III, b.1270-3; C.VI, b.1463-67; C.IV, b.3400-3

görmeyi, zerreyi değil, bütünü görmeyi öğütlemiştir.²³

Gözlem metodunda yanılmanın olabileceğini, realist bir yaklaşımla gören Mevlânâ, gözlemi aklın mihengine vurmaya öğrencisine tavsiye etmektedir. Çünkü, arzularını gören göz, kuşa tutulur, ama tuzağı gören göz ise kuşu kurtarır.²⁴ Böylece Mevlânâ, akılla birleşen gözlerin insanı çeşitli tuzaklardan kurtaracağına işaret etmiş oluyordu.

Diğer taraftan gözlem, imana tatmin duygusunu ilave etmektedir. Başka bir ifade ile, iman seviyesine ulaşan kalbi, tatmin merhalesine ulaştırma özelliğine sahiptir. Bir bakıma imân insanı sakinleştirir ama, tatmin duygusu onu gözleme, coşmaya ve köpürmeye sevkeder. Daha ilerisini araştırmaya yönelir.²⁵ Bu düşüncesiyle Mevlânâ, Bakara Sûresi'nin 260. âyetine işaret etmektedir. Bu noktada Mevlânâ, kıyasla ve delille konuşanları taklitçi görür ve gözlemi kıyasın üstünde tutar.²⁶

Mevlânâ "gözlem metodunu" önerirken onun ana hedefi öğrencisinin taklide sapmasını önlemektir. Eğitim düşüncesinde, taklidi Mevlânâ kadar yeren bir düşünürle rastlamak belki de mümkün değildir. Taklide karşı olan menfi tavrını ortaya koyarken, kendisinin bu konuda nasıl bir yön izlediğini öğrencisine anlatmaktadır.

Yaptığı her şeyi taklit olarak değil de, Allah için yaptığını, hayal zan ve şüphe içinde iş görmediğini görerek iş yaptığını, ibadetlerinde bile araya taklit edeceği birini koymadığını, Allah'a bizzat kendisinin varacağını uçaacağı ve dönüp dolaşacağı yeri bizzat görmeyi şîâr edindiğini, kabiliyetinin nereye kadar tahammül edeceğine kendisinin karar verdiğini söylemiş ve neticede bu konuda ne denli hassas olduğunu göstermiştir.²⁷

²³A.g.e., C.VI, b.809-13

²⁴A.g.e., C.VI, b.2960-70;Amil Çelebioglu,Mesnev-i Şerif Ashı ve Sadeleştirilmesiyle Manzum Nahifî Tercumesi, İ stanbu 1 972, C.VI, b.2995

²⁵A.g.e., C.II, b,1819-24

²⁶A.g.e., C.V, b.2471

²⁷A.g.e., C.I, b.3820-3

Taklit perdesini yırtamayanların, Tanrı nuruyla göremeyeceğini, bir işin özünü anlayabilmek için Tanrı nuruyla aydınlanmak gerektiğini, görüntüyü değil de içi görmenin bir maharet olduğunu öğrencisine öğütlemiştir. Taklitçiler, başkasının sesini yansıtan dağlara benzerler. Onlar kendiliklerinden konuşamazlar. Yansıttıkları sesin başkasına ait olduğunun farkında da değildirler. Bir eğitici olarak Mevlânâ, öğrencisine, sözlerinin başkasının sözlerinin yankısı olduğunu, söylediğinden haberi olmadığını, bütün davranışlarının taklit olduğunu hissettirmektedir. Bu tip insanların ne öfkesi ve ne de sevinci kendilerindedir. Taklitten kurtulmanın yolu çalışmaktan geçtiğine dikkati çeken Mevlânâ, taklitçiyi oka benzetir; başkasının kanadı ile av tutar, ama tuttuğu kuşun etinden nasibi yoktur. Taklitçi olmayan kişi de doğana benzer. Avını kendisi uçarak yakalar. Onun için padişah onu keklik ve çil kuşuyla besler. Taklitten kurtulmak isteyen öğrencisine, kendi gözüyle bakmasını ,hiç bir şey bilmeyenin gözüyle bakmamasını, ahmakların kulağıyla değil de kendi kulağıyla işitmesini, kendi kulağını başkasına rehin vermemesini, taklide uymadan gözlem yapmayı huy edinmesini, kendi aklını korumasını ve onunla düşünmesini tavsiye etmektedir. Kendi görüşünü bırakıp başkalarının görüşüne uymamasını, aksi takdirde onları taklit ederse, akbabalar gibi onu iyiyeye ve doğruya değil de, leşe, yani kötüye çekeceklerine dikkat çekmektedir. Kendisini kör gördüğünü, ama taklit ettiği kişilerin kendisinden daha kör olduğunun farkında olmadığını hatırlatmaktadır.²⁸

İnsan aklının tabiatında yücelere doğru uçmak olduğu halde, taklit kuşunun aşağılarda yemlendiğini söyleyen Mevlânâ, taklidî bilginin insan ruhunda bir vebal olduğuna, eğreti olmaktan öteye geçemediğine dikkati çekmektedir.²⁹ Görüldüğü gibi Mevlânâ, öğrencisine çağların eskitemeyeceği önemli bir eğitim kanûnu öğretmektedir. Kendi gözü ile bakmasını, kendi kulağı ile dinlemesini, başkasının sesini yansıtan bir dağ haline gelmemesini, taklidî bilgiyi benimsememesini, taklitçilerin aşağılık mahallerden beslendiğini, taklitçinin ilâhî nurla bakamayacağını öğütlerken, bu konuda kendisinin nasıl bir çizgi izlediğini de anlatmaktadır. İşte öğretmen, yetiştireceği öğrencilerine aynı kanunları öğretmelidir. Bize göre Mevlânâ, fikir dünyamızdaki taklitçiliği görseydi, ayağa kalkardı.

²⁸A.g.e., C.IV, b.2167-71; C.VI, b.3550-2,3485-3500,4670-8

²⁹A.g.e., C.II, b.2330-1

5- ÖDÜLENDİRME

Modern eğitimde önemli bir yer işgal eden metotlardan biri, başarılı olanların, daha başarılı olmaları veya başarılarını sürdürmeleri için ödüllendirilmesidir. Ödüllendirme, modern eğitimin getirdiği bir usul veya müessese değildir. Asırlar önce İslâm düşünür ve eğitimcileri bu metoda dikkati çekmişlerdir. Bu metodun en önemli kısımlarından biri, başarılı olana veya bir iş üretilene "övgü" dür. Bu usul hem terbiyede ve hem de öğretimde yer almaktadır. Başarılı olanı övmek ve ödüllendirmek, ilâhî usulde de yer almaktadır Kur'ân istisnâ olmak üzere, bu konuya Mevlânâ'nın yaklaşımı bir başka boyutta ve bir başka derinliktedir.

Hayvanın semirmesi otlarla olur, fakat insanın semirmesi onun yüceliklere ve başarıya ulaşmasıyla olur. Hayvan yediğiyle gelişirken, insan yaptığıyla övülmesini duymakla gelişir. Yaptığıyla övülmesini istemesi insanda doğuştan vardır. Çünkü onu yaratan da şükredilmesini ve övülmesini ister. İşte bu duygu, babası kendisine bazı şeyler alacak diye çocuğun mektebe gitmesini sağlar.³⁰

Mevlânâ bu konuda, yapmadığıyla övülmeyi isteyenleri yeren Al-i İmrân Sûresi'nin 188. âyetini esas almıştır, dememizde sakınca yoktur sanırım.

Şimdi de Mevlânâ'nın terbiyede uygulamak istediği metotları görebiliriz. Mevlânâ'nın terbiye konusundaki metotlarını önemine göre sıralamak çok zordur. Onun için burada, metotların önemine binaen sıralanması beklenmemelidir.

1- ÖRNEK OLMA

Mevlânâ, davranışın sözden daha tesirli olacağını derin bir

³⁰A.g.e., C.IV, b.1195-6; C.VI, b.290-1; C.I, b.2804

vukufla görmüş, hem Kur'ân-ı Kerim'e uygun düşen ve hem de modern eğitime rehberlik edecek düzeydeki metodunu koymuştur.

O'na göre, "İlaç durduğu gibi durdukça tesir etmez; ama içilip yok olunca hastalıkları giderir"³¹ Bu beytiyle Mevlânâ, fikirlerin durdukları yerde tesir etmeyeceklerini, ancak tatbik edilince insanların mânevî hastalıklarını gidereceklerini ifâde etmeye çalışmıştır. Meselâ; Kur'ân olduğu gibi dururken tesir etmez. Okunup tatbik edilmesi gerekir. Bunu eğitime çekince şu neticeye ulaşırız. **Eğitmciler fikirlerini kendileri tatbik etmedikçe, öğrencilerine bir şey veremez ve etkili olamazlar.**

Mevlânâ, "Bilgi öğrenmenin yolu söz olmasına rağmen, sanatı öğrenmenin metodu ise iştir."³² demekle, terbiyede öğretim yolunun, öğretmenin tatbik etmesidir, fikrini ileri sürmüştü oluyordu.

İşte verilen öğüdün halkı daha fazla çekeceğini, kulağı duyanın da duymayanın da tatbikatla verilen öğüdü göreceğini, işle verilen öğütte buyruk veriyor vehmi ortadan kalkacağı ve bu sebeple daha ziyâde tesirli olacağını³³ gören Mevlânâ, Bakara Sûresi'nin 44. ve Saf Sûresi'nin 2-3 âyetlerinin desteğine sahipti.

2- ÖĞÜT VERME

Kur'ân-ı Kerim'de "iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırma" şeklinde yer alan bu metot, Mevlânâ'nın terbiye metotlarının en önemlileri arasındadır. "Halka iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak zorunludur."³⁴ diyen Mevlânâ, Peygamberimizin "**Din öğüttür**" hadîsini nakleder ve öğüdün hainliğin zıddı olan bir mâna taşıdığına işaret eder.

Öğüdün içinde dostluk gerçeğini ifade eden bir sevgi unsuru vardır. Öğütte hainlik bulmak mümkün değildir. Seven kimseler öğüt vereceği fikrini savunan Mevlânâ, bu konuda Peygamber Efendimizin metodunu bize hatırlatmaktadır. Öğüt veren kişinin, öğüt verdiği kimsenin üzerinde herhangi bir baskısı olmamalıdır. Ümitsizliğe de

³¹A.g.e., C.VI, b.2752

³²A.g.e., C.V, b.1062

³³A.g.e., C.IV, b.484-6

³⁴A.g.e., C.VI, b.483

kapılmamalıdır. Sözünün kabul edilip, edilmemesi ile ilgili bir endişesi olmamalıdır.³⁵Bu görüşlerini Mevlânâ, Kur'ân-ı Kerim'in Şûra Sûresi'nin 48., Zümer Sûresi'nin 53. âyetlerine dayandırmaktadır. Gerçi iyiliği emredip, kötülükten sakındırmak metodu, Kur'ân-ı kerim'in bir çok âyetlerinde yer almaktadır. Ama Mevlânâ, onun terbiyede çok gerekli bir metod olduğunu kısa bir izahla yetinmeye çalışmıştır. Bu metodu Kur'ân-ı Kerim'in ışığında ele almamız konumuzu aşacağından Mevlânâ ile yetinmeyi uygun gördük.

3- İÇ GÖZLEM

Mevlânâ, terbiyenin her zaman dışardan ferde yönelik yapılan bir faaliyet olmayacağını, ferdin kendi içine yönelmesi, kendini gözlemesi gerektiğine de inanmaktadır. Bu konuda öğrencisine, kendi dostunun kendi içinde olduğunu, âşıkla mâşûkunu başkasında aramaması gerektiğini, sevenle sevilenin kendi özü olduğunu, onları dışarda aramanın âfet olacağını öğütlemiştir.³⁶

Mevlânâ "içe bakış" metodunu öne sürerken, bir bakıma ferdi hem seyirci ve hem de aktör olarak göreve çağırıyordu. Başka bir ifade ile, kişi hem iç âlemini yaşayacak ve hem de yaşadığını seyredip değerlendirecekti. Böyle bir metodu kullanırken, kendi deneyimlerinden hareket ederek, öğrencisine iç âleminde neleri bulacağını da söylemektedir. Öğrencisinde kendi özünde yer alan ve fakat mâneviyatının düşmanı olan nefse dikkat etmesini ister. Mevlânâ, insanın mânevi düşmanı olarak tanımladığı nefisle mücâdelenin, en eğitici ve en zor metotlardan biri olduğunu kabullenmektedir. Çünkü O biliyordu ki, Peygamberimiz nefisle mücâdeleyi "en büyük savaş" olarak nitelemiştir. İç gözlemin içinde yer alan nefisle mücâdeleye, kendi kendini eğitim de diyebiliriz.

Mevlânâ'ya göre insan, kendi huyunu değiştirme, nefisle savaşıp aşağılıklardan kurtulma istidâdına sahiptir. Ama nefsiyle ahlaksız insanlar savaşamaz, onun için öğrencisinden alçaklara karşı, yani nefse boyun eğdirebilmek için sert davranmasını istemektedir. İyilikte bulunursa nankör olacağını söylemektedir. Çünkü nefis yüzlerce güç ve hünerleriyle, marifetleriyle bir ejderhadır. Rehberin olduğu zaman

³⁵A.g.e., C.III, b.3944-6; C.II, b.923-31

³⁶A.g.e., C.III, b.227-8; Amil Çelebioğlu, A.g.e., C.III, b.232

akıl, nefse avda üstün gelebilir.³⁷ Böylece Mevlânâ, akılla nefis arasında bir mücadelenin olduğunu, bu mücadelenin akıldan yana zaferle sonuçlanabilmesi için aklın bir rehberine ihtiyacı olduğunu itiraf etmektedir.

Onun için öğrencisine, şehvetine hükmederek, ona esir olmaması gerektiği öğüdünü verirken, kendisinin de bu terbiyeden geçtiğini söylemektedir. Bu konuyu bizzat Mevlânâ şöyle anlatmaktadır:

چون اجل شهوت کُشم نه شهوتي	هين بيا که من رسولم دعوتي
نه اسير شهوت روي بستم	ور بود شهوت امير شهوتم
چون خليل حق و جمله انبيا	بُت شکن بودست اصل ما
بُت سجود آرد نه ما در معيده	گر در آينيم اي رهي در بُتگده
زين شدن تا آن شدن فرقيست زفت	احمد و بُر جَهل در بُتخانه رفت
آن در آيد سر نهيد چون اُمتان	اين در آيد سر نهيد اورا بتان
انبيا و کافرانرا لانه ايست	اين جهان شهوتي بُتخانه ايست
زور نسوزد ز آنک نقد کان بود	ليک شهوت بندهء پاکات بود

C.IV, b.812-9

"Hemencecik gel.. ben, seni davet eden bir elçiyim.. ecel gibi şehveti öldürücüyüm, şehvete esir değil. Hattâ şehvetim olsa bile şehvete emirim.. bir güzelin yüzünü görüp şehvet esiri olmam ben. Aşlınızın aşlı, Halil ve bütün peygamberler gibi putları kıran kişilerdir... Fakat şehvet, pak kişilere kuldur.. halis altını ateş yakmaz."

İnsandaki aşk, gönül çekişi ve Allah ışığını alış kabiliyeti, geçici kazanç elde etmek isteyen aşağılık nefse karşı uyanık olmaktır. Nefsin yüce bir şey istemesi, onun bir düzeni olduğunu bize ifade eder.³⁸

Nefisle mücadelenin diğer yollarından biri de zikir ve tesbih yapmaktır. Bunlar ateş gibi olan nefsi gül bahçesine çevirir. İLâhî davete icabet etmek, nefis cehennemine sular serpmektir.³⁹

İnsanın kendisini devamlı olarak ziyaret etmesini⁴⁰ isteyen

³⁷A.g.e., C.VI, b.1886-91; C.III, b.2994-3010,2548-9,2505-15

³⁸A.g.e., C.II, b.2607-9

³⁹A.g.e., C.II, b.2570-2

Mevlânâ, dışardaki pislikten daha kalıcı, daha zor temizlenen, huylardan teşekkül eden ve uzaklara yayılan iç pisliklerden temizlenmenin ⁴¹ önemine dikkati çekmektedir. İç pislğin imandaki samimiyetten kaynaklanan göz yaşları ile temizleneceğini savunan Mevlânâ, hayır yapmakla da insan şahsiyetinin kuvvetleneceğini ileri sürmüştür⁴²

Allah adına yapılan infakın ihsan şahsiyetini kuvvetlendireceği düşüncesini ileri sürerken Mevlânâ, Bakara Sûresi'nin 265. ayetinin desteğine sahiptir.

مثل الذين ينفقون أموالهم ابتغاء مرضات الله وتثبيتاً من أنفسهم ..

"Allah 'ın rızasını kazanmak ve ruhlardaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu.."

Mevlânâ'nın Terbiye metotlarının en geçerlilerinden biri olan, insanın kendine yönelmesi, kendini tanıması, kendini gözlemesinden sonra dua metodunun gelebileceğini söyleyebilir.

4- DUA METODU

Gerek öğretimde ve gerekse terbiyede müşterek olarak yer alan metotlardan biri, dua metodudur. Bu şunu ifade eder: Aile, okul, çevre ve insanın kendi iradesi eğitimde öğretimde sonsuz bir faaliyet ve başarı alanına sahip değildir. Bu gerçeği gören Mevlânâ, terbiye ve öğretim sahasında insanın yaratıcısının takdirini kazanabilmesi için duada bulunmasını önermiş ve bu konuda Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamberin yolunu izlememizi tavsiye etmiştir. Bir yönüyle, Mevlânâ'nın metotları realite âlemi ile alakalı iken, diğer yönüyle de ideal âlemiyle ilgilidir, demekte yarar vardır. Mevlânâ metotları arasında duaya niçin yer vermiştir? sorusu, çeşitli açılardan izah edilebilir. Bize göre, Mevlânâ insanın daima kendini noksan hissetmesi ve bunun neticesinde de süreli kendini yenilemesini istemektedir.

⁴⁰A.g.e., C.VI, b.2689

⁴¹A.g.e., C.III, b.2090-8

⁴²A.g.e., C.IV, b.1980

Kendini tam gören gurura ve herşeyi yapabileceği düşüncesine kapılabilir. Onun için duada, kendini acız, noksan ve ham hissetme fikri yatmaktadır. Bunları hisseden kişi yaratanından kendi öğretim ve terbiyesi için yardım isteyecektir. Bu konuda Mevlânâ, Kur'ân ve hadise telmihte bulunarak, düşüncesini şöyle izah eder:

İnsan kendini âcız hisseder ve kendi bilgisini yetersiz görünce, Allah onun gözüne doğru bir görüş bağlar. Doğru görüşü elde etmek kolay olmadığı için, Hz. Muhammed bunu Rabbinden istemiştir. Yukarıda ve aşağıda olan herşeyin Allah katında nasıl olduğunu kendine göstermesini istemiştir. İşte bu istek neticesinde, bilgi ağacı yeşerecek ve insan ona tırmanabilecektir. Terbiyeci de kendisini âcız görerek, terbiye ettiği kişileri için ilâhî müdahaleyi istemelidir. "Ya Rabbi, kavmîme doğru yolu göster, gerçekten de bilmiyorlar onlar." şeklinde ifadede bulunan Hz. Peygamberin yalvarışını misâl olarak vermektedir.⁴³En büyük eğitimci olan Peygamberler bile terbiyede kendi güçlerinin sınırlı olduğunu görerek ilâhî müdahale için dua etmektedirler.

İnsan kendini kötü etkilerden kendi iradesiyle koruyamayacağı için, bu etkilerden Allah'a sığınması gerekir. "Sığınırım"la başlayan Sürelerin Kur'ân-ı Kerîm'de bulunması bunu ifade etmektedir. Mevlânâ, bu ayetlerin Kur'ân-ı Kerîm'de yer almasını eğitim açısından bu şekilde yorumlamıştır⁴⁴

İlâhî iradenin eğitimdeki ağırlığını Mevlânâ'nın şu beyitlerinde görmek mümkündür:

ور بخوانی صد صُحفی سکتہن بی قدر یا دت نما ند نکتہ .
ور کنی خدمت نخوا نی یک کتاب علمہا . نا درہ یا بی زجیب
شد زجیب آن کف موسیٰ ضو نشان کآن نزون آمد زما، آسمان
کا نک می جستی زجرخ با نہیب سر بر آوردست ای موسیٰ زجیب
تا بدا نی کا سنا نہا، سسی دست عمکی مدرکات آدمی
نی کہ اول دست بردان مجید از دو عالم پیشتر عقل آنرید
این سخن پیدا و پنهانست بس کہ نیا شد محرم عنقا مگس
باز سوی قصہ باز آ ای بسر قصہ، گنج و فقیر آور بسر

⁴³A.g.e., C.IV, b.3566-9,780; C.VI, b.168-170; C.V, b.2630-2

⁴⁴A.g.e., C.V, b.1042

"Tutulmadan, kekelemeden yüz kitap okusan, Tanrı takdir etmediyse aklında hiçbir şey kalmaz. Ama kulluk eder de kitap okumazsan, yeninden, yakandan, görülmemiş bilgiler elde edersin. Musâ'nın avucu, koynunda ışıklandı, gökteki Ay'dan da aydın bir hale geldi. Şu korkunç gökyüzünden aradığın, beklediğin, koynundan baş gösterdi ey Musâ. Bil ki yüce gökler, insanın anladığı şeylerin ışığının vuruşundan başka birşey değildir. Yüce ulu Tanrı'nın eli, iki âlemden de önce aklı yaratmadı mı? Bu söz, hem apaçıktır, hem de pek gizli. Çünkü sinek ankaya mahrem olamaz."

5- HERKESE SEVİYESİNE GÖRE MUAMELE ETMEK

Fıtrat kanununa göre insanların birbirinden farklı yaratıldığını daha önce izah etmiştik. Bu kanunun metotlarda da yer aldığını görüyoruz. Çünkü Mevlânâ, eğitim metotlarını insan fıtratına göre tesis etmiştir.

O'na göre çocuğa bir şey öğretirken öğretmen kendi isteğine, düşüncesine ve seviyesine göre değil de öğrencinin gelişim seviyesine ve kabiliyetine göre hareket etmelidir. Böyle davrandığı takdirde, öğrencisi kendisinden istifade edebilir. Terbiyecisi de halkın seviyesine inerek öğütler vermesi gerekir.⁴⁵ "كلما الناس علي تدر عقولهم"

Tam bir realist çizgide hareket eden Mevlânâ'nın terbiye ve eğitim metotlarında gelişim kanunlarının yeri pek büyüktür. Ama O bu konuda da Kur'ân-ı Kerim'in desteğine sahipti. Psikolojik gelişim kanunlarının ne denli dikkate alınması gerektiğini gösterirken çok isabetli bir görüşle, biyolojik gelişim kanunlarını örnek göstermektedir. Çünkü O, farkındadır ki, psikolojik gelişim kanunları, biyolojik gelişim kanunlarına paralel olarak insan hayatında yer alır ve gelişir. İlâhî terbiyede, bilgi ve görevlerin verilmesi belli bir olgunluk seviyesine ulaşmayı esas aldığı gibi, Mevlânâ da metotlarında bunu temel kabul etmektedir. Bu konuda o Yusuf Sûresi'nin 22., Kasas Sûresi'nin 14. âyetlerinin desteğine sahiptir.

⁴⁵A.g.e., C.II, b.3320-23

"(Yûsuf) buluş çağına ulaşınca, ona ilim ve hikmet verdik, işte güzel davrananları biz böyle mükafatlandırırız."

"Mûsa yiğitlik çağına erip olgunlaşınca biz ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükafatlandırırız. (Yusuf, 22. Kasas, 14)

Herkese kapasitesine göre davranılması ve görev verilmesini de bu konular içinde ele almaktadır. (Bakara, 286) "لا يكلف الله نفسا الا وسعها" "Allah bir kimseye, ancak gücü yettiği kadar yükler."

Mevlânâ'nın bu kanunlara ne kadar bağlı kaldığını aşağıdaki izahlardan anlamak mümkündür:

چار پا را قدر طاقت يار نه	بر ضعيفان قدر قوت كار نه
دانه، هر مرغ اندازه، ويست	طعمه، هر مرغ انجيري گيست
طفل را گر نان دهی بر جای شیر	طفل مسكين را از آن نان مرده گير
چونك دندانها بر آرد بعد از آن	هم بخود طالب شود آن طفل نان
مرغ پر نا رسته چون پر آن شود	لقمه هر گريه، در آن شود
چون پر آرد پر بهره او بخورد	بي تكلف بي صغير نيك و بد

C.I, b. 579-584,

"Hayvana takati derecesinde yük yüklet; arıklara güçleri götürüleceği kadar iş buyur. Her kuşun yemi kendi miktarıdır; her kuş bir inciri bütün olarak yutabilir mi? Çocuğa süt yerine ekmek verirsen zavallı yavruyu o ekme yüzünden öldü bil. Fakat dişleri çıktı mı, artık gönlü kendiliğinden ekme arar. Kanadı çıkmamış kuş uçmaya kalkıştı mı, her yırtıcı kediye lokma olur-gider. Fakat kanadı çıktı mı, zorlamasan da, iyi-kötü ıslık çalmasan da kendiliğinden uçar o."⁴⁶

Hem öğretim ve hem de terbiyede, sözü dinleyene göre ayarlamalıyız. Bu açıdan eğitimciler, adamın boyuna göre elbiseyi biçen terzilere benzerler.⁴⁷

⁴⁶A.g.e., C.I, b.579-83, 583-589

⁴⁷A.g.e., C.VI, b.1245

Mevlânâ burada, dinleyene göre derken "tedricilik" metodunu da dikkate almaktadır. Fizik bir alanda yükselirken, basamakları vasıta olarak kullandığımız gibi, yemekleri pişirirken tencereyi birden kaynatmadığımız gibi, Allah kâinatı birden yaratmayıp süreli olarak yaratması, çocuğu da birden değil de dokuz ayda yaratması, aynı şekilde Hz. Adem'in yaratılışında izlenen tedricilik gibi, eğitimde de işe ihtiyatlı, sâkin, sağlam olarak yönelmek ve ele almak gerekir. Bütün bunlar ikbalî, sevinci doğurmak içindir. Tedrici hareket, yumurtadan elde edeceğimiz kuşa benzer. Onun için Mevlânâ, hocaların talebeyi sıkıştırmasını istemektedir. Zira tedrici ve yavaş davranmasını Rahmani bir usûl olarak kabul etmektedir.⁴⁸

6- CEZA METODU

Mevlânâ, Kur'ân-ı Kerîm'in ceza prensibinde yaptığı devrimi⁴⁹ benimseyerek, hiçbir suçlunun başkasının suçunu taşımayacağı ve ekmenenin biçemeyeceğini ileri sürmüştür.⁵⁰ Onun için eğitimde bir suç işleyen bir öğrenciden dolayı bir sınıf veya başka bir öğrenci cezalandırılmaz. Halbuki, ilkel toplumlar da suçu işleyen kişinin kabilesi, o suçtan sorumlu tutulurdu. Baba oğlunun, oğul babasının suçuna karşı sorumluluk altında kalırdı.

Mevlânâ, Allah adına verilecek cezada acele edilmemesini; bu konuda yumuşak davranan ve affedenin incitilmemesini istemektedir. Cezada acele davranmama (yavaşlık), insanın kızgınlığını giderici bir özelliğe sahiptir. Onun için ceza belânın çaresi değildir. Onun çaresi bağışlamak ve kerem etmektir.⁵¹ Bu konuda da Mevlânâ, "Bu itibarla aleyhlerine acele etme" şeklinde ifadesini bulan Meryem Sûresi'nin 84. ayetinin desteğine sahiptir. Mevlânâ, bir kişiye ceza verirken araştırma yapıp ceza verdiğimiz ferdin onu yapıp yapmadığından emin olunmasını istemektedir. Cezalar mutlaka bir sebebe dayanmalıdır. Cezalandırılan kişinin de savunması alınmalıdır.⁵² Bu düşüncesiyle

⁴⁸A.g.e., C.VI, b.1214-20; C.III, b.3497-3516; C.I, b.624-5

⁴⁹En'am,64; İsrâ,15; Fatır,18; Zümer,7; Necm,38. ayetlerinde Allah suçu ferdileştirmiştir.

⁵⁰A.g.c., C.II, b.732

⁵¹A.g.e., C.VI, b.2588-97

⁵²A.g.e., C.I, b.3600-4; C.VI, b.2615-7,2634-8

Mevlânâ, Hucurât Sûresi'nin 6. ayetine telmihte bulunmuştur.

Mevlânâ, eğitimde dayak atmanın öğrencilerin zekâlarını zedeleyeceği kanaatindedir.⁵³ Bu görüşüyle de, modern eğitimin öncüleri arasında yerini alma hakkına sahiptir.

Eğitimde affetmenin iyileştirici yönüne dikkati çeken Mevlânâ, bu konuda Hz. Mûsa'yı örnek vererek düşüncesine destek bulmaktadır.⁵⁴

Mevlânâ aftan önce kişinin özür dilemesini istemektedir. Suçun açtığı yaranın ancak özür dilemekle, dağlanacağını savunmaktadır. "Rabbimiz kendimize zulmettik" A'raf, 23. ayetine dikkati çeken Mevlânâ, af için özür dilenmesini vurgulamıştır.⁵⁵

Görüldüğü gibi Mevlânâ, eğitimde falakaların yer aldığı, otokratik davranışların ve ceza tarzlarının kol gezdiği dönemlerde, dayak atmanın ne denli yara açıcı ve zararlı olacağını derin bir vukufla görmüş, terbiyede affediciliğin iyileştirici ve düzeltici yönüne dikkati çekmiştir.

Eğitimde affedici olmanın yolu sabırdan geçmektedir. Öğrencinin davranışlarına karşı daralan öğretmenin, sabredip affedici olması en önemli mezyetlerindedir.

Onun için Mevlânâ, en doğru tesbitin sabretmek olduğuna işaret etmiş, "sabrın sırat köprüsüne benzediğini, ötesinde cennetin yer aldığını söylemiştir."⁵⁶ En büyük eğiticiler olan peygamberlerin en çok belâ çekmelerini, ham kişileri terbiye etmelerine bağlayan Mevlânâ, edebi, edepsizlerin davranışlarına dayandırmaktadır. Güzel huylu kişiler başkalarının kötü huylarına tahammül edenlerdir.⁵⁷

Netice olarak diyebiliriz ki, Mevlânâ, öğretim ve terbiye metotlarını insan tabiatı üzere bina etmiştir. İnsan tabiatında

⁵³A.g.e., C.I, b.2550-60

⁵⁴A.g.e.,C.III, b.1240-2; C.v, b.3550-3553

⁵⁵A.g.e., C.I, b.626-40; II, b.2003-9; C.IV, b.1389-91; 346-48

⁵⁶A.g.e., C.II, b.3152-54

⁵⁷A.g.e., C.IV, b.2005-9,771-80

doğuştan gelen, ferdî farklara ve fıtrî ham kabiliyetlerle dünyaya gelmemizin eğitime ve öğretime karşı doğurduğu ihtiyacı derin bir vukuflla görmüştür. Ferdî farklar, O'nun eğitim anlayışında yer alan metotlarda da farklılıklar meydana getirmiştir. O, insan zihni ile ilgilenmeye öğretim, kalb ve nefisle ilgilenmeye, terbiye diyecek kadar bütüncü bir görüşe sahiptir. Herkesin tabiatındaki farklılık nedeniyle, herkese aynı metodu uygulamanın eğitimde doğuracağı sakıncaya da dikkatli çekmiştir. İnsanın kendi içine yönelip kendini gizlemesi ve kendi kendini terbiye etmesini (otodidakt) Kur'ân-ı Kerim'in desteğiyle görmüş, disiplinde dayanın, öğrencinin zekâsını körelteceğini söyleyecek kadar modern bir eğitimci edasını kazanmıştır.

EĞİTİMDE PROGRAM

Mevlânâ'nın eğitim anlayışında programı, öğrencilerin yetenekleri temayülleri ve alakaları tayin etmektedir. Hangi tür bilginin hangi öğrenciye verileceğini tesbit edebilmek için, öğretmen öğrencisinin kapasite ve yatkınlığını iyi tanımalıdır. Bir bakıma **öğretmen, öğrencisinin ileride ne olabileceğini kestiren kişidir.**

Herkesin aynı yetenek ve kabiliyette olmayacağı gerçeğini kabullenen ve öğütleyen Mevlânâ, "Allah'ın da, âcız kimseleri olabileceğini, onların kabiliyetsizliğini hoş göreceğini"⁵⁸Bunun için öğretmenlere kabiliyeti düşük olanlara fazla yük yüklememelerini, bazı görevlerden muaf tutmalarını öğütlemiştir.

Öğretmen kız ve erkek öğrencilerin hangi konulara alâka duyduklarını gözleyip tesbit etmelidir. Zira herkes aynı şeye alâka duymayabilir. Kabiliyetli öğrencilerin farklı bir eğitime tabi tutulmasını o çağlarda derin bir vukuflla gören Mevlânâ, bu konuda tabiatı örnek almaktadır. Nasıl ki tere otu iki ay içinde, kızıl gül ise, bir yıl içinde yetiştirse⁵⁹, insanlar da bu kanuna uygun olarak ele alınmalı ve eğitilmelidirler.

"Akıl bakımından insanlar arasında o kadar farklar vardır ki, bu farklar mertebe ve derece bakımından yerden göğe dek uzanır." diyen Mevlânâ, akıl vardır zühre yıldızından daha aşağı, akıl vardır, ateş gibi parlayan yıldıza benzer diyecek kadar eğitimde veraset kanununa

⁵⁸A.g.e., C.III, b.2141-2176

⁵⁹A.g.e., C.I, b.1832,2238-9,2602-4

önem vermiştir.⁶⁰

İşte bu ferdi farkların sosyal hayata iş bölümü olarak yansıdığı gören Mevlânâ, dünyada herkesin her işi yapamayacağına, herkesin hem marangoz, hem saka, hem terzi olamayacağına dikkat çekmiştir. Ona göre dünya bu iş bölümü üzerine kurulmuş, herkes yokluktan ve yoksulluktan dolayı bir iş tutmuştur.⁶¹

Böylece düşünürüz, yokluğun ve yoksulluğun insanı bir işe sevkettiğini söylerken, iş bölümünde de "ihtiyacın" rol oynadığını görmüş oluyordu. Yokluğun yarattığı ihtiyaç ve bu ihtiyacın yarattığı iş bölümü daha sonra Mevlânâ'nın öğretim programına da yansiyacaktır.

"Dünyada herkes kendini bir fen ve sanata vermektedir." diyen Mevlânâ, herkes ölümlü olduğuna göre, kalıcı bir fenne kendini feda etmenin önemini vurgulamıştır.⁶²

Mevlânâ, musiki ile eğitime önem vermektedir. Terbiyede kullandığı musiki, insanın ruhunu coşturan musikidir.⁶³ Musiki ile terbiye etmeyi deneyecek kadar ileri giden Mevlânâ, musiki öğrenimini de zorunlu kılıyor demektir. Çünkü musikiyi bilmeyen onunla terbiye edemez.

Mevlânâ'nın öğretim programında gök bilgisi (astronomi) de yer almaktadır.⁶⁴ Kur'an-ın yolunu izleyerek, insan, rızkının nereden geldiğini bilmelidir, görüşünü takip etmektedir. "رَبِّي السَّمَاءِ رِزْقِكُمْ"

"Rızkınız göklerde dir." Zariyat, 22. ayeti O'na rehber olmuştur.

Kul, Allah ile kendi arasındaki ilişkileri düzenleyebilmesi için Mevlânâ ondan Tıb kitabını okumasını istemektedir. Vücut sisteminin ayakta durabilmesi için, vücudun hücre ve organlarının neler yaptığını okuduktan sonra, ilâhî huzurda nerede olduğunu

⁶⁰A.g.e., C.V, b.459-65

⁶¹A.g.e., C.V, b.2423-24

⁶²A.g.e., C.3545-49

⁶³A.g.e., C.IV, b.731-2,742,751

⁶⁴A.g.e., C.II, b.3810-3

daha kolay anlayacaktır.⁶⁵

Diğer taraftan Mevlânâ, tabiat âleminin araştırılmasını istemektedir.⁶⁶ Neden tabiatın gezilip araştırılması gerektiğini Rum Sûresi'nin 50. ayetiyle izah etmektedir. O ayette, öldükten sonra ikinci kez dirilişin ispatı yapılmaktadır. Allah, öldükten sonra insanların nasıl dirileceğini, tabiatta cansız varlıkların dirilişiyile ispat etmektedir. Böylece Mevlânâ, tabiat bilgisiyle daha üst bilgilere ulaşılacağı düşüncesini savunmaktadır. Bir bakıma tabiat, Mevlânâ'nın öğretim programında okunması gereken en iyi kitaptır.

Mevlânâ ayrıca, sanat eğitimi taraftarıdır. Sanat eğitiminde, ustayı şart koşmaktadır. Sanatın ustasız elde edilemeyeceğini savunmaktadır. Ancak sanattan önce nazari bilginin elde edilmesini önermektedir. Her sanatın, temiz ve ehil olan kişiden öğrenilmesi görüşündedir.⁶⁷

Tarih, toplum bilimi (sosyoloji), psikoloji gibi dersler de Mevlânâ'nın öğretim programında yer almaktadır.

⁶⁵A.g.e., C.IV, b.793-800

⁶⁶A.g.e., C.IV, b.1360-2

⁶⁷A.g.e., C.V, b.1053-7

EĞİTİMİN GAYELERİ

Bir şeyin değerini, o şeyin yöneldiği hedef tayin eder. Hedef ne kadar yüce ise vasıtalar da o ölçüde yücedir. Mevlânâ, öğrencisine bu konuyu şöyle anlatır:

Bir duvarın üzerine konan kuşun kuyruğu mu yoksa başı mı üstündür? Yüzü şehre, kuyruğu köye yönelikse yüzü daha değerlidir. Kuyruğu şehre, yüzü köye doğruysa, kuyruk daha hayırlıdır.⁶⁸

Görüldüğü gibi Mevlânâ, yönelenin değerli olup olmaması değil, yönelinen şeyin önemli olup olmamasına; vasıtalara kıymet vermektedir. Bunun gibi, eğitim faaliyetinin, değerli, verimli ve faydalı olup olmadığını, yöneldiği hedefler tayin edecektir.

Onun için Mevlânâ, doğan yücelerden uçar ama, hedefi fare avlamak olduğundan, aşağılık bir karaktere sahip olduğu fikrini savunur. O'na göre, kuş hedefine kanatlarıyla uçar; yani onun vasıtaları kanatlarıdır. İnsanların hedeflerine varmaları da himmet ve gayret kanatlarıyla olur. Bir âşık iyi davranışta bulunacağı gibi, kötü davranışta da bulunabilir, fakat sen, onun bu durumuna değil, himmet ve gayretine bakman gerekir.

Böylece Mevlânâ, âşık olan kişinin, hedefini tayin ettiğini, bu hedefe giderken bazı sapmaların olabileceğini realist bir eda ile görmüştür. Hedefsiz öğrencilerin, himmet ile gayret içinde olamayacağını, insanı gayrete sevkeden şeyin, gayeler olduğunu ince düşüncesiyle tesbit etmiştir.

Bazen hedef alınan gayenin aksi istikametine yol alınabilir. Ama bu durum, gayesizlikten daha iyidir.⁶⁹

Mevlânâ'nın gaye anlayışı, bize göre, İslâm'ın "Kible" anlayışına

⁶⁸A.g.e., C.VI, b.130-6

⁶⁹A.g.e., C.IV, b.3234-5

çok benzemektedir. Onun için O, gayeyi anlatırken kible kavramını kullanmaktadır.

Ona göre, gayeler izâfidir. Ferdin kültür ve değer anlayışına nisbetle değişeceğini savunmaktadır. "Cebrail ile canlara Kâbe Sidre'dir, midesine kul olanlara ise sofraya gaye olmaktadır. Kavuşma ışığı ârifin gayesini, hayal ise, filozoflaşmış aklın hedefini teşkil etmektedir. Zâhidin gayesi Allah, tamahkârın ise altın torbasıdır. Anlama dikkat edenlerin hedefi sabır, görünüşe itibar edenlerin ise nakıştır. İç âlemi yurt edinenlerin hedefi Allah, dışa tapanların ise görüntüdür⁷⁰ diyen Mevlânâ, kötü nesillerden yetişenlerin yüzünün daima kötülere yönelik olacağı fikrini, onun için sahte hedeflerin peşinde koşulmamasını önermektedir.⁷¹

İnsanların durumuna göre hedeflerin değişebileceğini söyleyecek kadar realist bir çizgi izleyen Mevlânâ, eğitimde çağların eskitemediği, milletlerin değiştiremediği bazı mutlak hedeflerin olabileceği konusunu da göz ardı etmemiştir. Çünkü O biliyordu ki, hedef ve gayeler ferdin içinde bulunduğu şartlara göre tesbit edilirse, hedefsizliğin doğmasına yol açacak kadar sayısız hedef ve gayeler ortaya çıkacaktır. Değişmeyen bazı gayelerin tesbiti ve eğitimin ona göre yönlendirilmesi şarttır. Biz onun gayelerini sıralayıp izah ederken, bu gayeler arasındaki bağlantıyı az da olsa dikkate almak için çaba sarfetmiş bulunuyoruz. Şunu belirtmekte yarar vardır ki, Mevlânâ'nın gayelerinden bazıları dîni bir nitelik taşıırken, diğerleri de genel gayelerin özelliğini taşımaktadır. Gayeler arasındaki bağlantıyı kurarken, insandan hareket etmeyi ve onun olgunlaştırılmasını hedef almayı doğru bir çizgi olarak düşündük. Başka bir ifadeyle insandan yola çıkıp yine insana dönmeyi doğru bir esas olarak kabul ettik. Mevlânâ'nın gayelerinin başına "elest bezmi"ni koymakta yarar var sanırız.

⁷⁰A.g.e., C.VI, b.1900-1904

⁷¹A.g.e., C.I, b.750-903

1- AHDE VEFA

Mevlânâ insanı bir ağaca benzetmektedir. İnsanın kökü, ahdında durmaktır. Kökü geliştirmek, onu sağlamlaştırmak için tüm gayretleri sarfetmek gerekir. Ahdi bozmak, kökü çürütmektir. Bu tip ağaçlar meyva vermez. Yaprakları yeşil olsa bile faydaları yoktur. Yaprığı olmasa bile, kökü sağlamsa yüzlerce yaprak açar, el açar baş gösterir.⁷²

Mevlânâ, burada ahid'den kasdettiği, ilâhî terbiyede, insana ezelde sunulan soruya verdiği cevabı ve onun gereklerini yerine getirmesidir. İnsanın kökünde bu inanç duygusu vardır. O duygu ile dünyaya gelir. Onun fitratında Allah'ın varlığını kabullenme esası vardır. Eğitim, bu esası yerine getirmeyi hedef almalıdır.

Ahdi bozmanın sonunda yıkım olacağını söyleyen Mevlânâ, Yahudilerin ahdi bozmaları neticesinde uğradıkları belâları dile getirir. Allah'a verdikleri ahdi bozan bu millet akıl, fikir ve gönül bakımından maymuna dönüşmüşlerdir.⁷³

İnsanın aşağıların aşağısına düşmemesi için Allah'a verdiği sözün doğrultusunda eğitilmesi bir zarurettir. Allah'ına verdiği sözü tutmayan insanın, insanlara verdiği sözü tutması imkansızdır. Onun için insanın şuur altında programlanmış olan **Allah inancı** eğitim vasıtasıyla harekete geçirilerek şuur alanına çıkarılmalıdır.

2- BENLİĞİNDEN SIYRILMA

Mevlânâ, benliği, insanın yanlış görmesine sebep olan armut ağacına benzetmektedir. Armut ağacından, yani benlikten inince, düşünce, görüş ve sözün eğriliği ortadan kalkar.⁷⁴

Düşünürümüz öğrencisinden yeniden doğmak ve aydınlatmak için benliğinden sıyrılmasını, geçici benliğini bir suç ve ayıp olarak

⁷²A.g.e., C.V, b.1166-9

⁷³A.g.e., C.V, b.2592-2600

⁷⁴A.g.e., C.IV, b.3560-4150

görmesini istemektedir. Mükâfat almak için, benden ve benlikten kurtulmanın zorunlu olduğunu öğütlemektedir. Ben'in düşünceyle değil de yokluktan sonra ortaya çıkacağını öne sürmüştür⁷⁵

Bu konuyu eğitime gaye olarak tayin eden Mevlânâ, öğrencisine Arslan ile Kurt arasında geçen hikâyeyi anlatır. Arslan kurttan, yaban öküzü, keçi ve tavşanı aralarında pay etmesini ister. Bunu kurdun yaratılışının ortaya çıkması için yaptığını da söyler. Kurt görevini yerine getirirken "Bu sizin bu benim, bu da onun diye payımı yapar. arslan onun pay edişini benimsemeyiz ve ona nasıl "biz", "sen" şeklindeki ifadelerin kullandığını sorar. Arslan kendinde varlık gören kurdu yanına çağırarak, cezasını verir. Arslanı görmesi kurdu kendi benliğinden geçirmediğinden, onun huzurunda yok olmadığından cezaya layık görüldü. Mevlânâ, öğrencisinin bu hikâyesinden şu fikri çıkarmasını istedi: "Allah'ın zatından başka herşey fanidir", Rahman, 26. ayetini göz önünde bulundurmasını, O'nun zatında fanî olanın varlık arama hakkına sahip olduğunu, huzurda kim "ben", "biz" diye söz ederse kovulacağını öğütlemiştir.⁷⁶

Mevlânâ'ya göre, benliğini yok eden, ya da ondan sıyrılan kişiler için tehlike yoktur. Benliğinden sıyrılan ölüye benzer, deniz suyu onu başında taşır. İnsanı huylardan sıyrılanı da sınırlar denizi başının üstünde taşır.⁷⁷

Diğer taraftan Mevlânâ, insanın benliğini kerpiçle örülmüş bir duvara benzetmektedir. Kerpiğin her koparılışı, yüksek duvarın alçalmasına sebep olur. Duvarın alçalması, duvarın ötesine bir yaklaşıma, kavuşmaya, yani buluşmaya götürecektir. Bu toprak bedenden kurtulmadıkça, Ab-ı hayata secde etmek mümkün değildir. "Secde et de yaklaş", Secde 19. ayetinin sırrı, benlik duvarından kerpiç koparmaya benzer; yani yaklaşıma sebep olur.⁷⁸

Mevlânâ, benliği bazen muma benzetir. Mum eridikçe ışık verir. Kendi benliği yok olur ama etrafını aydınlatır.⁷⁹Böylece insan, bilgi

⁷⁵A.g.e., C.V, b.4139-4150

⁷⁶A.g.e., C.I, b.3053-67

⁷⁷A.g.e., C.II, b.2850-6

⁷⁸A.g.e., C.II, b.1210-20

⁷⁹A.g.e., C.VI, b.620-23

vasıtasıyla benliğini eritip etrafına nur saçmalıdır. Onun için Mevlânâ, öğrencisine ululanmamasını, alçak gönüllü olmasını, nefsinin daima bozguncu olduğunu bilmesini, o nefsin uğruna hem Hak'la hem de halkla savaştığını hatırlatmaktadır.

Görüldüğü gibi, Mevlânâ, eğitime, eğitilenlerin benliklerinden sıyrılmaları işini bir görev olarak vermektedir. Öğretim ve terbiye vasıtasıyla, öğrencinin zihin ve şahsiyetine aktardığımız bilgi ve değerler onun benliğinin buz gibi erimesine sebep olmalıdır. Mânevi alanda merhaleler alabilmek için, benlik duygusundan sıyrılmak şarttır. Kendisini bilgili ve aydın sananlar, eğer bedenlerinin arzularını takip ediyorlarsa, onlar Mevlânâ'nın anlayışına göre hâlâ ham kimselerdir.

3- GÖNÜL GÖZÜNÜ AÇMAK

Mevlânâ, eğitime tayin etmiş olduğu bu gaye ile Din Eğitimi'nin en nazık ve önemli alanına girmiştir. O, kafa gözü ile gönül gözünü ayırmış, kafa gözünü görevi bakımından gönüle bağlamış, böylece eğitime "gönül gözü" kavramını getirmiştir.

Kafa gözünün, gönüle boyun eğmesini istemiştir. İyi gözlem yapıp, zehiri, yılanı, yani insana ve insan toplumlarına zararlı olanı, hakla batılı ve iyi ile kötüyü görebilmeyi gönlün dileğine bırakmıştır. Çünkü, gönül dilerse ibret alabilir. Göz, gizlilik âlemini görmek isterse, gönlün dileğine ihtiyacı vardır. Mevlânâ, biraz daha ileri giderek, beş duyu organının çalışmasını da gönüle bağlar. Böylece o, zihin ve kalbi bir araya getirmiş oluyor.⁸⁰

Öğrencisine, gönül gözünde kıl bitenlerin gerçeği göremeyeceğini, onu kıldan temizlemesinin gereğini öğütlemiştir. Kendinde kıl bulunan gönül gözünün hasta olduğunu ileri sürmüştür. Gönül gözündeki kılların; hevesler olduğuna işaret etmiştir. Bu konuda, Allah'ın hikmetini ve kudretini görececek kadar keskin bir gönül gözüne sahip olan Hz. Muhammed'in eğitimde örnek alınmasını da istemiştir.⁸¹

⁸⁰A.g.e., C.I, b.3376-80

⁸¹A.g.e., C.I, b.1400-10

Bu noktada Mevlânâ, insanın kendi gönül gözünün görmesine mani olacak şekilde parmaklarını koyabileceğini düşünerek, öğrencisinden parmaklarını geri almasını istemektedir. Çünkü ona göre, insan görüşten ibarettir. Eğitim öylesine bir, program ve metot uygulamalıdır ki, öğrencilerin gönlündeki manevi gücü artırarak, faydalı olanla olmayamı görür hale getirmelidir. Onun için öğrenciyi aktardığımız bilgiler sadece zihni değil, kalbi de harekete geçirecek nitelikte olmalıdır. Acaba Mevlânâ, gönül gözünün açılmasını eğitimin gayesi olarak neden almıştır? Bu soruyu cevaplandırabilmek için, bundan sonraki gayelere bakmamız yeterli olacaktır. sanırım.

4- İLERİYİ GÖRMEK

Gönül gözü açık olanlar ileriye, uzağı, yani sonu görme yeteneğine sahiptirler. Onun için Mevlânâ, önce gönül gözünün açılmasını sonra da "sonu görmeyi" hedef almaktadır.

Mevlânâ, "Allah'ın sonuna göre insana bir ad takacağını"⁸² söylerken, insanı sonunda nelerin olacağını, nelerin geleceğini, ileriye yönelik bir gözle görebilmelidir. Zira, Allah değerlendirmeleri sonuca göre yapacaktır.

Mevlânâ, yetiştirilecek neslin, bu dünyada şaşmayan ve fakat şaşkınlığın ileride olacağını görür nitelikte olmasını istemektedir. Diyebiliriz ki O, neslin gelecek için eğitilmesini önermektedir.

Düşünürümüz, çocuk psikolojisinin özelliğine değinerek onların kısa görüşlü olduğunu, akli başında olanların ise "sonu" görebileceğine dikkati çekmiştir. Akıllı kişi, üzümde şerbeti; âşıkta, yoklukta var'ı seyrederek. "Akıllılar önceden ağlarlar, bilgisizlerse işin sonunda başlarına vururlar" diyen Mevlânâ, işin başlangıcında, sonunu görecektir insanı yetiştirmeyi hedef almaktadır.⁸³

Öğretmenler rehberlik görevlerini yürütebilmeleri için, öğrencilerinin istikbalde ne tür davranışlarda bulunacaklarını, hangi

⁸²A.g.e., C.I, b.1250

⁸³A.g.e., C.III, b.3742-43,3755,1623-24; C.IV, b.2974-5; C.II, b.2253

mesleğe yatkın olacaklarını, önceden görebilmelidirler. Sonu, yani ileriye göremeyen öğretmenler, ileriye görecektir öğrenci yetiştiremezler. Burada da Mevlânâ, Hz. Muhammed gibi uzun yoldan kokuyu alan insanların yetişmesini istiyor.

Gerçekçi bir yaklaşımla Mevlânâ, öğrencisine şu öğüdünü verir: "Erkeğin kadına üstünlüğü güç, kazanç ve mal bakımından değildir. Öyle olsaydı, güçlü olduklarından fil ile arslan insandan üstün olurdu. Erkek kadını birbirinden ayıran ileriye yani daha uzağı görmektir. İşin sonunu göremeyen erkekler kadın gibidirler."⁸⁴

Bu görüşüyle Mevlânâ, kadınla erkeği birbirinden ayıran değerlerin madde olmadığını, aksine "ileriye görme" yeteneği olduğunu vurgulamış, eğitime de bu farkı ortaya çıkaracak bir görev vermiştir. Bu görevi yerine getiremeyen eğitimin yetiştirdiği insanlar, işin sonunu göremeyeceğinden, balık gibi oltaya takılacaklarını, kısa vadeli şeylerle oyalanacaklarını vurgulamıştır.

Mevlânâ'ya göre, dinlemekle elde edilen bilgi, görerek elde edilen bilgiden daha az değere sahiptir. Gözle inanç elde edilir ama, duyduğumuz şeylerin çoğu yalan olabilir.⁸⁵ Burada Mevlânâ, kulak yoluyla elde edilecek bilginin taklidi olmasından dolayı, bir değere sahip olmadığını vurgulamış gözleme dayanan bilginin taklitten uzak olacağı için, gerçeğe daha yakın olacağını savunmuştur.

İleriye, uzağı ve sonu görmek için "Allah'ın ışığıyla bakmanın" zaruri olduğu düşüncesiyle Mevlânâ,⁸⁶ öğrencinin metafizik bir tavır takınmasını istemiştir. Uzağı gören kişi, çağı geçmiş, kokuşmuş fikir ve bulgularla oraya ulaşamayacağını gören Mevlânâ, eğitime başka bir hedef göstermiştir. Bu hedefiyle O, modern eğitime ışık tutacak bir meseleye asırlarca önce parmak basmıştır. Biz bu hedefe şu ismi veriyoruz:

⁸⁴Ag.e., C.IV, b.1618-21

⁸⁵Ag.e., C.V, b.3905-3910

⁸⁶Ag.e., C.I, b.2792

5- YENİLİK

Mevlânâ, yeniliğe en önemli ve değişmez hedefler arasında yer vermektedir. Eğitim geçmişten gelen kültüre yeni özellikler kazandıracak, onu yeniden inşa edecek nesiller yetiştirmelidir.

Yenilik konusunda Mevlânâ, tabiatı örnek almaktadır. Sebeplere bağlanıp, onların ötesini göremeyen kişilerin ruhunu, tabiatın çivisine takılan, kurumuş et parçalarına benzetmektedir.⁸⁷ Böylece O, tabiat kanunları ile eğitimin kanunlarını ayırmaktadır. Mevlânâ, öğrencisinden, sebeplerin bulunmadığı "**Manevi âleme**"⁸⁸ geçmesini istemektedir. Çünkü o âlemde can, halden hale girer ve her zaman değişir. Orada can yeniden geriye intikal ederek başka âlemler görür. Sen tek bir sığata bürünür donar kalırsan, bulunduğun yer cennet olsa, sana çöl gelir.⁸⁹

Görüldüğü gibi Mevlânâ, herşeyi tatlı yapan şeyin, yenilik olduğunu derin bir vukufla görmüştür. Yeniliğin olduğu yerde değişme, gelişme, bir halden diğerine intikal vardır.

Mevlânâ, öğrencisine; özellikle daha önce öğrendiği bilgilerin teşkil ettiği evi yıkmasını, yıkığı evin altında definenin olduğunu, yani metodik şüphe ile, şüphelenilen bilgilerin altından zahmetsizce binlerce yapının yapılacağını öğütlemektedir. Böylesine yeniliğe açık olan kişiler, değişmeye ulaşacaklardır. Onun için, öğrencisinden, yeniyi alıp eskiyi vermesini ve her yılın geçen yıldan üç kere daha üstün olduğunu bilmesini istemektedir.⁹⁰

Düşünürümüz eskiyi; giyilen bir elbise, yeniyi de gönlün sevgilisi olarak görmektedir. Bu düşünce ile öğrencisinden şu öğüdünü dinlemesini ister: "**Beden güçlü bir bağıdır, gönlün yeniyeye akıyorsa**

⁸⁷A.g.e., C.IV, b.2380

⁸⁸A.g.e., C.IV, b.2381

⁸⁹A.g.e., C.IV, b.2381-3

⁹⁰A.g.e., C.IV, b.2539-41; C.V, b.809; C.I, b.3898-3902

eskiyi çıkart"⁹¹

بند من بشنو که تن بند قویست کهنه بیرون کن گرت میل نویست
C.II, b.1273

Mevlânâ'nın buradaki gayreti, yenilik taraftarı kişiler yetiştirmek, aşırı tutuculuğun ne kadar zararlı olduğunu anlatmaktır.

Kâinatta her şey daima değişiyor, insan da yeniliğe açık olmalıdır. Usanç ve bezginlik ancak bu yolla ortadan kalkar" görüşünü savunan Mevlânâ, ilâhî metodun izlenmesini hedef almaktadır. Çünkü bu görüşüyle O, Rahman Sûresi'nin 29. âyetini örnek almaktadır. "Her gün yeni bir icadda olan" işte her zaman akan sınırsız ilâhî rahmetten nasibini almak için, onu anlamak ve durmadan çalışmak gerekir.⁹²

Yeniliğe karşı en büyük düşman, insanın pis duygularıdır. Duygular insanın çevresini daraltır. İdrakini güçsüzleştirir, yani yeniyeye intibakını zayıflatır. Onun için duygu kırını, keskin görüş suyu ile yıkamalı, işte mânevi eğitimciler olan sûfîlerin çamaşır yıkaması bu duygu kırıklarını insan zihin ve gönlünden arıtmak şeklinde tecelli eder. Temizlenince perde kalkar; yeniliğe açık temiz kişilerin, yani öğretmenlerin ışıkları sana vurur diye öğrencisine öğüt veren Mevlânâ, gelişmek ve tazelenmek için, âşıklar gibi erimesini, yeniliğe açık bütün tuzakların kırılmasını, daha yüksek ve uzaklara giden kapıların açılmasını istemektedir. Dertler, yeni çareler aramaya sevkeder, böylece çareyi yeniler; usanmış ve kurumuş dalları kırar. Eskiyle yenileyen "dert kimyasıdır."⁹³

Yeniliği Mevlânâ, hem insanın iç âleminde ve hem de ortaya koyduğu ürünlerde aramaktadır. Eğitim, donmuş, kurumuş ve yozlaşmış düşünce ve fikirleri insana aktaran bir faaliyetten öte mânevi ve maddî kültür unsur ve ürünlerde daima büyüyen, gelişen, değişen, yenileşen ve taklide açık olmayan bir hedefe yönelen faaliyettir.

⁹¹A.g.e., C.II, b.1273

⁹²A.g.e., C.IV, b.3263-65, 3304

⁹³A.g.e., C.IV, b.2384-86; C.VI, b.4314-20, 4609-4610, 4668-9

6- TABİATI AŞMA

Mevlânâ, bundan önceki gayelerinde, insanı başka bir hedefe yönelik hazırlamaktaydı. Ama bu, çok zor olduğu kadar da çok önemli bir hedeftir. Çünkü insan ruhunun enginleşmesini, tabiatın bağlarını kırıp göğe yükselmesini istemekteydi. Bu konuda Mevlânâ, tabiatın insan düşüncesini etkileyip, metaryalist bir felsefenin oluşacağını görmüştü. Başka bir ifadeyle, insan tabiatın tutsağı olmuştu. İlk çağlarda tabiat onun inançlarında, sonraları da düşüncelerinde yer almış ve onun fikir hayatını etkilemiştir. Bu, bir bakıma, tabiata değer tayin etmesindeki aczini, tabiatla mücadelesindeki mağlubiyetini ifade etmekteydi. Düşünürümüz insanın, tabiat karşısındaki bu güçsüzlüğünü, çaresizliğini, mağlubiyetini ve hatta köleliğini görmüş onu kurtarmak için eğitime "tabiatı aşma" dediğimiz bir hedef tayin etmiştir. Bunun bir parçası olan benliğinden sıyrılmayı daha önce görmüştük ama burada dış tabiatı da ele alarak konuyu inceleyeceğiz.

İslam'da mi'rac'ın ifade ettiği mana Mevlânâ'nın düşüncesinde "tabiatı aşma" şeklinde yer almaktadır. Peygamberlerin işleri, madem ki, gök ve yıldızların dışında cereyan ediyor öyleyse onların yetiştirdiği insanların işleri de hiç olmazsa maddenin üstünde olmalıdır. Kâinatta cereyan eden nizamın işleyişini anlamak için, yumurtanın içinde hapsolmuş kuşun durumundan kurtulmalıyız. Bu ancak, sonradan olanın yırtılıp atılmasıyla gerçekleşebilir.⁹⁴

Tabiatı aşan kişilerin aklı önden, nefsi ise arkadan gider. Tabiatı aşamayanların aklı nefsin arkasından gider. Onun için Mevlânâ öğrencisine, tabiatı bırakmasını, candan ona değil, ondan cana ödeme yapmasını tavsiye etmektedir. "*Onları arkada bırakın*" hadisini Mevlânâ, nefsi geride bırakmak şeklinde yorumlamıştır. Dünya bilgi ve irfanla aşılar. Bilgi ve irfana sahip olmayanlara, dağ büyük görünür, kendi düşüncesi fareye dönüşür. Onun için öğrencisine, dünyayı gözünde büyütmemesini, ondan korkmamasını, tabiat hadiselerinden ürkmemesini öğütlemektedir. O, düşünce dünyasından haberi olmayanları taşa benzetmektedir. Bilgisizlikten gölgeyi insan görenler, insana bir oyuncak değeri vermektedirler. Düşünce bir gün, örtüsüz, perdesiz kol kanat açınca bu dünya aşılabılır. Çünkü, sebepler gözlere perdedir. Her göz, Allah'ın tabiatdaki sanatını görme kapasitesine sahip değildir. Tabiat aşılnca

⁹⁴A.g.e., C.VI, b.3452-57; C.II, b.2647

sebepler de aşılmış olacaktır.⁹⁵

Tabiatla insan arasında, ilk insandan bu yana devam etmekte olan mücadelenin, insandan yana zaferle sonuçlanabilmesi için bazı metotlar önermektedir.

O'na göre, tabiatı aşmak, onun ve ateşinin insana asker olması için Allah'ı sığınak edinmek gerekir. Meselâ, Hz. Nuh ile Hz. Musa'ya deniz dost olmadı mı? Ateş Hz. İbrahim'in kal'ası olmadı mı? Dağ Hz. Yahya'yı kendine çağırıp, düşmanlarını taşla kovmadı mı? ⁹⁶Başka bir ifadeyle, **peygamberler tabiatı kendilerine boyun eğdirmişlerdir.**

Bu görüşüyle Mevlânâ, eğitim faaliyetinin başarılı olup olmadığının anlaşılmasının ölçütünü vermektedir. Şahsiyet ve düşünceyle insan, tabiatı aşamıyorsa yetiştirdiği eğitim görevini yapmamış demektir. Öğretim de tabiat kanunları ve insanın iç âlemi hakkında bilgi verebilir ama, bunların bir vasıta ve mutlak bir kudretin sanatı olduklarını öğretmeyi de ihmal etmemelidir. Dünyaya bir tabiat yaratığı olarak gelen insana, o tabiatı fikir ve inanç dünyalarında nasıl aşacağı öğretilmelidir. Vasıtaların gayeye dönüşmemesi için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği eğitimin görevleri arasında yer almaktadır. Onun içindir ki, Mevlânâ isabetli bir görüşle, insanın dış âlemle ve nefsi ile mücadelesini bazen tabiatla mücadele kapsamı içine almıştır. Tabiatı aşan akli öne almış, tabiatın ağına takılıp kalan nefsinin, duygularını da öne almıştır. **Demek ki, tabiatla mücadele önce insanın iç âleminde, psikolojik bir savaş olarak yer alır; oradan çıkarak dış âleme yayılır. Eğitimci bu nirengi noktalarını iyi görüp öğrencisine göstermelidir.**

7- KENDİ KENDİNİ TERBİYE

Mevlânâ'nın eğitim anlayışında, terbiye sadece dışardan verilen bazı bilgi ve değerlerle sürdürülemez. Ferdin kendisi de bu faaliyette rol almalıdır. Çünkü ferdin şahsiyet dizgininin her zaman başkalarının elinde olmasının sakıncaları vardır.

Mevlânâ, terbiyede ferdin cüz'î iradesine bir yer bulur. Onun için

⁹⁵A.g.e., C.II, b.1841-45,1851-7; C.V, b.1551-53

⁹⁶A.g.e., C.I, b.1848-52

öğrencisine, "önce ölmesini", yani kendi benliğini yok saymasını öğütler; zira bu benlikten sıyrılıştan Allah yeni bir diri çıkaracaktır. Başka bir ifadeyle, ham ve kaba bir şahsiyetin olgunlaşma zeminini kul kendi iradesi ile hazırlar, neticede bu zeminden ilâhî irade olgunlaşmış bir yapı meydana getirir.⁹⁷

"İyi ve edepli olmak için ferdin yanında datma başka birinin olmasına ihtiyaç duyulmadan kendi kendini tanıyarak bu seviyeye gelmelidir."⁹⁸ diyen Mevlânâ, terbiyede kontrolü toplumdaki alarak ferdin kendi içine yerleştirmiştir..

Kendi kendisini terbiye edebilmek için Mevlânâ, insanın "içe" yönelmesini ister. Çünkü meyvanın içi kabuğundan iyi olduğu gibi, insanın içi de beden denene kabuktan daha hayırlıdır.⁹⁹

Mevlânâ'ya göre, insan kendi nefsinin enerjilerini, yani kuvvetlerini yönlendirebilir. Bu yönlendirme uzak hedeflere doğru olmalıdır. Ancak o zaman aydın görüşlü ve can gözüyle görebilen bir şahsiyete bürünür. Ancak o zaman kendini bilebilir. İnsanın mânâ âlemindeki varlıkları ve maddelerle beliren varlıkları bilmesi, kendini bilmesinden daha önemli değildir. İnsanın kendisinde çözülmesi gereken meseleler vardır; bütün çabasını bunların çözümüne harcamalıdır. Ferdin kendi iradesi ile bunu yapabileceğini öğrencisine öğütlemektedir. Demir gibi kapkara olan varlığını cilâla. Gönlün şekillerle dolu bir ayna gibi olsun, her yanında iyilerin, güzellerin ve meleklerin şekilleri gözüksün. Onun için, Allah sana akıl cilâsını vermiştir.¹⁰⁰

Kendi kendini terbiyenin diğer bir yolu da "kendi ayıbını görmektir." diyen Mevlânâ, başkalarının ayıbını söyleyenlerin terbiyede daha çok yol yitireceklerine dikkati çekmiştir. O, kendi ayıbını görenleri övmüştür. Bu tip insanlar kendi başlarındaki yaraların farkındadırlar. Bu yaraların ilacının da kendini ayıplamak olduğunu bilirler. Kendinde ayıp bulmayanlar, yine de emin olmamalıdır. Her an bir ayıp işleyebilir tedirginliği içinde

⁹⁷A.g.e., C.V, b.550-2; C.IV, b.3636

⁹⁸A.g.e., C.II, b.341,1798; C.III, b.3795

⁹⁹A.g.e., C.III, b.3418-9,3575-7; c.IV, b.366-68;C.VI, b.3614--5

¹⁰⁰A.g.e., C.VI, b.1125-30; C.V, b.550-64; C.IV, b.2469-75; C.I, b.3470-74

olmalıdırlar. Bazen da insan, kendi hatalarını göremez. O takdirde bir gönül sahibinden kendisini değerlendirmesini istemelidir.¹⁰¹

Mevlânâ'nın kendi kendini terbiye etme düşüncesinin özünde, ferdin hür iradeye sahip olduğu fikri yatmaktadır. Kişinin, yarın şu işi yapayım demesi, ondaki ihtiyara delildir. Kötülüğe pişmanlığı da, ihtiyarındandır. Kur'ân-ı Kerim'deki emirler mermer taşına değil, ihtiyara sahip olan insanadır.¹⁰² Madem ki, insan bir eylemi yapmaya karar vermekte hürdür, böyleyse kendini gözlemeyi, kendini aramayı, kendini denemeyi ve kendine ağılamayı becerecek iradeye de sahiptir.

"Kendini bilenin Allah'ı da bileceği" hadisini savunan Mevlânâ, öğrencisinden haberleri değil de kendini yorumlamasını, kendi kendini değerlendirmesini istemiştir.¹⁰³

İnsanın kendini eğitmesiyle, başkası tarafından eğitilmesinin sınırını derin bir vukufu Mevlânâ şöyle çizer: "Eğitimci öğrencisini değerli olmayan şeylere secde etmemesini temin ederken, kişi de aldığı terbiye ile kendi gönlünü kurtaracaktır"¹⁰⁴ **Böylece düşünürümüz, insanın kendi şifresini çözerek, kendi iş âlemine girebileceği fikrini haklı olarak savunmuştur.**

8- KAMİL İNSANI YETİŞTİRMEK

Mevlânâ'nın eğitim düşüncesinde yer alan gayelerden "ahd u vefâ" "benliğinden sıyrılma", "gönül gözünü açma", "ileriye görme", "yenilik", "tabiatı aşma" ve "kendi kendini terbiye" aslında kâmil insanı yetiştirmek için hedeflenen parça gayelerdir. Başka bir ifadeyle, bunlar kâmil insanın özellikleri arasında yer almaktadır.

Dikkat edilirse Mevlânâ, bilgi ve inanmada durmak

¹⁰¹ A.g.e., C.II, b.881-903,1243-50,3040-6,3484; C.III, b.2629-32

¹⁰² A.g.e., C.V, b.3023-36

¹⁰³ A.g.e., C.I, b.3757; C.V, b.2114

¹⁰⁴ A.g.e., C.II, b.370-1

istememektedir; O, tam inanca erdikten sonra olgunluğun aranmasını istemektedir.¹⁰⁵ Demek ki, bilen ve inanan insan olgun insandır anlamına gelmemektedir. Nice bilgi ve inanç sahipleri vardır ki, olgunlaşmamıştır.

Düşünürümüze göre insan uzun vadeli hedefleri gaye edinmelidir ki, her an gelişsin ve yücelsin. Süreli olmayan düşüncelerin peşinden koşmamalıdır. Geriye değil daima ileriye yönelik olmalıdır. Hz. İbrahim'in "batanları sevmem" En'am, 76. demesi, geçici fikir ve davranışların peşinde olmamasını ifade etmektedir.¹⁰⁶ Böylece Hz. İbrahim'in ifadesiyle Mevlânâ, kâmil insanın özelliğini ortaya koymuştur. Daima geriye yönelik düşünen, kahçı ve geliştirici fikirleri takip etmeyen insanlar, kâmil olamazlar. Onun için, Mevlânâ'nın eğitimi açık fikirli, gelişmeye gönül veren ve olgunlaşmaya müsait olan insanları yetiştirmeyi hedef alır.

Kâmil insan, Allah'ın huyu ile huylanan insandır. O'nun huyu ile huylananlar nurlu (ışıklı) kişilerdir. Daima parlarlar¹⁰⁷ Burada Mevlânâ, **تخلقنا با خلاق الله** hadisine telmihte bulunarak, eğitimine gaye tayin etmiştir. Çünkü Allah, bizlere bazı sıfatlarının cüz'ilerini vermiştir. İnsan bu cüz'i sıfatlarını ne ölçüde geliştirirse, o nisbette ilâhî sıfatlarla bezenmiş olacak ve o düzeyde de Allah'a yaklaşıacaktır. **Öyleyse eğitim, insanın sahip olduğu vasıfları geliştirdikçe onu olgunlaştırmakta ve o ölçüde de Allah'a yaklaşıtırmaktadır.** Mevlânâ'nın düşüncesinde yer alan eğitim bunu hedeflemektedir.

¹⁰⁵ A.g.e., C.II, b.862

¹⁰⁶ A.g.e., C.II, b.1810-16

¹⁰⁷ A.g.e., C.III, b.3354

NETİCE

Mevlânâ'nın eğitim sistemi bütüncü bir yapıya sahiptir. Öğretimle eğitimi ayıran geleneği sürdürmüştür. Allah ile insan, insanla insan arasındaki öğretiyeye, ruhla beden arasındaki öğretiyeye ilave etmektedir. Böylece O, ruhun bedene olan üstünlüğünü dile getirmiştir.

Edebin, yani terbiyenin, insanların değer anlayışlarına göre tarif edilebileceğini söylemekle, terbiyenin ızafilik yönüne dikkati çekmiştir. Edebin ne olduğunu, sosyal tecrübelerle öğrenebileceğimize işaret eden Mevlânâ, onun saha ve sınırları üzerinde durmuş, fitratın ve eğitimin gücünü ızah etmiştir. O, eğitimi bir sihirli değnek olarak görmemiş, yaratılıştan getirilen yetenekleri geliştiren bir faaliyet olarak takdim etmiştir. Eğitimi, insanı Allah'a yaklaştıran bir faaliyet olarak tarif etmekle O, eğitimin en ince ve en derin olan mânevî yönüne işaret etmiş oluyordu. Eğitimin fitratı izlemediği dönemlerde, fitratı tercih eden Mevlânâ, eğiticinin yanlabileceğini ve fakat fitratın yanılmayacağını dikkati çekiyordu.

Huyun değişip değişmeyeceği meselesini aydınlığa çıkarmak için, onu iki kısma ayırarak, yaratılıştan gelen huyun değişmeyeceği, sonradan kazanılan huyun değişeceğini savunmakla O, huyun değiştirilmesinde de eğitime bir yer bulmağa çalışmıştır.

Eğitimin temelne insanın hamlığını ve bu hamlığın doğurduğu "ihtiyacı" yerleştirecek kadar modern ve eskimez bir düşünceye ulaşan Mevlânâ, terbiyenin merkezine öğretmeni yerleştirmekle çağımıza ışık tutmaktadır. Öğretmenin, bilgili, kültürlü, sabırlı, toleranslı, çocuğun manevi yapısını tanıyan, bildiğini uygulayan, davranışlarıyla öğrencisine örnek olan bir şahsiyete sahip olmasının gereğine işaret etmiştir.

Ahmak olanların eğitilemeyeceğine dikkati çekerken Kur'ân-ı Kerim'in desteğine sahipti.

Metafizik ile eğitim ilişkisini ele alan düşünürümüz, "varlık" ve "yokluk" kavramlarını diğer filozoflardan farklı olarak değerlendirmiş, konuya eğitimle ilgili bir boyut kazandırmıştır. Yokluğu varlığın aynası olarak nitelendiren Mevlânâ, varlığı hapishane, yokluğu da Allah'ın iş gördüğü bir tezgâh ve bir define olarak ele almıştır. Yokluğu, varlıktan önceki ve varlığın itilmesiyle ortaya çıkan yokluk diye ikiye ayırmıştır. İnsanın Allah'a ulaştığı ve kendi benliğinden sıyrılmasını ikinci boyutun içinde düşünmüştür. Yokluğu sonsuz, uçsuz bucaksız bir âlem olarak izah etmeğe çalışan Mevlânâ, orada sadece Can'ın yolculuk yapabileceğini iddia etmiştir.

Ona göre, öğrenciye neyin başlangıçsız ve sonsuz olduğu öğretilmelidir. Allah'tan uzak yaşanacak bir hayatın ne olduğu, Allah'a nasıl yaklaşacağımız, insanın kendi benliğinden nasıl uzaklaşacağı net olarak öğrenciye verilmelidir. Öğrencisine yokluğu seçmesini öğütlemekle, eğitim anlayışına tam anlamıyla metafizik bir çehre kazandırmaktadır. Varlık ve yokluk âlemleri arasındaki geçiş olayları hareketi, hareket değişmeyi, değişme de yeniliği doğurmaktadır. Alemde yeniden yeniye bir yaratılış vardır. Bu yaratılış bizim iç âleminizde ve düşüncelerimizde de gerçekleşmektedir. "Varlık ve yokluk" âlemleri birbirlerine kapalı degillerdir. Her iki âlem arasında bir taşınma söz konusudur.

Mevlânâ'nın eğitimi, bir taraftan yaratılıştan getirdiğimiz ham kabiliyetleri geliştirip, zenginleştirirken, diğer taraftan yaratılıştan gelen benliğin yok olmasını temin eden bir faaliyettir. Birini geliştirirken, diğerini azaltmaktadır. Onun için öğrencisine, yeniden doğup aydınlatmak için yokluğa dalmasını önermektedir.

İnsanın eğitimi ilgilendiren en önemli yönü, rûhî cephesidir. Mevlânâ, ruh ve can'ı eğitim anlayışının temel taşı olarak almaktadır. Ruh, mücerret olarak, bedene girmeden önceki durumu; can'ı ise ruhun, bedene girdikten sonra aldığı tavır olarak adlandırmıştır. Ruh ve canı, insanı birliğe götüren bir güç olarak gören Mevlânâ, insanlar arasındaki ayrılığın çaresi olarak, ruh ve canın yolunu izlemeyi görmüştür. Ayrılıklar, ruhtaki birleşme ateşini yakmaktadır. Ham kişiler, ruhun ayrılıktan dolayı düştüğü derdi anlayamazlar.

Eğitmciler, insanın ayrılıktan duyduğu ıstırapı dindirmek için, onu olgunlaştırmalıdır. İnsan ne ölçüde olgunlaşırsa, o nisbette ruhu bedeniyile barışık halde yaşar.

Mevlânâ'nın eğitimi insanın geldiği kaynağın ne olduğunu ve ona nasıl varacağını gösterir. Suyun suyu çağırması gibi, ilâhî ruh da insanın ruhunu çağırır. Bu çağrıyı duyan can'dır. İnsanlığın, Peygamberlerden sonra en büyük eğitimcileri olan velilerin kıvılcımları, öğrencilerin kalbine düşer; bu kıvılcımın düştüğü ruh, kendinden kalkıp yine kendine gider, kendine yönelir, kendini duyar ve ilâhî çağrıya süratle koşar. İlâhî ruhun nurunu hisseden insan, ondan bilgi ve hakikat incisini alır. Eğitimi faaliyeti öğrencilere, herşeyin canını ve iç yüzünü gösterecek ve onları bilir hale getirecektir. Zira, bilgi canda kök salar, ama orada devamlı kalabilmesi için, ilâhî terbiyeye ihtiyaç duyar. Canın iyi ve besleyici kuvvetinin karşısında, nefsin kötü ve yıkıcı gücü durmaktadır. Bu iki gücün arasındaki ilişkilerin düzenli yürüyebilmesi için, "dua" ile Allah'ın yardımını dilemek usûlü, Mevlânâ'nın eğitim anlayışına ait bir esastır.

İlâhî terbiyenin ilk önce ruhta başladığına dikkati çeken Mevlânâ, terbiyenin doğum öncesine uzanan boyutunun Kur'ân-ı Kerim'in desteğiyle ortaya koymuştur. "Elest" çağında Allah, insanın ruhunu programlamış ve onu metafizik hadiselerle tanık hale getirmiştir. Onun için, öğrencinin mânâ ile düşüp kalkmasını ister.

Metafizik konusunda ele aldığı diğer bir mesele de "cevher" ve "araz"dır. Cevheri bazan "gevher", bazan "ayn", bazan da "derya" kavramlarıyla karşılayan Mevlânâ, "deniz" kavramıyla ifade ettiği zaman ilâhî cevheri düşünmüştür. O zaman da, onun temizleyici ve hayat verici yönüne işaret etmiştir. "Denizin gözü" kavramıyla, ilâhî cevherin gözüyle bakmayanların dar görüşlü olacağına, realiteyi bütünüyle kavrayamayacağına, bir şeyin iç yüzünü göremeyeceğine dikkati çekmiştir. İlâhî cevheri bazen, "güneş" anlamında kullanmış ve böylece eğitimdeki hedefi ve ideali kastetmiştir. Eğitimdeki yücelişin, güneş kadar uzak bir mesafede seyredeceğini, ama onun kadar sıcak ve aydınlık olacağına dikkati çekmiştir.

Aklı cevher, oruç ve namazı araz olarak kabul eden Mevlânâ, arazın eğitimle değişeceğini, değişen arazın cevheri de değiştireceğini iddia etmiştir. Eğitimin arazlardan cevhere inerek, yapacağı

düzeltilmelerle mânevî hastalıklara çare bulacağına ve hastalıkların doğmasını önleyeceğine dikkati çekmiştir.

Allah-kâinat ilişkisini izah ederken, "ihtiyaç" ve "ilgi" kavramlarıyla beraber "âlem" terimini kullanır. Farklı âlemlerden bahsetmesi, her iki âlemde olanların birbirine ihtiyaç duymaya başlaması ve bunun bir ilgiye ulaşmasını ifade etmek içindir. İlgi, bir takım bilgi ve olgunlukları beraberinde getirmektedir. Mevlânâ'nın eğitim anlayışında, âlemler hakkında bilgi vermek, öğrencilerin yaşadıkları âlemle hedef aldıkları âlemin özelliklerini onlara anlatmak önemli görevlerdendir. "Yaratma" vasıtasıyla Allah, bu âlemle ilgi kurmuştur. Onun için bu âleme "halk âlemi"denmiştir. Düşünürümüz, eğitimde öğretmenin rolü ve eğitimin gücünü anlatırken, müşahade âlemi ile Gayb âlemini ele alır.

Eğitimde "gönül" ve "soluk" kavramlarına yer veren Mevlânâ, mânevî şahsiyetlerin; gönül ve soluk adamı olduklarını söylemekle, onların sözü, öğretisi ve terbiyesi, baharın gelmesiyle tabiata yürüyen can gibi kalbleri dirilteceğini gündeme getirmek istemiştir.

Müşahade âleminde Gayb âlemine giderken, yakından uzağa Gayb âleminde insanın içine inen yolu ele alırken de, uzaktan yakına metodunu kullanmaktadır. Öğrencisinden delil ve şüphelerin üstüne çıkmasını isteyen düşünürümüz, sebeplere bilgisiz kişilerin takılıp kalacağını söylemekten geri kalmamıştır.

Allah'ın kâinatı zıtlıklar halinde yaratması, insandaki "araştırmacılık" ruhunu harekete geçirip geliştirmek içindir. Kâinatta tek bir sistem olsaydı, insanın çare arama, zıddını yakalama gayreti olmayacaktı. Çürüyenin, yok olanın; varlığı yok olmayanı, ebedî olanı araştırmaya, doğanın varlığı doğmayanın, yani ezeli olanın varlığını anlamaya götürülecektir.

Ferdî farklar psikolojisine dikkati çekmekle, eğitimde herkese aynı metodun uygulanamayacağı prensibini getirmiştir.

Bilginin kaynağını, duyu organlarının temin ettiği duyumlarda, tecrübe, gözlem, ilham ve vahy'de arayan Mevlânâ, onun iman ve basiret için çok önemli bir güç olduğunu, dünyevî ve uhrevî meselelerde görülen bozuklukların temelinde bilgisizliğin

bulduğunu ileri sürmüştür. O'na göre, öğrenci taklidi bilgi ve taklitçi öğretmenlere itibar etmemelidir. Açık zihinli, kalpleri sevgi dolu öğretmenleri tavsiye etmektedir. "İlâhî nuru" ruhun gıdası olarak gören Mevlânâ, zan ve vehm'den uzak kalmayı öğütlemiştir. Hayali bilgi ve yakini bilgi arasındaki mücadelenin, yakini bilgiden yana nasıl bir zaferle bittiğini izah etmiştir. Bilginin temizleyici, bataklıktan kurtarıcı, yücelere erdirici, ibadeti zenginleştirici ve hayata intibak ettirici yönüne dikkati çekmiş; sonunda bilgi ile insanı özdeşleştirmiştir. Bilginin hayattan tecrit edilmesini istememiş, aksine öğretimi eğitime dönüştüren bir güce sahip olduğunu savunmuştur.

İyinin mutlak, kötünün ise izafi olduğunu savunan Mevlânâ, kâinatın mutlak kötünün olmadığını ileri sürmüştür. Değerlerdeki izafiliğin, hem değerlerin kendisinden ve hem de değerlendirenden kaynaklanacağına işaret etmiştir. Değişen değerler maddeye, değişmeyenler ise ruha aittir. Zaman aşımı ile değişen değerler olabileceği gibi, toplumların gelişimine rağmen "adalet", "üstün bilgi", "namus" gibi değerler hep aynı kalmıştır. Değerlerin kaynağını tartışırken; çeşitli meşhumlar kullanır. Bu motiflerin her biri, bir fikri temsil etmektedir. Onları tartışırken, kendi fikrini gizli tutar. Daima tartışmanın dışında kalır. Kendi fikrini beyan edeceği zaman, daima Kur'ân-ı Kerim'in desteğini aramaktadır. Kul, inkâr filini kendisi işler ama, Allah o filini yaratırken, razı olarak yaratmaz, şeklindeki izahını Zümer Sûresinin 7. ayetine dayandırır. İyi ile kötünün eğitime ilişkisini izah ederken, çoğunlukla eğitime bunların ayırımının nasıl yapılacağı meselesini çözümleme görevini verir. İyi ile kötünün ayırdedilme konusunun esasını ilâhî terbiyeye bırakmaktadır.

Onun değerler sisteminde ilk sırayı, insanın kendisi, akıl, sevgi, hürriyet, adalet ve bilgi gibi değerler almaktadır.

Mevlânâ, eğitim metotlarını insan fıtratı üzerinde temellendirir. Bu hususta Kur'ân-ı Kerim'in desteğini yanına alarak, en önemli ölçü ve yol gösterici esas olarak fıtratı almaktadır. O, insan fıtratında, "ihtiyaç" ve "ferdi farklar"ı tesbit etmiş; metotlarını ona göre gündeme getirmiştir. Allah insanları birbirinden farklı yarattığı gerçeğinden hareketle Mevlânâ, herkese aynı metodun uygulanamayacağı kuralına ulaşmaktadır. İşte bu farklılıklar, insanlara aynı olaylar karşısında değişik tavırlar almaya sevk etmektedir. Öylece eğitimciye düşen iş, öğrencilerin kabiliyet ve kapasitelerini tesbit etmek ve ona

göre teklifte bulunmaktır. Gelişim kanunlarını dikkatinden kaçırmayan düşünürümüz, her çağın insanına aynı seviyedeki bilgilerin verilemeyeceğini ileri sürmektedir.

Mevlânâ'nın eğitim anlayışında "alâka" kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Bu ölçüde Mevlânâ, öğretmen bütün metotları ve kabiliyetini kullanmasına rağmen, alâka göstermeyen öğrenciyi faydalı olamayacağını iddia etmektedir.

Mevlânâ, öğretim ve eğitim metotlarını birbirinden ayırmıştır. Öğretimde, yakından uzağa, uzaktan yakına, özelden genele, kısaa gözlem metodunu teklif ederken, eğitimde ödüllendirme örnek olma, öğüt verme, iç gözlem, dua metodu, herkese seviyesine göre muamele etmek ve ceza gibi metotları önermektedir.

Mevlânâ'nın eğitiminde programı, öğrencilerin alâka ve temayülleri tayin etmektedir. Üstün kabiliyete sahip olanlara farklı bir program uygulaması taraftarı olan düşünürümüz, akıl farklılıklarının çok dereceli olduğunu gerçekçi bir gözle görmüştür. Programında el sanatlarına, müsikeye, astronomi, tıb, tabiat bilgisi, tarih toplum bilimi ve psikoloji gibi derslere yer vermektedir.

Eğitimde gayeleri vasıtalarından daha önemli görmektedir. Vasıtalar götürecekleri hedeflere göre değer kazanırlar. O'na göre, gayeler insanın kültür ve değer anlayışına göre değişir. Böylece gayelere bir izâfilik niteliği kazandıran Mevlânâ, çağların eskitemeyeceği, evrensel gayelerin de olabileceğini savunmuştur. Kısaca Onun gayelerini şöyle sıralarız:

Ahde vefa, benliğinden sıyrılma, gönül gözünü açmak, ileriye görmek, yenilik yapacak kişileri yetiştirmek, tabiatı aşmak, kendi kendini terbiye ve kamil insanı yetiştirmek...

Diyebiliriz ki, Mevlânâ'nın eğitim anlayışı, bütüncü, ileriye yönelik ve modern eğitime ışık tutacak niteliktedir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Abdu'l Hakîm, Khalife, **The Metaphysics of Rûmi**, 4.bs. Lahor, 1965
2. Abidin Paşa, **Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif**, c.I-VI, Sivas, 1886-90
3. A.RezaArasteh, **Rumî The Persian The Sufi**, London, 1972
4. **Amil Çelebioğlu**, Mesnevî-i Şerif Aslı ve Sadeleştirilmişiyi Manzum Nahîfi Tercümesi c.I,III, İstanbul, 1972
5. **Ankaravî, Rusuhî Dede**, Mecmûatu'l Letâif ve Memtûretu'l Meâarif Şerh-i Mesnevî-i Şerif ;Farsçaya çevrisi: İsmet Tasârzade, Tahran, 1972
6. **Furûzanfer**, Be'uzzaman, Mevlânâ Celâleddin, terc. Prof. Dr. Uzlu k, Feridun Nafiz, İstanbul, 1963, 1986
7. **Furuzanfer**, Bedi'uz-Zaman, Ahadis-i Mesnevî, Tahran, 1955
8. **Gölpınarlı**, Abdalbâki, Mevlânâ Celâleddin, İstanbul, 19519
9. **Gölpınarlı**, Abdalbâki, Mevlânâ, Hayatı, Sanatı ve Eserleri, İstanbul, 1954
10. **Gölpınarlı**, Abdalbâki, Mevlânâ Celâleddin, Hayatı, Felsefesi ve Eserlerinden Seçmeler, 1951
11. **Gölpınarlı** Abdalbâki, Mesnevî ve Şerhi C.I-VI, İstanbul 1985
12. **Gölpınarlı** Abdalbâki, Mevlânâ Mesnevî-i Muradiye, İstanbul

13. Gölpinarlı Abdalbâki, Gülşen-i Raz İstanbul, 1985
14. **Gölpinarlı**, Abdalbâki Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İstanbul, 1983
15. **Günaltay**, M. Şemsettin, Felsefe-i Ulâ, İstanbul, 1920-22
16. Gulam Mirza Selim, **Aşınay-ı ba Mevlevî**, Tahran, 1341
17. Mevlânâ Celâleddin, Divân, trc. **Gölpinarlı** Abdalbâki, İstanbul, 1974
18. Mevlânâ Celâleddin, Mektupları, trc., **Gölpinarlı**, Abdalbâki, İstanbul, 1963
19. **İzbudak**, Veled, Mesnevî, C. I-VI, İstanbul, 1960-62
20. **Kenan Rifai** Mesnevî Hatıraları (toplayan, Kazım Büyükkaksoy), İstanbul, 1968
21. **Köprülü**, Orhan Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1984
22. Mevlânâ Celâled din Rûmî, Mesnevî, (Mesnevî-i Mevlevî, Mesnevî-i Mânevî, Mesnevî-i Şerif, I-VI Defter, Konya, Mevlânâ Müzesi, M. 1193), Kitab-ı Mesnevî-i Manevî (**The Mathnawî of Jalalu'ddin Rumî**, edited by. **Nicholson, R. Allin**, C. I, III, V, London, 1925, 1929, 1933)
23. Mevlânâ'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlânâ Semineri, Akara, 1973
24. Mirza, Muhammed Tahir Kâşanî, Mesnevî-i Şerif ve Keşful-Ebyât, Bombay, 1881, 1900
25. I. Millî Mevlânâ Kongresi, Konya, 1985

26. Nicholson, Reynold Allin, **The Mathnawî of Jalalu'ddin Rumi**, C.I-VI, London, 1925-1940. Not: I, III ve V. ciltler 6 defterin farsça metnini, II, IV ve VI. ciltler İngilizce tercümesini, VII ve VIII. ciltler ise tüm metinde bulunan güç kelimelerin İngilizce izahlarını ihtiva eder.

27. Sultan Veled, Maarif,; terc., **Tarîkâhya**, Meliha, İstanbul, 1985

28. **Tahir (Olgun) u'l Mevlevî**, Şerh-i Mesnevî, 1-14 cild, not: I-V defter'i hatta beşinci defterden 1148. beyte kadar ihtiva eder.

29. **Tarlan**, Ali Nihad, Mevlânâ, İstanbul.